
ХАТИРЭЛЭР

Өзиз Өлијев
һаггында

БАҚЫ
ЖАЗЫЧЫ
1983

ХАТИРӘЛӘР

Әзиз Әлијев
һаггында

Ф61
Х-35

АД - 178012

М. Ф. Ахундов адына
Азәрб. Республика
КЫТАБХАНАСЫ

С(Аз)2
Х35

Т э р т и б е д а н и
ВИЛАЈАТ РУСТЭМЗАДЭ

Х35 **Хатирэлэр.** Эзиз Әлијев һаггында.
Б., Јазычы, 1983. — 132 с.

Бу китабда бөјүк Ленин партијасынын мүбариз әс-кәри, халг ишинә һәдсиз сәдагәт көстәрән көркәмли ич-тиман хадим Эзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијев (1897 — 1962) һаггында хатирәләр топланмышдыр. Китабы вәрәг-ләдикчә, мә'налы өмрүнү, вар гүввәсини әмәкчи халга, партија ишинә һәср етмиш фәдакар бир инсанын су-рәти көзләримиз өнүндә чанланыр.

X 4702060200—21 Дөвләтнәшркәмун гәрары № 40 С(Аз)2
М—656—83 25 феврал 1981-чи ил.

© Воспоминания об Азизе Алиеве. Издательство «Язычы»
Баку. 1983 г.

© Азәрбајҹаң дилчигә тәрҹүмә: Јазычы, 1983.

Имран Гасымов

Азәрбајҹанын халг јазычысы

КӨЗӘЛ ДОСТ

Бәли, бу онун өзү иди... Бајырда јахшы һава варды, Маһачгала дәмирјол вағзалы гаршысында хејли адам топлашмышды. О исе әјниндә көј көјнәк платформада дајаныб, башга сәмтә бахырды. Һардан биләјди ки, дүнән Бакыда јумшаг вагона билет тапмајыб, гочаман режиссорумуз Һәбиб Исмајыловла бирликдә, онун чәкдији филмин лент гутула-рыны көтүрүб үмуми вагона минмишик вә сә-һәрәчән сојугдан тир-тир әсмишик. Тәкрар едирәм, онун өзү иди, үзүндә јалныз она мәх-сус хош бир тәбәссүм сәјријир, гатардан дү-шәнләрә бахырды. Әјниндәки сәтин көјнәк исе о дөврүн гајдасына көрә, Гафгаз вә Загафга-зија рәһбәр ишчиләри үчүн мәчбури «либас» сајылырды.

Биз вагондан ендик. Вә һеч бир дәгигә чәкмәди ки, Эзиз Әлијевлә гучаглашыб өпуш-дүк.

— Сиз бу тәрәфдән чыхырсыныз, мән исе о бири вагонун јанында дуруб көзләјирәм...

Онун үзүнө диггэтлө фикир вердим, иллэр жаман тез өтүб кечир, Эзиз Мэммэдкэрим оғлуна да тәсирини кәстәриб... Сојугдәјмәдән өзүнү горумаг үчүн, блузун алтындан јун кәдәкчә кејиб, лакин көзләринин гајнарлығы вә хош тәбәссүмү һеч дәјишмәјиб. Перрона топлашанлара әл еләјәрәк деди:

— Һајды, кедәк!

Машынлара отуруб тәрпәндик. Бир нечә дәгигәдән сонра шүшәли дәһлизи кечәрәк онун иш отағына дахил олдуг. Бура, узун сыраларла ады стуллар дүзүлмүш бөјүк бир отаг иди. Стулларын гәншәриндә ири маса варды вә онун баш тәрәфиндә Эзиз Әлијевин үстү телефонларла долу нисбәтән кичик масасы гојулмушду.

Бүрө үзвләри вә апарат ишчиләри ичәри кәлмәјә башладылар. Сағ тәрәфиндә Эзиз Мэммэдкәрим оғлунун Бутерброд фамилијалы шәхси көмәкчиси әјләшмишди. Лазыми кағызлары тәчили имзалатмаг үчүн говлугдан бир-бир көтүрүб она верирди. Һамы кәлиб јығышандан сонра Эзиз Мэммэдкәрим оғлу ашағы мәртәбәјә, апарат салонуна ениб бакылы јолдашларын Дағыстанын јубилеји шәрәфинә чәкиб кәтирдикләри филмә бахмағы тәклиф етди.

Филм әсасән һамынын хошуна кәлди, јенидән јухары гајытдыг. Вилајәт партија комитәсинин ишчиләри өз рәјләрини филмин мүәллифинә билдирәрәк, онун зәһмәтинә јакшы гижмәт вердиләр.

Эзиз Әлијев деди:

— Мүәллиф һәләлик бизә кәрәк дејил, кедиб истираһәт етсин. Сәнсә, Бутерброд јолдаш, мәшгул ол, режиссору сабаһ јола сал кетсин, гәләбәсинин дадыны Бакыда дујсун... Имран, сиз галын, адамларла јакындан таныш олун. Бизим олдугча спесифик шәраитимиз вар, мәсәлән, гәзетимиз он алты дилдә чыхыр — һәр бири дә мүстәгил. Елә бу кабинетдәки јолдашларын тәркиби дә мүхтәлифдир: тәблиғат шәбәсинин мүдири Умаханов—лакдыр, Али Советин Рәјасәт Һејәтинин сәдри Тахтаров — даркинدير.

Беләчә, өзүмүз дә һисс етмәдән кабинетдә хејли отурдуг, гаранлы гарышанда електрик лампалары јандырылды.

Бәзи сәрәнчамлар верәндән, Бутерброду кағызларыны имзалајандан сонра Эзиз Мэммэдкәрим оғлу дағылышмағы тәклиф етди:

— Һәр һалда, гонағымыз вар, чох шеј һагда данышасы олачағыг, кедәчәјимиз јерләр дә аз дејил... Етираз јохдур ки?

Етираз олмады вә һамылыгла күчәјә чыхдыг. Һәмин вахт күчәдә баш верән бир әһвалат һафизәмә өмүрлүк һәкк олуб:

...Күчә торшерләрлә ишыгландырылмышды, Эзиз Әлијевин баш лејтенант формасында, еникүрәкли, ортабөјлү јавәри габагда кедирди. Сәһв етмирәмсә, фамилијасы Һачыјев иди. Биз архада кедирдик, сәкиләрлә үзбәүз инсан дәстәләри кәлир, бизә јакынлашанда голларыны синәләриндә чарпазлајыр, Эзиз Әлијевә бөјүк еһтирамла, сәчдә илә дејирдиләр:

— Эссалам-элейкүм, доктор!

Эзиз Әлиев онларын һәр биринә күләр-үзлә чаваб верир, нәзакәтлә саламлашыр, нөвбәти дәстәјә јахынлашырды. Беләликлә, Дағыстан республикасы рәһбәринин јашадығы ади, чохмәнзилли бинанын кирәчәјинә кәлиб чатана кими хејли вахт кечди.

— Режиссор јатыб, ону ојатмајаг. Амма собаны јандырмалыјыг. — Эзиз Мәммәдкәрим оғлу өзү кедиб сарајдан бир гучаг јармача кәтирди, сәлигәјлә собаја јығыб алышдырды. Отаға илыг һәнир ахыб долду. Сонра о, мәнә тәрәф чевриләрәк сорушду:

— Һә, даныш көрәк, күзәранын нечәдир?

— Кинематографија назиринин биринчи муавини ишләјирәм. Билдијиниз кими, назиримиз дә ки, мәшһур шаир Рәсул Рзадыр.

— Бармағына нә олуб, ағрыјырмы?

Јалан сата билмәдим:

— Ағрымыр, һәмин конјунктурадыр: — рәһбәр вәзифәли шәхсләрә нишан үзүјү кәздирмәјә ичазә вермирләр.

— Мән елә дә билирдим. Һә, ач бармағынын сарығыны, өзүн дә кизләтмә ки, нечә илдир аиләлисән вә узун зүлфлү, көзәл-көјчәк гызчыгазын бөјүјүр. Мән көрмүшәм ону. Евә кедәндә, гајда-гануну нечә поздуғумузу арвадына данышарсан.

Мән бармағымы ачдым вә бүтүн күнләри орда сарғысыз кәздим.

— Эзиз Мәммәдович, суаллара тәрчүмәчи васитәсилә чаваб верәндә сиз тезчә рус дилинә кечирдиниз, елә нә үчүн?

— Онун үчүн ки республикада бу дил әсас үнсийјәт васитәсидир. Ахы, Маһачгала јаранмыш тарихи шәраитлә әлагәдар, чохмилләтли шәһәрдир вә бурада рус әһалиси чохдур. Маһачгаланын ады әввәлләр Порт-Петровск олуб, Гафгазы јахшы таныјан академик Гмелинин вахтилә јаздығына көрә, шәһәрин һәрби гарнизонуну күчләндирмәк нијјәти илә Һәштәрхандан бураја Пјотрун бүтөв донанмасы јеридилиб. Мәгсәд дә бу олуб ки, рус дәвләтинин мәнәфеји үчүн лазымлы олан бу јердә дахили мөвгеләр мөһкәмләндирилсин. Инди Дағыстан ингилабчысы Маһач Даһадәјевин шәрәфинә тәзә ад дашыјан бу шәһәрдә русларын чох олмасы јәгин ки, бунунла бағлыдыр. Бир сөзлә, рус дили сынагдан чыхмыш милләтләрарасы үнсийјәт васитәсидир, мән дә ону һәр күн, һәр саат инкишаф етдирирәм. Өзүн ки, билирсән МК мәни бураја сон дәрәчә чәтин шәраитдә көндәриб. Халгын һәрби вә әмәк ән'әнәләрини тәзәләмәк, гошун бирләшмәләри јаратмаг, онлары дөјүшән орду илә бирләшдирмәк, ирәли јөнәлтмәк лазым кәлирди. Јери кәлмишкән ону да дејим ки, о бирләшмәләрин бир нечәси бу јахынларда өз зәфәр јолуну Рыбалконун танкларыјла бирликдә Чехословакијада баша вурмушдур. Бурада исә, чалышыб әмәк рәшадәти естафетинин јени-јени тәзаһүрләрини јаратмаг лазымдыр. Елә буна көрә дә сабах Кубачыја учуруг. Соба ишығында онун көзләри шө'ләләнди, өзү дә бу шө'лә нәдәнсә А. Сурковун мисрасыны јада салды: «Дар соба ичиндә бурулур алов..»

— Чэтиндир, бәли. Өзүн јахшы билирсән, нә вахт асан олуб ки. Ирандакы сон көрүшүмүзү хатырлајаг. Ахы, әслиндә бундан һеч кәсин хәбәри јохдур... Хатырлајаг...

Бирликдә јаддашымызы вәрәгләдик:

...Совет Иттифагы мөвчуд мүгавиләнамә-јә мувафиг, 1941-чи илдә өз гошунларыны Ирана чәкди. Әзиз Әлијев алај полковники рүтбәсиндә һәмин гошун һиссәләринин сијаси рәһбәри иди. О илләр Иран Азәрбајчанында демократик һөкүмәт јарадылыр, мухтариј-јәт тәләбләри вә бәзи ислаһатлар ирәли сүрүлүрдү. Тәбриздә хејли јазычы чалышыр, вачиб әдәбијјат нәшр едирди. Онун дашынмасы бакылы Ағамирзә Әһмәдовун башчылыг етдији Тәбриз дәмирјолунун өһдәсинә дүшмүшдү.

Бүтүн фәалијјәтини чәбһә үчүн дөјүш киноочеркләри һазырламаға һәср етмиш киностудијанын базасы әсасында Р. Рза «Азәрбајчан» журналы нәшр едирди. Рәнкли журнал бурахмаг үчүн јеканә әлач Јејинти Сәнајеси Назирлији нәздиндә «сырсыра-конфет» кағызы һазырлајан машын иди. Елә һәмин машын чап дэзкаһыны әвәз етди. Полиграфик кејфијјәтини дејә билмәрәм, амма журнал мүнтәзәм чыхырды, Р. Рза ону тез-тез Тәбризә апарырды. Бир дәфә журналы Тәбризә мән апардым. Әзиз Әлијевлә илк көрүшүмүз дә елә о заман, Әһмәдовун јүк вагонуну дәјишиб, әскәр чарпајылары гојдуғу «салон-вагон»да олды. Чарпајыларын үстүндә отуруб сөһбәт едирдик. Әзиз Әлијев журналы әлиндә тутараг, мәним фашизмә гаршы дөјүшләрдә кине-

матографын ролундан бәһс едән мәгаләмә диггәт јетирди, сонра да мүдрик узагкөрәнликлә, һәмин нөмрәни кәләчәк күнләр үчүн бүтөвлүклә сахламағымы мәсләһәт көрдү.

Мән, сөз јох ки, бу тәклифи гәбул етдим. Гәрәз, Әзиз Әлијевлә Тәбриздәки јеканә көрүшүм — вагондакы көрүш олды.

Һәмин ағыр, мәшәггәтли күнләр барәдә, јазычылардан о вахт јеканә һәрби ишчи сажылан Сүләјман Рүстәм даһа әтрафлы јазмышдыр.

«Дар соба ичиндә бурулур алов», хатирәләр исә бизи узаглара апарыр... Бәзи гәләм усталары бу хатирәләрин көврәклијинә наһаг ирад тутурлар. Әкәр сөһбәт јашадығын, уғрунда чарпышдығын чох мүһүм бир идеалдан кедирсә — белә һалда, инсан јаддашындан гијмәтли һеч нә ола билмәз!

— Инди исә, јатмаг лазымдыр, обашдан дурмалыјыг, — дејә, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу ајаға галхды, Маһачгалада гонаг олан бөјүк гызыны чағырыб тапшырды: — Бизи тездән ојат, учмалыјыг.

Ертәси күн һавада бәрк чалхаланан, учуш јолунда тозу думана гатан балача, санитар тәјјарәсиндә Кубачыја кәлиб чыхдыг.

Јол үстүндәки балача, шүшәбәнд павилјонун јанында јенә дәстә-дәстә хејли адам јығышмышды. Әзиз Әлијев онларын һәр бири илә ајры-ајрылыгда саламлашыр, әл тутур, илтифатла һал-әһвал сорушуб күлүмсәјирди. Чох чәкмәди ки, һәрби машын бизи Кубачынын өзүнә чатдырды.

Бура сон дәрәчә мәнзәрәли бир аул иди. Евләр елә бил бир-биринин белинә чыхмышды, узагдан пиллә-пиллә көрүнүрдү.

Биз јердән, дөшәкчәләр үстүндә отурмушдуг, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу тәбәссүмлә, күлүмсәр бахышларла сөһбәт едирди: кубачылыларын өлмәз сәнәтинин Дағыстана бөјүк шөһрәт газандырдығындан данышырды. О, һеч нә кизләтмәмәјә чалышыр, ачыг дејирди ки, чаванларын чоху чәһһәдән гајытмыр, бәлкә һеч гајытмајачаглар да. Халгын улу сәнәти исә јашамалыдыр.

Кубачылылар бу сөһбәтин ахырында Әзиз Әлијевдән чох шеј хаһиш етдиләр, мүхтәлиф тәләбләр ирәли сүрдүләр. Амма онларын арасында елә бир адам олмазды ки, Дағыстанын бу һөрмәтли рәһбәрини баша дүшмәсин, она һавадар чыхмасын. Һәтта гочалардан бири галхыб гоншу отагдан бәзәк-зијнәт шејләри кәтирди. Бу бәзәк шејләри о гәдәр гәнирсиз вә елә зәриф идиләр ки, дүнјакөрмүш Әзиз Әлијев һејранлығыны кизләдә билмәди:

— Чох көзәлдир! Нәвәнизи евләндириң ки, бунлары горујуб сахласың. Јахшымы? — дејә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу гочадан сорушду. О ән чидди сөһбәт әснасында да ишин хејринә, зарафатындан, күлүшүндән галмырды.

«Дар соба ичиндә бурулуң алов», фикирләр јенә ганадланыб узағлара учур...

Мән арада фүрсәтдән истифадә едиб Әзиз Әлијевдән сорушдум:

— Мүһәндис Һашым Гасымову таныјырдыңызмы?

— Ә'ла таныјырдым. Мән онда халг сәһијјә комиссары идим, о исә бизим әсаслы тикинти шө'бәсиндә чалышырды. Биз республикада илк тибб ишчиси еви тикмәли идик. Өзөзлүјүндә бөјүк иш дејилди, амма баш ағрыдырды. Әмәлли-башлы әзијјәт чәкәси олдуг, үстәлик дә дамынын гајғылары... Бунун үчүн мәним мүһәндисим үч ај баш сындырасы олду: кубачылылар исә дәдә-бабадан галма вәрдишлә гыры әридиб дама јајырлар, мејллилијинин һәр сантиметрини елә өлчүб-јохлајырлар ки, һеч бир јағышы, күләји вәчинә алмыр...

— Сизин мүһәндисин белә бир адәти вардымы ки, ишдә јалныз ев јемәји јејәрди вә һаһары она оғлу кәтирәрди?

— Доғрусу, буна әһәмијјәт вермәмишдим, амма тикдијимиз һәмин евлә инди дә фәхр едирәм... О заманлар рајонумузда вәзијјәт чох ағыр иди. Синфи дүшмән группашмалары колхозларын тәшкилинә мане олур, кизли кәшфијјатчылар көндәрәрәк вәһшиликләр төрәдир, тәхрибат ишләри апарырдылар. Профессор Зилбери көмәјә чағырасы олдуг, чүнки тәхрибатчылар әтрафы бүрүмүш вәба епидемијасы илә бағлы халг арасында дәһшәтли шайјәләр јајырдылар. Куја «чәннәтә кетмәк үчүн вәбадан өләнләрин чијәрләрини јемәк лазымдыр». Рајонлары ингилабдан әввәлки дөврләрдән мирас галан трахома вә гыздырма хәстәликләри тутмушду. Кәндбәкәнд кәзиб профилактик ишләр көрмәли, чамаата дәрман пәјламалы олурдум. Өзү дә тәсәввүр ет ки, хејли фајдасы дәјди. Бах, елә о вахтдан да

мәнә мүрачиәт едәнләр адымын бөјрүнә «доктор» сөзүнү дә артырмаға башладылар.

...Һарада олдуғумуза әһәмијәт вермәјәрәк сөһбәтимизә давам едирдик. Һәтта Кубачыда тәјјарәнин лјуклары бағланан анларда белә биз өз хатирәләримизлә мәшғул идик. Тәјјарәмизи чәһһәдән тәзәчә гајытмыш мәшһур пилот Нурәддин Әлијев идарә едирди, јанында да «Һарда аш орда баш» Бутерброд. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу јенә зарафатсыз кечинә билмәди:

— Бу фырфыра машин бизи дағлара чыхыб гәрг етмәсә, јахшыдыр! Амма сәнәт хатиринә бир аула да кәрәк учаг, орада бир дәлиганлы авар баласы пејда олуб. Чох марағлы оғландыр...

Сағ-саламат һәммин аулда јерә ендик. Чох чәкмәди һәммин авар баласыны көрдүм, бығ јери тәзәчә тәрләјирди.

— Һә, сизин ағсағгалларла сөһбәт етмишәм, онлар сәни тәрифләјирләр.

— Мәни атам Һәмзә Садаса да тәрифләјир, — дејә кәләчәк шаир өткәм-өткәм билдирди.

— Сизин гочалардан сорушурам ки, бу нечә олан ишдир, балача оғлан шер јазыр, ахы авар дилинин дә лүғәт тәркиби касаддыр? Онлар мәнә дејирләр ки, балачалығына бахма, о чох камаллы оғландыр, ағыл дәрјасыдыр. Ше'рләри үрәјә јатыр... Нә исә, мәктәби јахшы битир, сонра сәни Москваја көндәрәрәм, тәһсилени орда давам етдирәрсән...

Јенә тәјјарәдәјик. Аулу мәнзәрәсини јухарыдан сејр едирик. Бир аздан артыг Маһачгаланын күчәләри илә аддымләјырдыг. Сәкиләр јенә адамла долу иди. Һамысынын да бирчә истәји-диләји варды: Әзиз Мәммәдкәрим оғлу илә гаршылашыб: «Салам доктор» десинләр.

— Сабаһ сән бизи вағзала јола салмалы олачагсан, — дејә Әзиз Әлијев мәнә мүрачиәт етди. — Мәркәзи Қомитә чағырыр. Јадын-дадыр, сәнинлә о вахт кетдијимиз вагон?.. Баш редакторун да лап бурнунун учундан «Азәрбајчан» журналынын бир нөмрәсини чырпышдырдыг һа!.. Биз кедәрик, сән дә башга гатарла Бақыја јола дүшәрсән. Иншаллаһ, Москвада көрүшәрик. Мән орда чох галачам. Көрүшә билмәсәк дә кәләрсән, бурда о өтән күнләримизи бир дә хатырлајарыг...

Әфсус ки, нә Москваја һәммин сәфәриндә, нә дә гајыдандан сонра көрүшә билдик.

Нөвбәти көрүшүмүз бир нечә илдән сонра, тәхминән 50-чи илләрдә баш тутду. Онда Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Сов. ИКП МК апаратында ишләјир, ејни заманда, Али Партија Мәктәбиндә тәһсил алырды.

Миусск мејданындакы бинада Әзиз Әлијевин икикөз раһат мәнзили варды; мән һәр дәфә онун јанындан гајыданда, нечә дејәрләр «аккумуляторуму» никбинлик енержиси, һәјат ешги илә долдуруб гајыдырдым. О, адамда көзәл һиссләр, дүјгулар ојадырды...

О вахт, мән Рәсул Рза илә бирликдә «Москва» меһманханасында кен-бол бир

нөмрэдә галырдым. Күнләрин бир күнү Рәсул деди ки, ахшам Әзиз Әлијев гонағымыздыр, өзү дә чох күман ки, кечә бурда јатачаг. Одур ки, индидән ишини бил, бу да о дејил ки, «Азәрбајчан» журналынын бүтүн тиражынын әһәдинә даш атасан!..» «Ахыр ки, сирри ачыб...», — дејә Ә. Әлијевин гарасына фикирләшдим. Нә етмәк, иш-ишдән кечмишди, мән дөшәмәдәки халчанын үстә јатмаға мәнуннијјәтлә разылыг вердим.

Москвада оlanda башга бир әһвалат да баш верди: Мәркәзи Әдибләр Евиндә ССРИ Јазычылар Иттифагынын Пленуму кедирди. Ахырда, гәбул олунмуш үмуми ән'әнәјә көрә, ше'р кечәси тәшкил олунду. Кечәни јенә дә Фадејев өзү апарырды. Илк сөз артыг өлкәмиздә танынмыш вә әмәлличә көкәлмиш Рәсул һәмзәтова верилди.

Шаир «Дынгыр-Дангарчы» поемасыны елә бир илһамла охуду ки, ону хејли мүддәт сәһнәдән кетмәјә гојмадылар.

Ахшам Рәсул Рза илә бирликдә Әзиз Әлијевкилә кедәндә әһвалаты она данышдым. Бу дәм Әзиз Мәммәдкәрим оғлу јенә зарафата кечди:

— Шаир кими чох мәшһурлашыб, Горки адына институт она дүшүб. Буна чох шадам. Бу јахынларда башга бир бөјүк истәдад саһибинин талеји илә мәшғул олмушам. Бәстәкар вә дирижор һәсән һәсәнову дејирәм. Олдугча габил симфонијачыдыр. Бу да севиндиричи һалдыр!

«Дар соба ичиндә бурулур алов...» Хатирә јенә хатирәјә чаланыр...

О, китабы сеvirди, хиридары иди. Ордуда да, Дағыстанда да, Москвада вә Бакыда да — һәр јердә һәмдәми китаблар иди, өзү дә ону марагландыран бүтүн проблемләрин чавабыны вә һәллини онларда тапырды.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлу чох јарашыглы киши иди вә дәблә кејинәрди — золаглы көјнәк, бу рәнкдә көзохшајан галстук... һәр шеј онда һәмаһәнк иди. Тәзә вәзифәсинә дә чох чидди јанашыр, јери кәләндә зарафатындан да галмырды.

Әзиз Әлијевин анадан олмасынын 80 иллији мүнәсибәти илә «Бакински работчи» гәзети онун һәјат вә фәалијјәт јолуну ишыгландыран кениш мәгалә чап етмишди. Совет халгынын, Коммунист Партијасынын бу гадир оғлунун кечдији һәмин шәрәфли јола нәзәр јетирәндә, ачыг-ајдын көрүрсән ки, о, мәнәли өмрүнүн ән гајнар илләрини—ијирми илдән чохуну Азәрбајчандан кәнарда кечирмишдир. Бөјүк Вәтән мүнәрибәси илләриндә Иранда вә Дағыстанда, сонралар да Москвада. Өз доғма торпағындан узагларда бүтүн күчүнү мүгәддәс иделларына һәср едән она бәнзәр икинчи бир адам тапмаг чәтиндир. Бу, гәһрәманлыға бәрабәр кејфијјәтдир.

О, Бакыја гајытды, јенә мәс'ул, рәһбәр вәзифәләрдә чалышды. Өмрүнүн сонларында исә өзүнү тамамилә тибб елминә бағлады, һәкимләри Тәкмилләшдирмә Институтуна башчылыг етди. Профессор, елмләр доктору Әзиз Мәммәдкәримовичә — раһатлыг, шөһрәт һиссләри јабанчы иди. Бир дәфә мән Сабунчуја—

онун јанына кедәндә, гапысыны дөјмәздән эввәл шаграг, сағлам күлүшүнү ешитдим.

— Бах, инди бураја өз ајағыла бир јазычы кәләчәк, јетирән кими һоп көтүрүб гојуруг тәшриһ массынын үстә. Кәлмисән, јахшы еләмисән, узан, сәни јохлајаг... Сонра гој сачыны нә гәдәр јолур јолсун ки: мәнә дејән кәрәкди бурда нә ишин варды сәнин...

Јох, онун иши зарафатсыз ашмырды, растлашдығы чәтинликләрин өһдәсиндән кәлмәк үчүн зарафаты өзүнә бир нөв силаһ сечмишди. Доғрусу, онун јанына еһтијатла кетмишдим вә кәлишимә дә пешман олмадым.

Бүтүн бунлары фикирләшдикчә о бөјүк инсанын парлаг шәхсијјәтинә, бөјүк мәнәвијјәтына һејрәт етмәјә билмирсән.

О, инсан сағламлығыны горумаг наминә бүтүн варлығы илә өзүнү ода-көзә атырды; әләлхүсус, республика үчүн кәнч һәкимләрин јетишдирилмәси ишиндә зәнкин тәчрүбәсини әсиркәмирди. Учгар кәндләрә, шәһәрләрә ишләмәјә кедәчәк бу мүтәхәссисләрә әсл аталыг гајғысы кәстрирди.

Онун јашына чатанлар, мүтләг бу вә ја дикәр хәстәликдән шикајәт етмәјә башлајырлар. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу исә, о дөврдә һәгигәтән насаз иди. Фәгәт, өз фәаллығы илә гәдим бир һәгигәти һәмишә тәсдигләјирди: «ағачлар өлүр, амма јыхылмыр.» Дәфәләрлә ону үрәји нараһат етмишди, бәрк ағрымышды, лакин бир аз мүддәт јатандан сонра тәзәдән фәлијјәт вә мүбаризә мејданына атылмышды...

Әзиз Әлијевин көзләнилмәз өлүмү чохла-рыны сарсытмышды. Мән бу ағыр хәбәри ики ајдан сонра, харичә сәфәрдән гајыданда ешитдим. Тәбии ки, Бақыја чатан кими онла-ра тәләсдим вә мәнзилинин диварында өмрү боју өзүлә јашатдығы тәбәссүм һәкк олуан ири, гара һашијәли портретини көрдүм. Нәдән-сә онун Маһачгаладакы садә мәнзили јадыма дүшдү... Өз әлијлә алышдырдығы собанын ишығында отурдуғумуз ахшам...

Гара һашијәли шәклиндән өмрү әфсанәјә дөнмүш нурани чөһрәли, хош тәбәссүмлү бир инсан бахырды.

* * *

Тәбиәтин гануну үзрә инсанын дүнјаја кәлмәк вахты, јери, сааты, һәтта арзусу белә өзүндән асылы дејил. Һәјатла видалашма, дүнјадан көчмә сааты да инсандан асылы дејил. Лакин кәлимлә кедим арасындакы дөврү нечә јашамаг инсанын өз ихтијарындадыр.

Бу һагда дүшүнүб дашынырам — халгын садиг оғлу, бөјүк партија хадими, көркәмли алим һара, мән һара? Бу, нә демәкдир? Јәгин, о демәкдир ки, һәјат вә чәмијјәт һадисәләринин кедишаты әснасында бу гадир шәхсијјәтлә тәмасда олмушам?

«Литературнаја газета»да сон китабым һагдакы ресензијада өз-өзүнә тапылынчајадәк, мән бу суала хејли мүддәт чаваб ахтарысы олмушам. Ресензијанын јекун чүмләси белә иди: «Имран Гасымов хошбәхт адамдыр, белә ки, тәрчүмеји-һалларында, јарадычылыг

кәшфләриндә зәманәмизин мисилсиз гәһрәманлыг ше'ријјәти нурланан адамларла үнсијјәт сахламагда, достлуг етмәкдә онун бәхти кәтириб».

Нәһәнк зәманәмизин мисилсиз гәһрәманлыг ше'ријјәти мәһз Әзиз Мәммәдкәрим оғлунун тәрчүмеји-һалында, јарадычылыг кәшфләриндә әкс олунмушдур.

Зарафат хиридары олмасына, јуморсуз кечинә билмәмәсинә бахмајараг, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу үмумијјәтлә чох чидди шәхсијјәт иди. О, кичик гызынын гошдуғу шәргиләри зүмзүмә едәр, һәр һансы бир тибб просесинин маһијјәтини ачмагда бөјүк гызына професионал көмәк көстәрәр, истәкли бөјүк оғлу илә дә ејнән давранар, фәгәт онларын фәалијјәтинә гәјјум олмазды. Бу бахымдан, чох мүвәффегијјәтләр газанан өвладларынын тәрәгги јолу мүстәгил олмушдур, өзләри дә шәхси ағыл-камал, әзмкарлыг, әмәксевәрлик сәјәсиндә јүксәлиб әрсәјә чатмышлар.

Әзиз Әлијев көзәллијин али ме'јарлары илә јашамышдыр.

Соба јаныр... Бақыда онун вахтилә јашадығы мәнзилин диварындан бир шәкил асылыб, һәлә дә өз јериндәдир — һәмин шәкил, һәјатда олдуғу кими тәкрарсыз, парлаг бир симаны өзүндә әбәди әкс етдирир вә бу сима халгын јаддашында да өлүмсүз јашајачагдыр.

Әзиз Әлијев һагда нәшр едилән бу китабда онун бир шәхсијјәт, бир партија вә дөвләт хадими кими, ән әләмәтдар чәһәтләринин тәзаһүрү тамамилә ганунаујғун һалдыр. Чүнки,

материаллар, сон заманлар дәб һалыны алмыш мемуарчылыгдан узагдыр.

Собада алов чошур... Бизә елә кәлир ки, китаб бу аловла шөләләнәчәк, она көрә ки, Әзиз Мәммәдкәрим оғлунун бөјүк фәалијјәти сөзүн әсл мәнасында од-алов олмушдур вә коммунист идеалымызын нүмунәси кими һәјатымыза, гәлбимизә һәрарәт верән алов олараг да галыр. Онун һәјат вә фәалијјәтиндә мүасир инсан варлығы проблеми ән јүксәк дәрәчәдә сәсләнир: һәјатда, чәмијјәтдә лазымлы адам олмаг, кәләчәк нәсилләрдә зүһур едиб тәзәдән јашамаг үчүн вар гүввәнлә чалыш!

Һәмин нәсилләр инди бәшәријјәтин үмуми еви олан јашыл планетимизин бүтүн кушәләриндә коммунист идеалларымызын тәнтәнәсини тәсдигләјән бөјүк мәсәләләр һәлл едирләр.

Гәдим мүдрикләрдән, кәрәк ки, Әрәстунун белә бир кәламы вар: «Биз јанлыш фикирләширик ки, куја вахт өтүр, әслиндә исә вахт галыр, кәлди-кәдәр бизик».

Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијевин симасында өз чиддијјәти вә нәчиблији илә әбәди фитри бир сурәт чанланачагдыр. Она көрә дә инамла, гәтијјәтлә дејә биләрик ки, онун варлығындан бәһс едән бу китаб һәјатымызын чанлы, парлаг бир сәһифәси кими охучулары бөјүк идеаллара, халг иши уғрунда ардычыл мүбариз инсан үрәјинин вә инсан әмәлләринин јүксәк көзәллик зирвәләринә сәсләјәчәкдир.

М. С. И. Умаханов

*Сов.ИКП Дағыстан Вилајет
Комитәсинин биринчи катиби*

ПАРТИЈАНЫН ВӘ ХАЛГЫН СӘДАГӘТЛИ ОҒЛУ

Партија вә совет ишчиләринин чохсајлы ордусу сыраларында елә шәхсијјәтләр вардыр ки, онлар халгын јаддашында силинмәз изләр гојуб кетмишләр. Азәрбајчан халгынын шанлы оғлу — Бөјүк Вәтән мұһарибәсинин ағыр илләриндә вә мұһарибәдән сонракы илк чәтин илләрдә (1942-чи илин сентјабрындан 1948-чи илин декабрынадәк) Дағыстан партија тәшкилатына башчылыг етмиш Әзиз Мәм-мәдкәрим оғлу Әлијев дә белә бөјүк шәхсијјәт-ләрдәндир.

Ә. М. Әлијев УК (б) П Мәркәзи Комитәсинин гәрары илә вилајет партија комитәсинә биринчи катиб тә'јин едиләндә, Дағыстан сон дәрәчә ағыр күнләр кечирирди. Дүшмән гапы ағзыны кәсмишди. Чәтин сынагда дағлылар ССРИ халгларынын сарсылмаз бирлијини вә гардашлығыны нұмајиш етдирәрәк, азғын фашист ишғалчыларына гаршы фәал мұбаризәјә атылмышдылар. Көркәмли совет јазычы-

сы Н. С. Тихинов һәмин күнләр һаггында «Краснаја звезда» гәзетинин 13 сентјабр. 1942-чи ил тарихли нөмрәсиндә јазмышдыр: «Белә бир ағыр мөгамда Гафгаз халгларыны һеч нә ајыра билмәз. Онлар Гызыл Ордунун ваһид бајрағы алтында вуруша әбәс јерә кетмирләр. Көзәл вә севимли Гафгаз бир даһа һеч заман мөғлубијјәт көрмәсин дејә бу халглар ингилаб вә вәтәндаш мұһарибәси илләриндә ганларыны әбәс јерә ахытмајыблар, һәјәтларыны һавајы гурбан вермәјибләр. Онлар Гафгазын азадлығыны рус халгынын мәрд оғуллары илә биркә газаныблар. Бу азадлығы дағлылар инди дә горујачаглар».

1942-чи илин һәјәчанлы пајыз күнләриндә өлүмлә үз-үзә кәлән Гафгаз халглары доғма Коммунист партијасы әтрафында даһа да сых бирләшиб, Бөјүк Октјабрын наилијјәтләрини горумаг үчүн һәр чүр чәтинликләрә гәһрәмәнлыгла синә кәрдиләр.

Һәмин о мурәккәб дөврдә Дағыстан партија тәшкилаты гаршысында да чох мұһүм вә мäs'улијјәтли мäsәләләр дурмушду: сәнәјенин, нәглијјатын вә кәнд тәсәррүфатынын арамсыз ишини гајдаја салмаг, зәһмәткешләри мұдафиә һүдудлары тикинтисинә сәфәрбәрлијә алмаг, Загафгазија чәһһәси ордусунун шәрг чинаһындакы арха хәтти саһманламаг, республика әразисиндә һәрби һиссәләр јарадылмасыны тә'мин етмәк. Бүтүн бу кәркин ишләри һәјәта кечирмәклә јанашы, дүшмән тәрәфиндән зәбт едилмиш өлкәләрдән, вилајәтләрдән Дағыстана евакуасија олунан адамлара, Гызыл Орду дөјүшчүләринин вә забитләринин

аилэлэринэ даими гајгы көстөрмэк лазым иди.

Дағыстана гэдэм гојдуғу илк күнлөрдөн е'тибарэн Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијев өзүнү бачарыглы тәшкилатчы вә ағыллы рәһбәр кими көстәрди. О өз әсас иши илә јанашы Маһачгала Мүдафиә Комитәсинин сәдри, 47-чи вә 58-чи Ордуларын Һәрби Шураларынын, һабелә һава һүчумундан Мүдафиә Орду-су Бакы даирәсинин үзвү вәзифәләриндә дә ләјагәтлә чалышараг, фашист гулдурларыны кери отуртмаг үчүн коммунистләри вә битәрәфләри сәфәрбәр едә билди, әсл болшевик мүтәшәккиллији, интизамлылығы нүмунәси көстәрди. Чатышмазлыглар вә тәхрибата гаршы барышмаз мөвге тутду. Бүтүн бу жүксәк инсани мәзијјәтләр вилајәт коммунистләринин, фәһләләрин, колхозчуларын, зијалыларын Ленин партијасы әтрафында мөһкәм сыхлашмаларына сәбәб олур, онларын гәләбәјә инамыны артырыр вә бу гәләбәјә тезликлә говушмаг үчүн әзм вә гүввәләрини мөһкәмләндирирди.

Ә. М. Әлијев вахтынын вә енержисинин чохуну һәрби-сәфәрбәрлик ишинә сәрф едирди.

Дағыстан вилајәт партија тәшкилатына рәһбәрлик едәркән о, һәр шејдән әввәл социалист Вәтәнинин мүдафиәси мәсәләләри, јоллары вә васитәләри һаггында Ленин мүддәаларына әсасланырды. Оун башчылығы илә вилајәт партија тәшкилаты сијаси вә һәрби рәһбәрлији вәһдәтдә көтүрәрәк, һәр ики сәһә-

дә сәфәрбәрлијин дүзкүн кедишатыны тә'миј етмиш, чәбһә үчүн сәнајә мөһсулу бурахылышыны гајдаја салмышдыр.

Мүәјјән сәбәбләр үзүндән орду сыраларына кетмәмиш коммунистләрдән даһа мәгсәдәујғун шәкилдә истифадә етмәк үчүн, вилајәт партија комитәси бир сыра тә'сирли тәдбирләр көрдү; Әзиз Мәммәдкәрим оғлунун тәклифи илә партија кадрларыны јенидән сечиб јерләшдирмә проблеминә башланды. Ән сағлам вә тәчрүбәли коммунистләр партија ишинин мәс'ул сәһәләринә ирәли чәкилдиләр. Артыг, 1943-чү илин јанвар ајыначан 920 коммунистә, 1944-чү илин апрелинә исә даһа 1876 нәфәр коммунистә жүксәк е'тимад көстәрилмишдир. Онлардан рәһбәр партија ишинә 430, совет вә тәсәррүфат идарәләринә 1235, кәнд тәсәррүфаты сәһәси үзрә мәс'ул вәзифәләрә 211 коммунист ирәли чәкилмишдир.

Бу гајгы вә е'тимадла бәрабәр, тәләбкарлыг да унудулмурду. Бүтүн коммунистләрин партија интизамыны жүксәлтмәсинә, партија гәрарларыны вахтлы-вахтында вә дәгиг јеринә јетирмәсинә хүсуси диггәт верилирди. Ә. М. Әлијев дөнә-дөнә нәзәрә чатдырырды ки, мүһарибә заманы партија интизамы илә һәрби интизам һәмаһәнкдир. Буна көрә дә шәхси хидмәтләриндән вә дашыдыглары вәзифәдән асылы олмајараг, партија үзвләринин һамысы үчүн ејни дәрәчәдә мүтләг ганун олан ваһид интизам һаггында Ленин тә'лимини мөһкәм јадда сахламағы о, бүтүн коммунистләрә төвсијә едирди.

Ә. М. Әлијевин хүсуси диггәт јетирдији ән

мүһүм мәсәләләрдән бири дә республикада идеоложи ишин даһа да тәкмилләшдирилмәсинди. Онын рәһбәрлик етдији вилајәт партија комитәси, олдугча чәтин һәрби шәраитдә чох мүнәсиб вә әлверишли идеја-сијаси иш үсуллари ахтарыб тапырды. Мәсәлән, Әзиз Мәм-мәдкәрим оғлунун тәшәббүсү илә вилајәт партија комитәси дөјүшән ордунун гызыл әскәрләри гаршысында өз ана дилләриндә чыхыш етмәк үчүн Дағыстаның бүтүн халгларыны тәмсил едән ән јахшы тәблиғатчы вә мүһазирәчиләри сечиб өн хәтләрә көндәрирди. 1943-чү илин сентјабрынадәк Дағыстан тәблиғатчыларынын вә тәшвиғат коллективләри бригадаларынын чәһәжә жүз он бир сәфәри тәшкил олуңмушду.

Чәнуб чәһәси сијаси идарәси рәисинин мүавини, бригада комиссары Л. И. Брежневин хәһиши илә дағыстанлы дөјүшчүләрдән өтрү 5 хүсуси китабхана, онларын өз доғма дилләриндә 3 мин китаб, 1300 китабча, 1320 рәнк-бәрәнк плакат көндәрилмишди.

Республика партија тәшкилатынын бу ки-ми идеја-сијаси иши мүһарибә илләриндә дағлы зәһмәткешләрин мәнәви-сијаси руһунун, онларда дүшмәнә галиб кәләчәјимизин лабүд-лүјүнә олан инамын мөһкәмләнмәсинә мүстәһна тәкан вермишдир.

Ә. М. Әлијев республика әразисиндә һәрби һиссәләрин тәшкил олуңмасына чидди диг-гәт јетирип, сәфәрбәрлик планларынын јеринә јетирилмәсинин кедишинә мүнтәзәм нәзарәт едирди. 15 мин дағыстанлы Гызыл Орду сы-раларына көнүллү олараг дахил олмушду.

Партија сәфәрбәрлији үзрә чәһәжә сијаси дөјүшчү сифәтилә 16.600 партија үзвүндән 8 мин 400 коммунист вә 19 мин комсомолчу кетмишди. О заман 840 мин нәфәр әһалиси олан Дағыстандан чәһәжә, көнүллү дәстәләр дә дахил олмагла, 130 минәчән адам көндәр-рилмишдир. Бөјүк Вәтән мүһарибәси чәһәлә-риндә көнүллүләр сырасында 2 мин дағлы гы-зы вурушмушдур. Әјинләринә солдат шинели кејмиш нечә-нечә дағлы гадын дағларда мү-һүм стратежи объектләри горумуш, әһәмијјәт-ли коммуникасија мәнәтәгәләринин кешијиндә дајанмышдыр.

1942-чи илин октјабрында Әзиз Әлијевин тәшәббүсү илә Дағыстанда Вәтәндаш мүһа-рибәсинин гәһрәманы Гара Гарајевин коман-данлығы алтында милли сүвари ескадрону тәшкил олуңду. Ескадрон чәһәжә јола салы-наркән вилајәт партија комитәсинин биринчи катиби ескадрона үзәриндә «Ајрыча Дағыстан көнүллү сүвари ескадрону» сөзләри јазылмыш Гырмызы бајраг тәғдим етди. Дағыстанлы дөјүшчүләр өз һәмјерлиләринин тапшырыгла-рыны шәрәфлә јеринә јетирәчәкләринә, бу бај-рағы мәғлуб едилмиш Рејхстага санчачагла-рына сөз вердиләр вә бу сөзә садиг галдылар. Өз дөјүш јолуну Моздокун шәргиндәки Иш-шерскаја стансијасындан башламыш ескадрон, зәфәр јүрүшүнү Берлиндә баша вурду: 416-чы Таганрог дивизијасынын тәркибиндә зәрбә тагымы сифәтилә вурушан дағысатнлы сүва-риләр чох мәсул дөјүш әмәлијјатларыны шә-рәфлә јеринә јетирдиләр. О вахт дивизија командиринин вилајәт партија комитәсинин

биринчи катибинә көндәрдији мәктубда белә јазылмышды: «Дағыстанлы дөјүшчүләр бизим сырларарымызда әзмлә, шүчаәтлә вурушур, Вәтәнимизин дүшмәнләринә сарсыдычы зәрбәләр ендириләр. Дивизијанын шанлы зәфәр јолларында сизин сүвариләр гәфил һүчүма кечмәклә, дүшмән архасына көзләнилмәз рејдләр етмәклә фәргләнмишләр».

Дикәр һәрби һиссәләрин тәшкилиндә, онларын лазыми әразидә јерләшдирилмәсиндә вә республиканын дахили еһтијатлары һесабына әрзаг маллары, јаначаг ләвазиматлары илә тәмин едилмәси ишиндә дә вилајәт партија комитәсинин ролу бөјүк олмушдур.

Ә. М. Әлијев чәбһәнин республика тәрәфиндән тәһһиз олунамасыны күчлү нәзарәт алтында сахлајырды. Һәмин мәгсәдлә һәрби мәһсуллар истеһсал едән јени сәнаје корпорасијасы јарадылмышды. Бу корпорасија Загафгазија чәбһәси гошунларына бир ил јарым мүддәтиндә мүнтәзәм олараг көмәк көстәрмишдир. Загафгазија чәбһәси команданынын мүавини кенерал-мајор Ф. И. Толбухин УИК(б)П Дағыстан Вилајәт Комитәсинин биринчи катибинә көндәрдији мәктубда јазырды: «Загафгазија чәбһәсинин лабүд сифаришләринин јеринә јетирилмәси ишиндә јерли сәнајенин тәчрүбәси көстәрди ки, УИК(б)П вә Дағыстан МССР ХКС-нин көмәји сәјәсиндә Дағыстанын јерли сәнајеси орду һиссәләрини тәмин етмәкдә бөјүк вә сәмәрәли иш көрмүшдүр. Республиканын јерли сәнајеси хүсуси сифаришләрин јеринә јетирилмәсиндә әввәлләр һазырламады-

ғы мәһсул бурахылышыны лајигинчә мәнимсәјә билмишдир».

Әмәк мәһсулдарлығы һесабына истеһсал күчүнү дурмадан артыран, јерли хаммалдан максимум истифадә едән, чидди гәнаәт режими уғрунда мүбаризә апаран Дағыстан әмәкчиләри вилајәт партија тәшкилатынын рәһбәрлији алтында һәрби мәһсул истеһсалы планларыны һәмишә мүнтәзәм вә артыгламасы илә јеринә јетирмишләр. Бүтүн бунлар вилајәт партија тәшкилатынын әзмкарлығы сәјәсиндә газанылмышды; о, өз ишини елә јүксәк сәвијәдә гурмушду ки, мүдафиә сәнајесинин јарадылмасында вә фәалијәтиндә иштирак едән бүтүн партија, совет вә тәсәррүфат рәһбәрләри, коммунистләр партија гәрарларыны һәјата кечирмәк сәһәсиндә өзләрини эсл сијаси дөјүшчүләр кими көстәрирдиләр.

Ә. М. Әлијевин кәнд тәсәррүфатына бачарыгла рәһбәрлији дә јахшы бәһрә вермишдир. О, тез-тез рајонлара кедирди. Рајонлардакы рәһбәр ишчиләри јахшы таныјырды. Онларын нүфузлу башчысы вә һәссас тәрбијәчиси иди. Рајон партија комитәләринин катибләри гаршысында вахташыры чыхыш едир вә тәкрар-тәкрар онлара тапшырырды: «Партија тәшкилатлары инди кечә-күндүз ишләмәли, Гызыл Ордуја гызғын, һәртәрәfli көмәк көстәрмәлидир».

Вилајәт партија комитәси коммунистләрин диггәтини кәнд тәсәррүфаты истеһсалынын еһтијатда олан бүтүн мәнбәләрини үзә чыхармаға; колхозчуларын, кениш халг күтләләринин эсл вәтәнпәрвәрлијиндән доған әмәк

эзкарлыгындан вэ жарадычылыг тэшэбүслэриндэн хэртэрэфли истифадэ етмэжэ жөнэлтмишди. Исјвандарлыгга газандылары наилијэтлэрэ кэрэ, 1944-чү илдэ Дағыстан вилајэти ССРИ Мүдафиэ Комитэсинин кечичи Гырмызы Бајрагы илэ тэлтиф олунмушдур. Мухтар республика мүһарибэ иллэриндэ мин тонларла кэнд тэсэррүфаты мэхсуллары һасил етмишдир.

Дағыстанда хэрби һава һүчумундан вэ хэрби һава кимјэви һүчумундан мүдафиэ тэшкилатларынын, жарадылмасы, үмумхалг хэрби тэлими, республика эразисиндэ мүдафиэ истехкамларынын дүзэлдилмэси вэ бу кими бир чох башга мэхсэлэлэр Эзиз Мэммэдкэрим оғлу Әлијевин чидди мараг кестәрдији мэхсэлэлэрдэн иди. Бүтүн идарэлэрдэ, мүэссисэлэрдэ, колхозларда, МТС-лэрдэ, эһалинин јашајыш јерлэриндэ һава вэ кимјэви һүчумдан мүдафиэ һазырлыгы апарылыр, өзүнүгорума групплары тэшкил едилирди. Осоавиахим 30 хэрби ихтисас үзрэ кадрлар һазырлајырды. Мүһарибэ иллэриндэ бу тэшкилат республикада 7 минэ јахын пулемјотчу, 3200 минаяјотчу, 20 миндэн чох автоматчы, 1580 радист, 550 снајпер, 2 мин сүвари вэ с. һазырламышдыр. Дағлылар фэхр едирлэр ки, Совет Иттифагы Гэһрэманлары арасында Дағыстан Осоавиахиминин Г. А. Әлијев, Ј. А. Акајев, Л. А. Галченко, В. А. Әмиров кими јетирмэлэри вардыр.

Ә. М. Әлијевин рэхбэрлик етдији УИК(б) П вилајэт вэ Маһачгала мүдафиэ комитэлэри Дағыстан эразисиндэ он бир атычы дивизија

үчүн мүдафиэ истехкамы вэ мүгавимэт истипадкаһларынын тикинтисини мүвэффэгијјэтлэ баша чатдырмышды. Тикинти ишлэри јолсузлуг вэ нэглијјат гытлыгы шэраитиндэ, чэтинликлэ көрүлүрдү. Тикинти апарылан саһэлэрдэ јашајыш мэнтэгэлэри јох дэрэчэсиндэ иди, адамлар тэлэм-тэлэстик дүзэлдилмиш чала вэ торпаг дахмаларда јашајырдылар. Лакин бүтүн бу чэтинликлэрэ бахмајараг, ССРИ Дөвлэт Мүдафиэ Комитэсинин тапшырыгы јеринэ јетирилди. Терек вэ Сулак чајлары саһилиндэ, Маһачгала, Гајакэнд вэ Дэрбэнд рајонларында мүдафиэ золаглары жарадылды. Бу тикинти-гурғу ишлэриндэ, натамам һесабламаја кэрэ, 150 мин адам иштирак етмишдир ки, онларын да бөјүк эксэријјэти гадынлар олмушдур. Мүдафиэ истехкамларынын тикинтисиндэ кестәрдиклэри эмэк рэшадэтлэринэ кэрэ 20 миндэн артыг адам «Гафгазы мүдафиэјэ көрэ» медалы илэ тэлтиф едилмишдир.

Эзиз Мэммэдкэрим оғлунун диггэт мэркэзиндэ дуран үмдэ мэхсэлэлэрдэн бири дэ халг гисасчылары алајы јаратмаг иди. Онун шэхси рэхбэрлији алтында Маһачгала Мүдафиэ Комитэси хүсуси тэлимат ишлэјиб һазырлады. 1942-чи илин пајызында минлэрлэ киши вэ гадын халг алајы сырларына дахил олду. Шэхэр вэ рајон партија комитэлэри бу алајларын тэшкилат гэраркаһына чеврилди. Бир сыра шэхэр вэ рајонларда халг алајлары баталјонларынын тэркибиндэ коммунист вэ комсомол бөлүклэри тэшкил едилди. Бүтөвлүкдэ республика үзрэ, сырларында 12 минэ јахын адам олан 693 халг алајы жарадылмышды.

Дүшмән парашүтчүлөри, чәсуслары вә хә-фијјәләри илә вурушмаг үчүн 2100 нәфәрлик гирычы тагымлар дүзәлдилмишди. Халгын севәрәкдән «Даг гарталлары» адландырдыгы бу чәсурлар гаршысында чыхыш едәркән, Ә. М. Әлијев гејд етмишдир ки, һәр чүр көз-ләнилмәз һадисәләрә вә һәр чүр шәраитдә дүшмәнин бурнуну овмаға һәмишә һазыр ол-маг лазымдыр.

Вилајәт партија комитәсинин гаршысында дуран ән ағыр проблемләрдән бири дә архаја көчүрүлән әһалини, сәнајә вә тәдрис мүәсси-сәләрини јерләшдирмәк иди. Загафгазија вә Орта Асија республикаларына көчүрүлән әһа-ли ахыны Маһачгаладан кечирди. Ајры-ајры вахтларда Дағыстан пајтахтына 200 мин адам көчүрүлмүшдү ки, бу да јерли шә-һәр әһалисинин сајыны хејли артырмышды. Тәзә көчүб кәләнләрин ишлә, мүавинәтлә, әр-загла вә тибби хидмәтлә тә'мин олунмасыны Әзиз Мәммәдкәрим оғлу даима өз шәхси нәза-рәти алтда сахлајырды. 1942-чи илдә Дағыс-танда кечән гураглыг нәтичәсиндә дәнли бит-киләр вә мејвә-тәрәвәз мәнсулларынын гытлы-ғына, дағлыларын чох шејә мөһтач галмасы-на бахмајараг, әрзаг маллары илә илк нөвбә-дә евакуасија олунан әһали тә'мин едилирди.

Ә. М. Әлијев бир партија рәһбәри кими, әскәр аиләләринә һамилик ишини өзүнүн ән үмдә вәзифәләриндән сајырды. Вилајәт пар-тија комитәсинин XVII пленумунда (25—27 мај 1943-чү ил) о, чәһәчиләрин аиләләринә көмәк көстәрилмәси үзрә Дағыстанда көрүлән ишләрдән әтрафлы данышмышдыр. 5 миндән

чох әскәр аиләси ишә көтүрүлмүш, 2 миң гә-дәри фәрди һәјәтјаны торпаг саһәси алмыш, 30 мин аиләјә исә мадди јардым көстәрилмиш-дир. Јалныз 1944-чү илдә әскәр аиләләринә көстәрдији бөјүк көмәјә көрә Дағыстана ССРИ Силаһлы Гүввәләринин Али Баш ко-манданы И. В. Сталиндән 25 тәшәккүрнамо кәлмишди.

Ә. М. Әлијев чәһәдә јаралананлара вә мү-һарибә әлилләринә мисилсиз гајгы илә јана-шырды. О, көркәмли алим вә сәһијјә тәшки-латчысы кими өз зәнкни тәчрүбәсиндән исти-фадә едәрәк, архаја көчүрүлмүш һәрби хәс-тәханаларын саһманланмасына вә аһәнкар фәалијјәт көстәрмәсинә хејли вахт ајырырды. Партија комитәләри онун көстәриши илә ағыр јаралыларын јанында кечә нөвбәләри дүзәл-дир, һәрби хәстәханалары фәсиләсиз олараг тәзә әрзагла тә'мин едирди.

Дағыстан Вилајәт Партија Комитәси рәһ-бәринин евакуасија госпиталларына даими диггәти вә гајгысы, јаралыларә бәсләнән мәһәббәт вә нәвазиш, партија, совет вә ичти-май тәшкилатларын онлара көстәрдији јардым елә сәмәрәли тәшкил олмушдү ки, мүһарибә илләри әрзиндә республика һәрби хәстәхана-ларында мүәличә олунан 134,9 мин јаралыдан 102,4 мини сағалыб аиләсинин јанына гајыт-мышдыр.

Советләр өлкәсинин фәдакар халглары чәһәјә тәкчә чанлы инсан гүввәси, әрзаг, техники сурсат көндәрмәклә кифәјәтләнмир, өз доғма Гызыл Ордусунун дөјүшчүләрини гәһрәмәнлыг рәшадәтләри көстәрмәјә руһ-

ландырырды. Чэбһэжэ көндөрилэн вэтэпэрвэрлик мэктублары, зэһмэткеш нүмајэндэ һеј'этләринин өн дөјүш мөвгеләринэ сэфэрлери, орду бөлмәләринэ һамилик — совет адамларынын мәнәви-сијаси вәһдәтинин, өн чэбһэ илә арха чэбһәнин, халгла орду бирлијинин парлаг тәзаһүрү иди.

Республика эмәкчиләринин вэтэпэрвэрлик тәшәббүсүнү мүдафиэ едэн УИК(б)П вилајет вә Маһачгала Мүдафиэ комитәләри 416-чы Таганрог вә 169-чу Витебск дивизијаларыны, Гара дәниз донанмасы кәмиләрини, кенерал-мајор Н. И. Кириченконун гвардија казак корпусу дөјүшчүләрини, һабелә 44-чү вә 58-чи Ордулары һамилијә көтүрмүшдү. Халгын көмәкдарлыг элагәләри, хүсусилә, Дағыстан гызларынын хидмәт етдији 744-чү зенит-топчу алајы, «Дағыстан комсомолчусу» зиреһли гатары вә Гара Гарајевин команданлыг етдији сүвари ескадрону илә даһа сых иди.

Дағыстанда 1942-чи илдә 91-чи атычы дивизија тәшкил олунду. Сонралар бу дивизијаја Мелитопол дивизијасы фәхри ады верилди. Ә. М. Әлијев һәмин дивизијанын дөјүш рәшадәтләрини бүтүн мүһарибә мүддәтиндә марагла изләјирди. Республика эмәкчиләринин нүмајэндә һеј'әтләри Әзиз Мәммәдкәрим оғлунун тәшәббүсү илә Мелитопол дивизијасынын дөјүшчүләринә дөрд дәфә гонаг кетмишдир. Мелитополчуларла мүәссисә коллективләринин мэктублашмасы мүһарибә гуртарана гәдәр давам етмишдир. Гәһрәман дөјүшчүләр мэктубларынын бириндә Ә. М. Әлијевә белә јазмышлар: «Дағыстан эмәкчиләринин бизә

бәсләдији гајғыны даима һисс едирик. Дүшмәнлә вурушмаг үчүн бу гајғы бизә түкәнмәз гүввәт верирди. Дағыстан эмәкчиләри илә дивизијамыз арасындакы гырылмаз доғмалыг телләри бизи һүнәрвәр вә јенилмәз етмишдир»... 91-чи Мелитопол Гырмызы Бајраглы атычы дивизијасыны әбәс јерә тез-тез Дағыстан дивизијасы адландырмырдылар. Дағыстан пионерләри бу шанлы һәрби бөлмәнин ветеранларына инди дә һамилик едирләр.

Мүһарибәнин илк ајларындан чэбһэжэ һәдијјәләр топлајыб көндәрмәк кениш вүс'әт алмышды. Дағыстанлылар мүһарибә илләриндә орду һиссәләринә 150 вагон исти палтар, 140 вагон совгат јола салмышлар. Чэбһә еһтијачларыны өдәмәк үзрә вилајәтдә гајнар вэтэпэрвэрлик һәрәкаты башланмышды. Дағыстан эмәкчиләри өлкәнин мүдафиэ фондуна 102 милјон манат пул ајырмыш, танк дәстәләри, бир нечә авиаескадрилја вә зиреһли гатар, һабелә диқәр һәрби машынлар гајрылмасы ишинә 300 млн. манат хәрчләмишдир. Дөвләт истигразы вә лотереја сатышындан алынған мәбләг 437 млн. манат олмушду. Бунлардан элавә чэбһәчи аиләләринә јардым фондуна 17 млн. вә лазыми шејләрин алынмасына 10 млн. манатлыг вәсаит нәзәрдә тутулмушду. Бу үмуми мәбләг бир милјарда јахын олмушдур. Чэбһэжэ көндөрилән әрзаг совгатларыны да бураја элавә етсәк, һәмин мәбләг 1 милјард јарыма чатыр. Мүһарибә илләриндә мүдафиэ фонду вә һәрби техника үчүн вәсаит топланышына көрә Дағыстанын үнвәңына Али

Баш Команданлыг тәрәфиндән 75 тәшәккүр-
намә көндәрилмишдир.

Дүшмән ишғалындан азад едилмиш ра-
јонлара јардым фонду јаратмагда Дағыстан
халглары социализм бейнәлмиләлчилијинин
парлаг нүмунәсини көстәрмишләр. УИК(б)П
МК вә ССРИ ХКС-нин «фашист ишғалындан
азад едилмиш рајонларда халг тәсәррүфаты-
нын бәрпасы үзрә тәхирәсалынмаз тәдбирләр
һагда» 21 август 1943-чү ил тарихли гәрары-
ны әлдә рәһбәр тутан Дағыстан әмәкчиләри
азад едилмиш республикаларын, өлкә вә ви-
лајәтләрин гардаш халгларына 28 мин гојун,
1100 ат, 1200 баш ирибүјнузлу мал-гара көн-
дәрмишләр. Мелитополун дағыдылмыш мәк-
тәбләринин тикинтисинә ләвазимат јыған Гу-
ниб рајонундакы Чок орта мәктәби коллекти-
винин, Кијевин јенидән салынмасы фондуна
вәсаит топлајан Ахты рајонунун әмәкчиләри-
нин тәшәббүсүнү Ә. М. Әлијев үрәкдән бәјән-
миш вә шәхсән мүдафиә етмишдир. 1944-чү
илдә Дағыстанда Севастополун бәрпа фонду
јарадылды. Дағлылар севастополчулара 12 ва-
гон тикинти материалы, 4 милјон манат пул
көндәрдиләр. Севастопол шәһәр партија вә
ичраијә комитәләринин Ә. М. Әлијевә јаз-
дығы мәктубда дејилир: «ССРИ халгларынын
јенилмәз достлуғуна әсасланан гардаш көмә-
јини вә гајғысыны фәрәһлә, севинчлә дујмаг
севастополчулар үчүн чох хошдур вә онлар
Дағыстан әмәкчиләринин бу бөјүк гардашлыг
гајғысыны уча тутурлар».

Ә. М. Әлијевин рәһбәрлији алтында вилајәт
партија тәшкилаты мұһарибә илләриндә чә-

тинликләри фәдакарлыгла арадан галдыра-
раг, фашист Алманијасы үзәриндә гәләбә
чалмагда ләјагәтлә иштирак етмиш, Дағыстан
әмәкчиләрини бу мұһүм ишә јүксәк сәвијјә-
дә руһландыра билмишдир.

Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти
дағыстанлыларын Бөјүк Вәтән мұһарибәси
дөврүндә дөјүш вә әмәк икидликләринә јүк-
сәк гијмәт верәрәк, онларын 30 миндән чоху-
ну шәһрәт ордени вә медаллара лајиг көр-
мүшдүр. Бунларын да једди нәфәри шәһрәт
орденинин һәр үч дәрәчәси илә тәлтиф едил-
миш, 49 нәфәри исә Совет Иттифагы Гәһрәма-
ны ады алмышдыр.

Совет Иттифагынын бөјүк тарихи гәләбә-
си, һәр шејдән әввәл чохмилләтли Вәтәними-
зин халгларыны дөјүш вә әмәк икидлијинә
һәвәсләндирән Коммунист Партијасынын тәш-
килатчылыг, рәһбәрлик, истигамәтвәречилик
фәалијјәти сәјәсиндә газанылмышдыр. Алман
фашизминин белини гыран, мұһарибәни гәлә-
бәјлә баша чатдыран әсас гүввә мәһз Совет
халгы олду. Л. И. Брежнев јолдаш бу мұна-
сибәтлә демишдир: «Әкәр Бөјүк Вәтән мұһа-
рибәсинин әсас гәһрәманындан сөһбәт ачсаг,
дејә биләрик ки, бу өлмәз гәһрәман—өлкәми-
зин гырылмаз гардашлыг телләри илә бағла-
нан бүтүн халгларынын мөһрибан аиләсидир...
Бүтүн Совет Иттифагы халгларынын оғулла-
ры Вәтәни өз синәләри илә горумушлар».

Фашизмлә мұһарибәдә 30-дан чох Дағыс-
тан халгларынын да нүмајәндәләри иштирак
етмишләр. УИК(б)П вә ССРИ ХКС Дағыстан
МССР јаранмасынын 25 иллији мұнасибәти

илә көндәрдикләри телеграмда дежилир: «Вәтән мұһарибәси илләриндә Дағыстан халглары Совет Вәтәнинә өз сәдагәтини көстәрди... Дағыстан фәһләләри, колхозчулары вә зијалыларынын фәдакар әмәји совет халгынын дүшмән үзәриндә гәләбәсинә тәкан вермиш олду». Партија вә һөкүмәтимизин жүксәк гижмәтләндрдији бу ишдә — дағыстанлыларын мұһарибә илләриндәки рәшадәтиндә вилајәт партија тәшкилатынын рәһбәри Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијевин дә хүсуси хидмәтләри вардыр.

Оун, күтләләрә партијалы рәһбәрлик истәдады һәјата кениш бахышында, бөјүк вә мүрәккәб мәсәләләр комплексинин өз фәһми илә дүзкүн һәллиндә, мұһарибәнин ајры-ајры мәрһәләләриндә мејдана чыхан вачиб вә тәхирәсалынмаз проблемләри вахтында дүјмаг, мүәјјәнләшдрмәк бачарығында бүрузә верирди. Гәбул олуна гәрарлар ичрасыны чидди, принсипиал јохламаг, партија вә һөкүмәт тапшырыгларыны жүксәк тәшкилатчылыгга дәгиг јеринә јетирмәк, бүтүн коммунистләр үчүн ваһид партија интизамына ријәт етмәк саһәсиндә оун универсал габилијјәти даһа долғун шәкилдә нәзәрә чарпырды. Вилајәт партија комитәсинин биринчи катиби вәзифәсиндә Ә. М. Әлијевин бүтүн фәалијјәти чидди сурәтдә Ленин иш үсулубуна ујғун гурулурду.

Чидди һәјат мәктәби кечмиш, шанлы Бақы партија тәшкилаты сыраларында бөјүк тәчрүбә газаныб мәтинләшмиш Ә. М. Әлијев Дағыстан коммунистләринин нүфузлу рәһбәри олмушдур. Оунла ишләјән, көрүшән бир чох

дағыстанлы, Әзиз Әлијевин тәкчә башгаларына дежил, өзүнә гаршы да сон дәрәчә тәләбкар мөвгә тутдуғуну, мұһүм партија мәсәләләринин һәллиндә хүсуси сәриштә көстәрмәсини, бөјүк мәсулијјәт һисс етмәсини инди дә мәнуниијјәтлә хатырлајырлар. Оун инсанлара көстәрдији диггәт, гајғыкешлик, әсл зијалылыг кими нәчиб мәнәви кејфијјәтләрини Дағыстан зәһмәткешләри унудулмаз хатирә кими үрәкләриндә сәхлајырлар. Партијанын вә халгын сәдагәтли оғлу Әзиз Әлијев адамларымызын еһтијачыны һәмишә дәриндән дүјурду вә онлара аличәнаблыгга көмәк әли узадырды. Һәр бир инсана гәлбән һавадар чыхыр, тәлејиндә јахындан иштирак едир, ән јахшы әмәли вә әхлаги кејфијјәтләрини бүрузә вермәкдә она лазымы шәраит јарадырды.

Јери кәлмишкән, демәлијәм ки, шәхсән мәнним тәлејимдә, дүзкүн һәјат јолу сечмәјимдә вә фәалијјәтимдә дә Әзиз Мәммәдкәрим оғлунун ролу бөјүк олмушдур.

О көзәл, унудулмаз инсанла илк көрүшүм чанлы лөвһә кими инди дә көзләрим өнүндәдир:

1946-чы илин августунда авиасија һиссәмин бөлмә командири мұавини рүтбәсиндә Маһачгалаја мәзунијјәтә кәлмишдим. Вилајәт партија комитәсинин катиби Ә. Султанәһмәдовла көрүшдүк. О, мәнә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу илә дә көрүшмәји мәсләһәт билди, чох ширникдиричи шәкилдә сөјләди ки, јолдаш Әлијев инсанлара гаршы сон дәрәчә диггәтлидир, чәбһәдән гајыданлара исә хүсуси нәвазиш вә еһтирам бәсләјир.

Мән онун јанына кетдим, өзүмү тэгдим етдим. О мәнимлә мейрибанчасына көрүшдү вә чаја гонаг етди. Нисс олунмадан арамызда достчасына сөһбәт башланды. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу ордуда хидмәтимлә, аилә вәзијјәтимлә, кәләчәк планларымла марагланды. «Бәлкә Дағыстана гајыдасыныз? — дејә суал верди. — Бизә һәрби-сијаси тәчрүбәси олап адамлар лазымдыр». Мән чавабымда она билдирдим ки, В. И. Ленин адына һәрби-Сијаси Академијада охумаг нијјәтиндејәм.

Сөһбәтимиз хејли узанды вә ахырда Әзиз Мәммәдкәрим оғлу хашиш етди ки, үнванымы верим. Бәли, 1947-чи илин сонунда һәрби дәннз гүввәләри Баш команданлығы еһтијата тәрхис олунмағымы тәклиф етди. Баша дүшдүм ки, бу иш Ә. М. Әлијевин әли илә көрүлмүшдүр.

Дағыстана гајыданда јенә вилајәт партија комитәси биринчи катибинин јанына кетдим. Ә. Әлијев мәни көһнә танышы, доғма адамы кими гәбул етди. Ишләримлә әлагәдар хејли сорғу-суала тутдугдан сонра тәклиф етди ки, вилајәт партија комитәси һәрби шө'бәсинә мүдир кечим. Бир мүддәтдән сонра һәммин шө'бә дәјишдирилиб инзибати органлар шө'бәси олду. Бу шө'бәнин мүдири вәзифәсиндә мән ил јарым о әвәзсиз инсанла, әсл коммунистлә, Ленин иш үслубуна јијәләнмиш мөһарәтли тәшкилатчы илә јанашы ишләдим.

Партија һәјатынын мүһүм мәсәләләри һәлл едиләндә һәмишә онун јүксәк принципаллығы, ишкүзарлығы; сөһбәт инсанлардан, онларын тәлејиндән кедәндә исә гејри-ади

аличәнаблығы, инсанпәрвәрлији бизи вәләһ едирди.

Ә. Әлијевин мисилсиз һәссаслығыны, инсанлара көстәрдији диггәти тәсдигләјән белә бир әһвалат јадымдадыр: Вилајәт партија комитәси бүросунда мүһарибәдә әлини итирмиш бир нәфәр чөһһәчинин рајон ичтимаи тә'минат шө'бәси мүдири тә'јин олунмасы мәсәләси мүзакирә едилирди. Бүро үзвләриндән бири дәрһал намизәдә гәти е'тираз етди. Мән исә онун тәсдиг олунмасына чалышырдым: «Вәтәнин азадлығы уғрунда ганыны төкмүш бир адам партија е'тимадына лајигдир»—дејирдим. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу мәни гәтијјәтлә мүдафиә етди, намизәдин тәсдиг олунмасы ләһинә фикрини билдирди вә бунунла да бир даһа әсл коммунист принципаллығыны һамыја көстәрди.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлунун характеринин ән көзәл чөһәтләриндән бири һаггында — инсанларын мәишәтинә, нормал һәјат тәрзинә, иш шәраитинә гајғысы барәдә дә данышмаг истәјирәм. Бу көзәл мәзијјәт онун шәхсән мәнә мүнасибәтиндә өзүнү габарыг шәкилдә бүрүзә вермишдир. Ордудан гајыдандан сонра јарым илдән чох мейманханада јашадым. Әзиз Әлијев јолдаш бундан хәбәр тутараг, «Дағнефтин» рәиси В. Ј. Блашенкону (о чәтин илләрдә Маһачгалада мәнзил тикинтисини јалһыз бу тәшкилат апарырды) малијјә-тәсәррүфат шө'бәсинин мүдири С. С. Елсону вә мәни јанына чағыртдырды. Блашенкодан сорушду ки, онун сәрәнчамына бир мәнзил ајыра билләрми? О да чаваб верди ки, чох чәтиндир,

анчаг инди ки, биринчи катиб хашиш едир, мүмкүндүр. Эзиз Мәммәдкәрим оғлу сөһбәтә тезчә јекун вурду: «Бу мәнзили тә'мир един вә Умаханов јолдаша верин».

Бу бир эпизодда Эзиз Әлијевин инсанлара бөјүк гајғысы, онларын шәхси һәјатына диггәти ајдын шәкилдә көрүнүр. Неч дә тәсадүфи дејилди ки, адамлар онун јанына ачыг үрәклә кедирдиләр вә һәмишә дә јардым алырдылар, хош сөз ешидирдиләр...

Дағыстан коммунистләри вә зәһмәткешләри үчүн Эзиз Мәммәдкәрим оғлу һәр заман бөјүк үрәкли, ајдын зәкалы инсан, истә'дадлы партија рәһбәри олмушдур. О, мәним хатирәмдә дә бу чүр јашајыр.

Эзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијевин бир хусусијјәтини дә гејд етмәк истәјирәм: чоһмилләтли Дағыстанда ишләјәндә о, республиканын спесифик шәраитини сон дәрәчә дәриндән гаврајыр, һәссас давраныш нүмајиш етдирирди. Бу исә, өз нөвбәсиндә халгларымызын достлуғунун вә гардашлығынын даһа да мөһкәмләnmәсинә тәкан верирди. Бөјүк хидмәтләринә еһтирам әламәти олараг, Дағыстан зәһмәткешләри 1946-чы илдә Ә. М. Әлијевин ССРИ Али Советинә бир сәслә өзләринин лајигли елчиси сечмишдиләр.

Ә. М. Әлијев мұһарибә дөврүндә олдуғу кими, мұһарибәдән сонракы илләрдә дә өзүнәмәхсус түкәнмәз енержи илә чалышмышдыр. Онун һәмнин илләрдә Дағыстанда игтисадијјатын, мәдәнијјәтин, елм вә тәһсилин инкишафына көстәрдији бөјүк гајғыны Дағыстан халглары һеч бир заман унутмајачаглар. Ма-

һачгалада елми-тәдғигат базасы олан академик мәркәзин, сонра исә ССРИ Елмләр Академијасы Дағыстан филиалынын јарадылмасына о, хејли сә'ј көстәрмишдир. Али мәктәпләр базасынын кенишләндирилмәсиндә дә онун тә'сири аз олмамышдыр. Дағлы гызларын орта вә али тәһсил мәсәләси, мүтәхәссис гадын кадрларын һазырланмасы, онларын республиканын тәсәррүфат вә ичтимаи һәјатына чәлб олунмасы ишиндә Ә. М. Әлијев јолдашын әмәји мисилсиздир. Онун билаваситә иштиракы илә Дағыстанда Гадын Мүәллимләр Институту вә Гадын Педагожи Мәктәби ачылмышдыр. Јүксәк зијалы мәдәнијјәтинә малик олан Эзиз Мәммәдкәрим оғлу јарадычы зијалылара да мүстәсна гајғы көстәрирди.

Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти Эзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијевин хидмәтләрини лајигинчә гијмәтләндирәрәк, ону ики Ленин ордени, II дәрәчәли Вәтән мұһарибәси вә Гырмызы Әмәк Бајрағы орденләри, чоһлу медалларла тәлтиф етмишдир.

Сонралар Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын Мәркәзи Комитәсиндә, һәмчинин Бакыда ишләјәркән Ә. М. Әлијев Дағыстан зәһмәткешләринин һәјаты илә даима марагланмыш, вилајәтимизин нүмајәндәләринә өз имқанлары мұгабилиндә көмәк етмиш, Дағлар дијарынын әмәкчиләринә ән сәмими дујғулар бәсләмишдир.

Дағыстан зәһмәткешләри исә өз нөвбәләриндә Эзиз Мәммәдкәрим оғлунун мунис хатирәсини үрәкләриндә дәрин еһтирамла, һөрмәт-иззәтлә горујуб сахлајырлар. Дағыстанын

пајтахты Маһачгаланын күчэләриндән бири вә Дәрбәнд рајонунда эн ири колхозлардан бири Әзиз Әлијевин адыны дашыјыр. Онун вахтилә јашадығы евин диварына хатирә лөв-һәси вурулмушдур.

Дағыстан коммунистләри бүтүн зәһмәткеш-ләрлә бирликдә бу мисилсиз инсаны, көркәм-ли партија вә дәвләт хадимини сонсуз мәнәб-бәтлә јад едирләр. Ахы, онларын чохуна Вәтә-нин ағыр илләриндә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијев кими ишыглы бир шәхсијјәтлә чијин-чијинә чалышмаг нәсиб олмушдур.

Мустафа Топчубашов

Академик, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы

СӘМӘНДӘР ГУШУ

Әзиз Әлијевә садәчә «һәким», јахуд «про-фесор» демәк бир о гәдәр дә дүз дејил. Доғ-рудур, о, Университетин тибб факултәсини гуртармышдыр, чан һәкими ишләмишдир, елмләр доктору олмушдур. Анчаг, мәнчә Әзи-зә «чәмијјәт һәкими» десәјдиләр даһа јахшы оларды. Әслиндә чәмијјәт өзү дә бир чанлы-дыр. Вә онун да өз һәкими олмасы тәби-дир.

Тибб сәһәсиндә јахшы хидмәт көстәрмиш чохлу алимләримиз олмушдур вә вар. Онлар-ла биркә ишләмишәм, чохуну шәхсән таныјы-рам. Анчаг Әзиз һеч кәслә мүгајисә едилә билмәз. Билирсинизми нијә? Она көрә ки, Әзиз Әлијев бир шәхсијјәт кими јох, милли сәһијјәмизин инкишаф тарихинин бир мәрһә-ләси кими өјрәнилмәлидир.

Әзизи мән Јеревандан таныјырдым. Ики-миз дә кимназијада охујурдуг. Кимназијала-рымыз бир-бириндән хејли аралы иди. Аилә-ләримиз арасында доғмалыг варды. Бизә эк-

сәр гоһумларымыздан јахын идиләр. Хејримиздә-шәримиздә һамыдан тез тапылардылар...

Ағыллы вә фәрасәтли бир ушаг олдуғуна көрә, атам Әзизин хәтрини чох истәјирди. О мәнән ики синиф ашағыда охујурду. Ди кәл ки, мәним дәрсләрим и дә билирди. Дәрсдән сонра мәһәллә ушагларына «дәрс» верирди. Әзизин белә габилитәтти, фәрасәтли олмасыны атам тез-тез мәним үзүмә вурурду. О, һеј дејәрди:

— Әзиз сәнән ики јаш кичикдир, анчаг ики дәфә бачарығлыдыр. Мүәллимләри башына анд ичир. Бүтүн шәһәр ондан данышыр. Башгаларына дәрс верир. Нә чыхса, беләсиндән чыхачаг!

Әзизи мәнә гаршы гојмагда атамның мәгсәди башга иди. О, бу јолла тәһсил илә давам етдирмәк, Русијага кетмәјимин гаршысыны алмаг истәјирди. Аиләмиздә һеч ким мәним Јеревандан чыхмағыма разы дејилди. Буна һәм мадди имканымыз јох иди, һәм дә бүтүн Русијаны халг наразылығы бүрүмүшдү. Дејирдиләр: «кедирәм нә олар, нә олмаз».

«Јүз фикир бир борчу өдәмәз», — дејиләр. 1915-чи илдә кимназијаны гуртарыб, үз гојдум. Кијевә. Әзизлә бир дә сәккиз илдән сонра Бақыда көрүшдүк. Данышырды ки, о да кимназијаны битирәндән сонра тәһсил илә давам етдирмәк истәјиб, Петрограда кәлиб. Бурада һәрби тибб академиясына гәбул олунуб. Аиләсинин ағыр мадди еһтијача мәрүз галдығыны ешидәндә, тәһсил илә јарымчыг гојуб кер илә гәјидиб.

Бақыга кәлән кими, Әзиз Әлијев республика Халг Комиссарлары Советиндә ишә дүзәлдә, һәм дә Университетдә тәһсил илә давам етдирди. Факултәти гуртарандан сонра терапија кафедрасында ординатор сахланылды. О, Университетин партија өзәјиндә дә ишләјирди.

Совет һакимитәтинин илк илләриндә тротскичиләрә гаршы үмумхалг мүбаризәси кедирди. Дүшмәнләр бәзән террора да әл атырдылар. Һәкимләрә гәсд едирдиләр, хәстәханалары дағыдырдылар. Сијаси ишчиләри һәр ан тәһликә көзләјирди. Белә бир шәраитдә Әзизи республиканын һәр кушәсиндә көрмәк оларды.

Бир дәфә Гала диварының јанында (индики Кәңчләр мејданында) митинг кечирилирди. Башымы галдыранда Әзизи аловлу-аловлу данышан көрдүм:

— Биз фәһлә иши уғрунда чалышырыг, јашасын ленинчиләр! — Буну дејиб партија билетини јухары галдырды. Наразы галанлар, она реплика атаңлар варды. Чәтинликлә ирәли кечдим. Мәни көрән кими мәтин сәслә:

— Доктор, митингдә хәстәләнән-зад јохдур ки? — деди.

Мән онун атмачасына әһәмијәт вермәдим.

— Әзиз, бир аз еһтијатлы олмаг лазымдыр, — дедим.

О, елә мәғрурлуғла дилләнди ки:

— Хәстәликдән дә, дүшмән габағындан гачанда да өзүнү мәғлубитәт һазырлајырсан. Онлара тәслим олмагса, икигәт өлүмдүр!

Гәрибә оғлан иди Әзиз. Тәһсилдә, әхлағда,

мүлајимликдә, хејрхаллыгыда, ишкүзарлыгыда тајы-бәрабәри јох иди. Тәбабәтин бабасы Гиппократ елә бил һәкимләр һаггында анды онун кимиләринә бахыб јазмышдыр.

* * *

Ушаглыгдан бир-биримизи таныдығымыздан вә инзибати ишләримин чоху ондан ашдыгындан Әзизин јанына тез-тез кедәрдим. Бә'зән ону итирәрдим. Чүнки республикамызда Әзизин ишләмәдији јер галмамышды. Шәһәр Ичрайјә Комитәсиндә, Республика Халг Сәһийјә Комиссарлығында, Халг Комиссарлары Советиндә, Мәркәзи Комитәдә, институтларда вә с. һәмишә дә мәс'ул вәзифәләр апарырды. Чәмијјәттә һансы бир саһә «хәстәләнди», һараја Әзиз чатарды. Хүсусилә, сәһийјәнин о вахт мин әкәр-әскији варды. Тибб ишчиләри Әзизә «тә'чили јардым» ләгәби вермишдиләр. Дара дүшәндә гачырдыг үстүнә. Әзизин јанында мүхтәлиф пешә адамлары көрүрдүм. Онун гәбулу вә мүтәхәссисләрлә данышмасы мәни валәһ едирди. Әзизин али тәһсилли олмасына һеч кәс шүбһә етмәзди. Анчаг һансы али мәктәби битирдијини мүәјјәнләшдирмәк мүшкүл мәсәлә иди. О, Ашыг Әләскәр демишкән, «һәр елмдән һали» иди.

Мәркәзи Комитәдә ишләјирди. Бақыда чәрраһларын јығынчағы кечирилмәси иди. Бунунла әлагәдар јанына кетмишдим. Катибәси мәни таныјырды. Сорғу-суалсыз кабинетинә кечирдим. Гапыны ачанда ону үч-дөрд адамла сөһбәт едән көрдүм. Ајаг сахлајыб, каби-

нетдән чыхмаг истәјәндә, мәни чағырды. Кечиб әјләшдим. Сөһбәтләриндән белә көрүрдүм ки, бурадакылар тикинти мүһәндисләридир. Мүбаһисәли мәсәләләри варды. Әзиз дә елә бил «мүһәндисләшмишди», һәр шеј барәдә јерли-јатаглы мәсләһәтләр верирди. Зарафатла сорушдум:

— Әзиз ләлә, дејәсән инди дә тәһсиллини мүһәндисләр институтунда давам етдирирсән?

— Јох, доктор, — деди. Сөһбәтинә ара верди. Лакин сөзлү адама охшајырды. — Тәләсмәрсән ки? — Суалына өзү дә чаваб верди. — Әлбәттә, тәләсирсән. Тәләсмәк јахшыдыр. Анчаг тәкчә тәбабәт үчүн тәләсмәк, мәнчә, чох аздыр. Нијәсини дејим: бир өмүр тәбабәт үчүн тәләсәк, бир өмүр мүһәндислик үчүн, бир өмүр фәлсәфә үчүн, бир өмүр агрономлуг үчүн... Ахы, ај доктор, бизә бу гәдәр өмрүләри верән кимдир?..

Әзизә өмүрләр верилмәмишди, бир өмүр верилмишди. Елә бир өмүр ки, бүтүн биликләрә кифәјәт етмишди. Јенә дә өзүндән, билијиндән разы галмырды...

* * *

Сәһийјә Комиссарлығында ишләјән бир нәфәр ишчи бизи оғлунун тој мәчлисинә дә'вәт етмишди. Бәјин сағлығы үстүндә бир нәфәр орта мәктәб мүәллими Пушкинин поемасындан эзбәр демәк истәди. Јеринә дүшмүшдү. Бәјин дә ады Јевкени иди. Јалан олмасын, бир саатдан чох эзбәр сөјләди. Афзымыз ачыг галды. Кимсә сорушду:

— Поеманы нечэ дэфэ охумусан?
Мүэллим чаваб верди:

— Ики дэфэ.

Эзиз өз-өзүнэ «ики дэфэ» дежиб фикрэ кетди.

Биз јанашы отурмушдуг. Голуму голуна вуруб пычылдадым:

— Дејэсэн, јенэ «тэлэсмэјин» тутду? Ахы...

Елә бил буна бэндмиш, о саат диллэнди:

— Эши, тутмасын нејнэсин?! Биз Әләскәрин бир гошмасыны он дэфэ охујуруг, јадымызда он хәтт галмыр...

Сәһижә Комиссарлығынын нөвбәти коллекијасы кечирилди. Коллекијада гојулан мәсәләләрдән бири учгар кәнди рајонунда ишләјән бир чәрраһ барәдә иди. Операсија заманы артыг ган итирмиш һамилә гадын тәләф олмушду. Бу һагда хәстәнин валидејнләри комиссарлығы мәлүмат вермишди. Чәрраһ, гадынын өлүмүнүн эсас сәбәбини хәстәханада ган әвзедичиси олмамасы илә изаһ едир вә комиссарлығы күнаһландырырды. Эзиз Әлијев дә етираф етди ки, республикада бир чох дәрманлар вә о чүмләдән, ган әвзедичиси чатмыр. О, чәрраһдан сорушду:

— Бәс өзүнүз нечә, ганыныз нормададыр?

— Дејә билмәрәм, анчаг наразы дејиләм.

— Мән наразыјам.

— Наразысыз?

— Бәли!.. Дејин көрүм, индијә гәдәр ганкөчүрмә мәркәзинә нә гәдәр ган вермисиниз?

— Нә гәдәр ган вермишәм?! — Чәрраһ дурухду. Сөз тапмады. Эзиз диллэнди:

— Сиз дә соруша биләрсиниз, мән нә гәдәр ган вермишәм. Инди кедәрик мәркәзә өјрәнәрсиниз...

Коллекија гуртарандан сонра ганкөчүрмә мәркәзинә кетдик. Эзиз мәркәзин кирәчәјиндә раст кәлдији ағ халатлы адама бизи көстәриб деди:

— Сизә бир груп донор кәтирмишәм. Әмәлијјата башлајын.

Өзү биздән 100 грам артыг ган верди. Өјрәндик ки, һәгигәтән донорду. Илдә азы бир литр ган верир. Буну мән дә билмирдим.

Биз ганкөчүрмә мәркәзиндән чыханда чәрраһа деди:

— Әкәр бу 200 грам ганы јериндә хәстәханаја версәјдин, операсијанын кәләчәк нәтичәсиндән асылы олмајараг, әсл һәкимлик нәчиблији көстәрәрдин. Нәлә һәкимлик гәһрәманылығыны демирәм. Халг сәһижәсиндә ишләјән адам, ганындан кечмәји дә бачармалыдыр...

Эзиз Әлијев һәртәрәфли шәхсијјәт иди. Ону бир дэфә көрәнләр, онунла даим үнсијјәтдә олмаг арзусу илә јашајырдылар. Ишкүзарлыгда тәк јаранмышды. Буна ики мисал чәким: Вахтилә республикамызы хәстәликләр басмышды. Рајонлара һәким бригадалары көндәрилди. Мән һәмин бригадаларын рајонларарасы зона рәһбәри идим. Республика үзрә Эзиз Әлијев сәдр тәјин едилмишди. Инанырсыз ки, һансы рајона кедирдик, Эзиз габағымыза чыхырды. Даһа тәһлүкәли кәндләрин, аилләрин адларыны чәкир вә нәзәрдә тутмағымызы тапшырырды.

Мүһарибә илләрində һитлерчиләр Моздока чатмышдылар. Загафгазија тәһлүкә алтында галмышды. О вахт Әзиз Әлијев сәһијјә комиссары иди. Мәркәзи Комитә Дағыстанда ишләмәк үчүн Азәрбајчандан ики нәфәр сийаси ишчи истәмишди. Республикадан тәкчә Әзиз Әлијеви зәманәт вермишдиләр. Вә демишдиләр ки, бизим икинчи Әзиз Әлијевимиз јохдур.

Мүһарибәнин ағыр вахтларында Әзиз Әлијеви Дағыстана көндәрдиләр О, Дағыстан Вилајәт Партија Комитәсинин биринчи катиби вә ејни заманда шәһәр мүдафиә шурасынын сәдри тәјин едилмишди. Билирсинизми, Әзизин үстүнә нә бојда мәс'улијјәт дүшүрдү!.. Бунунла белә о, Азәрбајчанла да әлагәсини кәсмирди. Биздә сәһијјә комиссарыны узун мүддәт онун мүавини Иосиф Фел әвәз етди. Комиссарлыгда ишләр пис кетмирди. Мән бир дәфә Иосифдән сорушдум:

— Комиссарсыз чәтинлик чәкмирсиниз ки?

— Комиссарсыз нијә, — дејиб мәнә сары дикәлди. Елә билдим тәзә комиссар тәјин едилиб. Мүһарибә илләрində белә шәјләр көз гырпымында олурду. Сусдум. Фикирләшдим ки, көрәсән тәзә комиссарымыз кимдир. Иосиф мәни хәјалдан ајырды:

— Бәс Әзиз Мәммәдович кимдир?

— О, Дағыстанда дејилми? — дедим.

Гәһгәһә чәкиб күлдү вә јүксәк аһәнклә:

— Мустафа Агајевич, јатмысан фил гулагында...

Мүһарибә дөврүндә бир нечә дәфә Дағыстана кетдим. Маһачгаллада Иттифаг Госпиталлар Идарәсинин Мүшавирәси кечирилирди. Мүшавирәдә Әзиз Әлијев дә иштирак едирди. О, госпиталларда көрүләчәк ишләр, мүаличә мәсәләләри, стратекија вә тактикамыз һаггында елә актуал фикирләр сөјләјирди ки, маршаллар, кенераллар, һәкимләр валәһ олурдулар.

Әзиз Әлијев мүһарибә гуртарандан сонра да бир мүддәт Дағыстанда галды. Чохлу бәрпа вә гуручулуг ишләри көрдү. Дағыстанын чохмилләтли торпағы она ситајиш едирди. «Гуручу Әзиз» ады вермишдиләр. Дағларын башында, шәһәрин өзүндә вә әтраф рајонларда Әзизин чохлу абадлыг јадикарлары вардыр.

* * *

Сон вахтларда Дағыстана кетмишдим. Дост-таныш башыма јығышды, Әзиздән сөһбәт салдылар. Дедиләр ки, онун кетмәсинә о вахт јаман һејфсиләнмишләр. Видалашмаг үчүн гочалар јол үстүнә чыхмышлар. Машыны сахлајыб Әзизи бир-бир бағырларына басмышлар. Вә архасынча бахыб ағламышлар. Нә едәсән, өмүр-күн кечдикчә сүмүк дә көврәлир, үрәк дә...

Бүтүн бунлары мән хатирә кими данышырам. Сизсә әһвалат кими гәбул етмәјин. Ахы диггәтлә фикир версәк, бу сөз-сөһбәтләр дә бизим тарихимиздир, инкишафымыздыр, өмрүмүздүр...

Әзиз Әлијев Москвада да мәрсул вәзифә апарырды. Нәһәјәт, доғма торпаг чәкди ону өз гојнуна. Азәрбајчана гајытды, јенидән тә-бабәтә говушду, Гәкимләри Тәкмилләшдирмә Институтуна рәһбәрлик етди... Нә хәстәлијин-дән, нә һәјатдан көчдүјүндән хәбәр тутдуг. Сәмәндәр гушу кими кәлмишди дүнјаја, Сә-мәндәр гушу кими дә кетди дүнјадан...

Мирзә Ибраһимов

*Азәрбајчанын халг јазычысы,
Сосиалист Әмәји Гәһрәманы*

СӘДАГӘТ, ДӘЈАНӘТ, МӘДӘНИЈӘТ

Бу вә ја дикәр фәлсәфи инам вә идеаллар һәр бир инсанын характеринә, мәнәви аләминин хүсусијјәтләринә көрә мүәјјән рәнкләр вә чаларлар кәсб едир. Ејни мütәрәгги ичтимаи инам вә идеал бир адамын фәалијјәтиндә, күндәлик һәрәкәтләриндә еһкама чевриләрәк гурулашыб тәрәвәт вә көзәллијини итирдији һалда, башга бир адамын ишиндә, әмәлиндә, инсанларла рәфтарында гәрибә бир чазибә вә тә'сир гүввәси илә парлајыр, минләрлә адам-лары руһландырыр, фәалијјәтә сәфәрбәр едир.

Бәшәр тарихиндә һәлә елә бир чәмијјәт олмајыб ки, онун һәјатында, инсанларын ишиндә, әмәлиндә һәр күн, һәр саат рәсми инам вә идеалларын бу чүр тәбәддүлата уғра-масы мүшаһидә едилмәсин. Хүсусән, һакимиј-јәти тәмсил едән, дөвләт апаратынын мүхтә-лиф пилләләриндә дурараг мүәјјән саһәдә вә ја саһәләрдә ихтијар саһиби олан адамларын фәалијјәтиндә бу, даһа габарыг шәкилдә кө-

зә дәјмишдир. Идеала заһири инамла јаша-
јан, ону үрәји вә варлығы илә дәрк етмәјән,
дајаз дүшүнчәли, горхаг, мәнәви аләми ка-
сыб адамлар һәмишә, һәр јердә ганунларын
заһириндән јанышмышлар; мүрәккәб идеоло-
жи системләри бәситләшдирмәјә, донуг, дә-
јишмәз еһкама чевирмәјә чалышмышлар. Чүн-
ки еһкам галхан кимидир, онун алтында ба-
шы саламат сахламаг даһа асандыр.

О чүр шәхсләрин әксинә олараг, идеалы
дәриндән дәрк етмиш кениш дүшүнчәли, сә-
дагәтли вә дәјанәтли адамлар исә идеалы өзү
үчүн раһат, хош күзәран васитәсинә чевирмә-
миш, өзләринин һәјати гүввәләрини, үрәклә-
ринин һәрарәтини она һәср етмишләр. Чәтин-
ликдән, мәс'улијјәтдән горхмајараг, инандыг-
лары идеала сәдагәт көстәрмиш, синәләрини
онун мүбаризә јолларында сипәр етмиш-
ләр...

Узун илләр һәјатын гајнар нөгтәләриндә
мүшаһидә етдијим, һәр дәгигә инсандан бөјүк
мәс'улијјәт тәләб едән вәзифәләрдә көрдүјүм,
јашадыгы дөврүн хусусијјәтләринә көрә мүәј-
јән кәркинликләрә вә көзләнилмәз бурулған-
лара раст кәлән, лакин һеч заман ишыглы
коммунизм идеалларына сәдагәт вә дәјанәт
һиссини итирмәјән, халга, партијаја, вәтәнә
мәһәббәтини мүдрик бир ишкүзарлыг вә тәм-
кинлә нүмајиш етдирән көркәмли дөвләт вә
партија ишчиләриндән бири дә Әзиз Әлијев
олмушдур.

1930-чу илләрдә Әзиз Әлијев республика-
да бир сыра мәс'ул вәзифәләрдә чалышдыгы

зәмайн мән һәлә онунла шәхсән таныш олма-
дығым һалда һаггында халг арасында дола-
шан јахшы фикирләр ешитмишдим. Онун бача-
рыглы, мэдәни, ишкүзар, инсанлара гаршы
һәссас вә диггәтли олдуғу барәдә данышыр-
дылар. Сонралар отузунчу илләрин ахырла-
рында «Һәјат» пјеси Азәрбајчан театрынын
сәһнәсиндә мүвәффәгијјәтлә ојнанылдығы вә
даһа сонра мән республика инчәсәнәт ишләри
идарәсинин рәиси ишләдијим заман Әзиз
Әлијевлә ара-сыра көрүшмәли олурдум. Нә-
инки онун һаггында ешитдикләримин тамами-
лә доғру олдуғу гәнаәтинә кәлдим, һәм дә
Әзиз мүәллимдә бә'зи јени инсани кејфијјәт-
ләр мүшаһидә етдим: һәр шејдән әввәл онун
давраныш мэдәнијјәти, сәдәлији, мейрибан-
лығы мәнәдә она дәрин һөрмәт ојатды.

Танышлығымыз вә мәним мүшаһидәләрим
дәринләшдикчә Әзиз мүәллимдә јени көзәл
сифәтләр кәшф едирдим: онун гәлбиндә гәри-
бә бир һәјат ешги варды. Хәфиф јумор һисси
бу һәјат ешгинә хүсуси тәрәвәт вә сирајәтеди-
чи бир гүввәт верирди.

Бөјүк Вәтән мүһарибәсинин гызғын чағла-
рында һәјат бизи даһа да јахынлашдырды.
Бакыдан Чәнуби Азәрбајчана совет әскәрлә-
ри сырасында бөјүк бир дәстә зијалы көндә-
рилди. Онларын ичәрисиндә мән дә вардым.
Орада Әзиз Әлијевлә бир јердә ишләмәк вә
күндәлик ишкүзар әлагәләр сәјәсиндә мән
онун шәхсијјәтини, ишә вә инсанлара мүнә-
сибәтини, характеринин инчә чизкиләрини
лап јахындан мүшаһидә етмәк имканы газан-
дым.

Мә'лумдур ки, Рза шаһ истибадаы Ираны Шәргдә нитлерчиләрин дајаг мәнтәгәсинә чевирмишди. Мүһәндисләр, һәкимләр, јол чәкәнләр, дипломатлар, һәрби мүшавирләр вә саир пешә саһибләри ады илә Алманија империализми Фирдовси вә Хәјжамын јурдуну өз чәсуслары илә долдурмушду. Нечә ки, онун оғлу Мәһәммәд Рза Пәһләви 1950-чи илләрдән башлајараг гәдим тарихли вә гәдим мәдәнијәтли бир өлкәни Америка империализминин чәббәханасына дөндәрмишди. Лакин тарихин һөкмилә вәтән хаини вә чапгынчы олан һәр ики мүстәбид ејни агибәтлә өмүрләрини баша вурмалы олдулар.

1941-чи илин августунда социализм өлкәсинин чәнуб сәрһәдләриндә јаранмыш фашист тәһлүкәсини арадан галдырмаг үчүн мә'лум Совет — Иран мугавиләсинә әсасән совет гошунлары Ирана дахил олду.

Тәгрибән ај јарым сонра Әзиз Әлијев вә Мейбәли Әмирасланов јолдашларын башчылығы илә бизим дәстәмиз Тәбризә — совет гошунлары штабынын сәрәнчамына көндәрилди. Чәнуби Азәрбајчанда дуран һиссәләримиздә хејли азәрбајчанлы дөјүшчүләр олдуғундан биз онларын арасында тәблиғат-тәшвиғат ишләри апармалы, јерли әһали илә гошунларымыз арасында илк күндәнчә јаранмыш мейрибан достлуг мүнәсибәтләринин мөһкәмләnmәсинә көмәк етмәли идик. О заман мән әрәб әлифбасы илә бурахдығымыз «Вәтән јолунда» адлы гәзетин редактору олдуғумдан Әзиз мүәллимлә тез-тез көрүшүрдүк. О, гәзетимизи мүнтәзәм олагаг охујуб бизә мәсләһәтләр ве-

рирди. «Вәтән јолунда» гәзети узун илләр Рза шаһ истибадаынын ағыр ичтимаи вә милли зүлмү алтында мәнлији, миллијјәти, тарихи, мәдәнијјәти олмазын тәзјиг вә тәғибләрә мә'руз галмыш, ана дилиндә мәктәби, мәтбуаты, әдәбијјәти гадаған едилмиш чәнуби азәрбајчанлылар үчүн гаранлыгда парлајан улдуз олду. Гәзетин биринчи нөмрәси һәр јердә бөјүк севинчлә гаршыланды, әлдән-әлә кәзди. Елә сабаһысы күн редаксијаја тәбрик мәктублары кәлмәјә башлады.

Тәбриздә, Урмијада, Әрдәбилдә, Мәрәнддә, Зәнчанда вә саир шәһәрләрдә илк дөврләрдә апарылан кениш мәдәни-маариф ишиндә, һәмчинин «Вәтән јолунда» гәзетинин редаксиясында Азәрбајчан мәдәнијјәти журналистикасы вә әдәбијјәтинын Сүләјман Рүстәм, Осман Сарывәлли, Гылман Мусајев, Әнвәр Мәммәдханлы, Исафил Нәзәров, Әһәд Бағызадә, Гулам Мәммәдли, Мейдихан Вәкилов, Чаббар Мәчнунбәјов кими көркәмли нүмајәндәләри фәал сурәтдә, гүввә вә бачарыларыны әсиркәмәдән иштирак едирдиләр вә Әзиз Әлијев онларын бу фәалијјәтини јүксәк гијмәтләндирди.

«Вәтән јолунда» Бөјүк Вәтән мүһарибәси чәбһәләриндәки вәзијјәти, совет адамларынын гәһрәмәнлығыны көстәрән, алман фашизминин ганлы әмәлләрини, бәшәријјәтә зидд «Али ирг» нәзәријјәсини ифша едән материалларла јанашы, Азәрбајчан халгынын мәдәнијјәтинә, тарихи абидәләринә, зәнкин, әдәбијјәтина һәср олунмуш кичик мәгаләләр, очеркләр, публисист јазылар да чап едирди.

Биз јерли һәјаты, чәнуби азәрбајчанлы гардаш вә бачыларымызын мәишәтини, күзәраныны, истәк вә арзуларыны әкс едән јазыларда гәзетимиздә јер верирдик. Нөвбәти көрүшүмүздә Әзиз Әлијев гәзетин бу тәшәббүсүнү хүсуси гијмәтләндирди. О заман бизим үчүн чох әһәмијјәтли олан бу гијмәт Әзиз Әлијевин формализм вә еһкамчылығы хошламадығыны, ишә бир коммунист кими јанашдығыны көстәрир. Әзиз Әлијев бу е'тиразлары өзүнә мәхсус сојугганлылыг вә хәфиф иронија илә гаршылајыб деди:

— Јазын, нәинки совет әскәрләринә, јерли әһалијә дә мәнәви гида вермәк, маариф вә мәдәнијјәти јаймаг шәрәfli ишдир, бу бизим борчумузду...

Әзиз Әлијевин башчылығы илә фәалијјәт көстәрән јолдашларымызын ичиндә мүәллимләрдән, һәкимләрдән тутмуш јазычылар, журналистләрә гәдәр мүхтәлиф пешә вә сәнәт саһибләри олдуғундан тезликлә бизим дәстәнин шөһрәти вә һөрмәти бүтүн Чәнуби Азәрбајчан шәһәрләринә, һәтта кәндләринә дә јайлды. Јухарыда көрүндүјү кими Әзиз мүәллим јерли әһали арасында мәдәни-маариф ишләрини кенишләндирмәк барәдә јолдашларымызын тәшәббүс вә арзуларыны кениш үрәклә гаршылајыр, онларын јеринә јетирилмәсинә көмәк едирди. Бу кениш дүшүнчәнин вә ишә хејирхаһ, әсл партијалы мүнәсибәтин сајәсиндә бизим дәстәнин фәалијјәти хејли кенишләнди. Бир мүддәт сонра Тәбриздә совет хәстәханасы вә совет мәктәби ачылды. Күлүстан бағында театр вә чалғы дәрнәкләри

јарадылды. 41-чи илин нојабр-декабр ајларында Тәбриздә Мирзә Фәтәли Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Опера вә Балет Театрынын гастрол тамашалары тәшкил олунду. Бу көзәл тәдбирләрин Чәнуби Азәрбајчан зәһмәткешләри вә зијалылары арасында ојатдығы руһ жүксәклији, севинч вә ифтихар һиссләри тәсвирәкәлмәздир!

Бөјүк мәдәни-маариф ишләри илә јанашы Әзиз мүәллим алман-фашист тәблиғатына гаршы мүбаризәјә дә нәзәр јетирди.

Тәбриздәки көрүшләр, биркә иш вә фәалијјәт, чох јахындан мүшаһидәләр вә үнсидәт сајәсиндә мән Әзиз Әлијевин тәбиәтинин даһа бир көзәл чәһәти илә дә таныш олдум: О, инзибатчылығы, бујурмағы, һөкм етмәји севмәзди. Бир дәфә дә олса мән онун кимә исә гышгырдығыны, сәсини учалтдығыны көрмәдим. Һәр кәс онун јанындан күләр үзлә, руһланмыш һалда чыхырды вә даһа бөјүк һәвәслә вәзифәсини јеринә јетирмәјә сә'ј едирди...

Бүтүн бу жүксәк инсани кејфијјәтләр, ишә чидди мүнәсибәт, кениш мә'лумат вә билик, ирәли сүрүлән мәсәләдән мәһарәтлә баш ачмаг габилијјәти Әзиз Әлијевә ишләдији бүтүн саһәләрдә коллективин, кениш күтләләрин һөрмәт вә мәһәббәтини газандырмышдыр.

Онун хатирәси бизим үчүн чох әзиздир.

Сүлейман Рүстәм

Азәрбајҗанын халг шаири,
Социалист Әмәји Гәһрәманы

ЈАДА ДУШӘНЛӘР

Әзиз Әлијевни мән кәнчлик илләриндән таныјырдым. Оунла ичтимаи јығынчагларда, мәчлисләрдә чох көрүшмүшдүм. Олдугча садә, сәмәими инсан иди. Ондакы инчә, дузлу јумор сөһбәтләринә мәлаһәт верәрди.

Белә олду ки, Вәтән мүһарибәси башлананда Совет Ордусу вәтәнимизи алман фашизми тәһликәсиндән горумаг мәгсәдилә Иран торпағына гәдәм гојду. 1941-чи илдә Иран әразисинә дахил олан гошунларымызы халг дуз-чөрәклә гаршылады. Хан, мүлкәдар аиләләринә мәнсуб јүксәк рүтбәли забитләрин гара нијјәтләри пуча чыхды. Онларын чоху силаһларыны кәндлиләрә вериб, әвәзиндә кәндли палтары алараг тәҗири-либасла Теграна гәдәр гачдылар.

О вахт ордуја чағрылмышлар сырасында мән дә вардым. Һәрби шуранын үзвү Әзиз Әлијев бизим рәһбәримиз иди. Әзиз бизи бир јерә топлајараг деди:

— Биз Иранын дахили ишләринә гарышмырыг. Лакин өлкәдә сакитлији горујуб, һәрч-

мәрчлијә јол вермәмәлијик. Биз бу өлкәјә мүһарибәјлә кәлмәмәнишик. Бүтүн әһалијә ачыг-ајдын билдирмәлијик ки, бизим ханла, тачирлә, мүлкәдарла вә гејриләри илә ишимиз јохдур. Совет Ордусунун бир нәфәриндән дә Иран әһалиси пислик көрмәјәчәк. Һаумымыз өзүмүзү совет вәтәндашына лајиг апармалыјыг.

Әзизин дедији кими, биз халг арасында олдуг, бураја кәлишимизин мәнәсыны күтләләрә анлатдыг. Теграна гачмыш мүлкәдарлар, тачирләр, алверчиләр тезликлә Тәбризә вә дикәр шәһәрләрә гајытды.

Чәнуби Азәрбајҗан әһалиси бизим ордудакы инсани сифәтләрә һејран галды. Әзиз Әлијевин ады исә дилләр әзбәри олду.

Әзиз Әлијев бүтүн һадисәләрлә марағлаһыр вә өз мәсләһәтләрини бизә јетирирди. Биз исә өз көрдүјүмүз ишләр һаггында вахташыры она мәлүмат верир, гүсурумузу да кизләтмирдик. О да бизимлә бөјүк гардаш кими, сәсини учалтмадан, ачыг-ајдын вә чох тәсирли бир тәрздә мүсаһибә апарырды.

Тәбриз вә дикәр шәһәрләрдә ачыначағлы бир мәсәләнин дә шаһиди олдуг: Азәрбајҗанлылар мәктәбләрдә өз ана дилләриндә дедил, фарс дилиндә тәһсил алырдылар. Мәктәб дахилиндә өз доғма ана дилиндә данышмаға чүр'әт едән ушағлар мәктәбдән харич едилди. Даһа әчәјиб бир мәсәлә дә бу иди ки, күрдләрин дағлардан шәһәрләрә кәлиши гадаған едилмишди. Онлары гулдур, чани кими гәләмә вериб, әһали арасында ваһимәләр јаратмышдылар. Күрд газылары Тәбризә кәлдиләр. Онлары мүшајиәт едән бир дәстә оғлан

да кәлмишиди. Гәрибәдир ки, Тәбриздә дәрһал дүканлар, ресторанлар, евләрнн гапылары багланды. Әһали елә билди ки, шәһәрдә гәтл, гарәт башланачаг. Јох, белә олмады. Көкү олмајан тәблиғат һечә дөндү. Јенидән дүканлар, ресторанлар, бағлы гапылар ачылды. Әзиз Әлијевин күрд вә Иран халғлары арасында белә јахынлыг јаратмасы мүсбәт нәтичә верди. Тәбриздә Әзиз Әлијевин күрд газылары вә руһаниләри илә достлуг, гардашлыг сөһбәтиндә Мейбалы Әмираслановла бирликдә мән дә иштирак етмишәм. (Сонралар бизимлә көрүшән күрд халгынын мәрд оғулларыны Мәһәм-мәд Рза шаһ Теһранда дар ағачындан асдырды.) Онлар Рза шаһын күрд халгына етдији зүлмләрдән; бүтүн һугуглардан мәһрум едилдикләриндән данышырдылар. Онлар сөз вердиләр ки, нә гәдәр совет гошунлары Ирандадыр, күрдләр тәрәфиндән кимсәнин бурну белә ганамајачагдыр.

Тәбриздә концерт салону, театр бинасы вә гејри мэдәни очаглар јохду. Әзиз Әлијевин тәшәббусилә Мирзә Фәтәли Ахундов адына Дөвләт Опера вә Балет Театры Тәбризә гастрола кәлди. Опера театрыны гаршыламаг үчүн вағзала бүтүн Тәбриз кетмишиди, десәм, јанылмарам.

Әзиз Әлијев күрдләри театр артистләри тәрәфиндән верилән бир концертә дәвәт етди. Күрдләр ложаларда отурмушдулар. Палтарлары, чалмалары рәнкарәнкди. Белләриндә гәмәләри, силаһлары варды.

Концертдә мүғәннимиз Сара Гәдимова «Күрдүн көзәли» маһнысыны охумаға башла-

јан кими күрдләр чәлд салондан чыхдылар. Тамашачылары һејрәт бүрүдү. Күрдләр бирдән сәһнәдә көрүндүләр. Бир-бирләринин гуршағындан јапышыб күрдчә охујараг јаллы кетдиләр. Салону арасы кәсилмәјән алгышлар бүрүдү. Бу тәбризлиләр үчүн, бизим үчүн унутулмаз һадисә олду.

Әзиз Әлијев һәким олдуғундан Тәбриз әһалисинин вәзијәтини, еһтијачыны нәзәрә алараг, Тәбриздә әһалијә пулсуз хидмәт көстәрән хәстәхана ачдырды. Бакыдан һәкимләр чағырды. Хәстәхананын мүдири, баш һәкими чох көзәл инсан вә һәким Гәдимов олду. Тез бир заманда Тәбриздә бөјүк һөрмәт вә шөһрәт газанды.

Әзиз Әлијевин бир тәшәббусү дә алгыша лајигдир. О, индијәчән учуз, ејбәчәр Америка филмләри көрмүш әһалијә «Азәрфилм»ин чәкдији филмләри көстәрмәји мәсләһәт билди. Бакыдан «Кәндлиләр», «Исмәт» вә дикәр филмләр кәтирилди.

Јадымдадыр, сәрин бир пајыз ахшамы Күлүстан бағында, ачыг һавада «Кәндлиләр» филми көстәрилди. Һава кетдикчә сојујурду. Лакин әһали гуру јердә отуруб һәјәчанла филмә бахырды. Азәрбајчанымызын кечмиш һәјатындан, халгымызын мүбаризәсиндән данышан бу филм көстәрилдикчә, тәбризлиләр әсәрин гәһрәманыны шиддәтли алгышларла гаршылајырдылар.

Биз Тәбризә кәлдијимиз вахт мәсчидләрин гапылары гыфыллы иди. Сорושдуг, дедиләр ки, Рза шаһ бағлатдырыбдыр. Биздән сорушду-

лар ки, бу мәсələјә сиз нечә бахырсыныз? Чаваб вердик ки, бу сизин өз дахили ишиниздир. Бир дә сорушдулар ки сиздә нечә, мәсчидләр ишләјирми? Чаваб вердик ки, биздә диндарлара мәсчидә кетмәји гадаған едән јох дур.

Бир аздан мәсчидләр ишә башлады. Ма-рагланым бир нечә мәсчидә кетдик. Рөвзәханлар эввәлчә Ленинин руһуна фатиһә верир, Гызыл Ордуја фашизм үзәриндә гәләбә арзулајыр вә бундан сонра өз дини ишләрини давам етдирдиләр.

Ашура күнү Тәбриздә гәрибә бир һадисәнин шаһиди олдум. Тәбризин мәркәзи күчәсиндә бөјүк бир издиһам көрүндү. Бунлар зәнчир вуранлардан, башларыны јаранлардан, синә вуранлардан ибарәт иди. Тәбриз ажанлары бу издиһамын гаршысыны кәсә билмәди. Дәстәнин габағында бир адам әләмләр арасында Сталинин әксини апарырды. Издиһамдан бу сөзләр јүксәлирди: «Мәһв олсун залимләр, гәһр олсун чәлладлар! Јашасын һүрријәт, әдаләт! Јашасын шурәвиләр!» Ажанлар јоха чыхды.

Бир күн Әзиз Әлијев мәни вә дикәр бир јолдашы јанына чағырыб деди:

— Дүшмәнләримиз мин васитәјлә чалышырлар ки, Иранда совет гошунлары олан јерләрдә нормал һәјат, шәраит олмасын. Сәбәбләрини дә бизим ајағымыза јазсынлар. Сиз сабаһ Әрдәбилә јола дүшүн. Амма еһтијатла һәрәкәт един. Өзүнүзү горујун. Сизә јахшы јол!

Сәһәри күн јола дүшдүк. Икимиз дә силаһлы идик. Белимдә парабеллум, чијнимдә карабин варды. Бу јол бизә таныш дејилди. Јолда кедиш-кәлиш јох иди. Гаранлыг дүшдү. Күләк әсирди. Сәрабда галмалы олмадыг. Әрдәбилә јахын Нир дејилән гәсәбәдә кечәләдик. Сәһәр Әрдәбилә чатдыг.

Чајханалары кәзмәјә башладым. Чајханаларын бириндә гәрибә һадисә үз верди:

Вахтилә Бақыда, кечмиш Спасскаја (индики Гасым Исмајылов) күчәсиндә чәнуби азәрбајчанлы ики гардаш јашајырды. Онлар хырда алверлә мәшғулдулар. Кичик гардаш Баба Новханы кәндиндән Зәһра адлы бир гыза евләнмишди. Мәһләмиздә атама вә башга адамлара Ираны ағыз долусу тәрифләјирди. Куја орда ишләмә, әзијјәт чәкмә, башына гызыл јағсын. Бә'зән мәнимлә дә чүрүк мүбаһи-сәјә кириширди...

Бәли, чајханаја кирдим. Көз көзү көрмүрдү. Түстү әләми бүрүмүшдү. Чајхананын јери палчыг иди. Ајагјалын бир нәфәр ири падносдан мүштәриләрә чај пајлајырды. Бу адам мәнә тәрәф јахынлашанда лапдан паднос әлиндән јерә дүшдү. Стәканлар сынды. О, үстүмә чумуб мәни бәрк-бәрк гучаглајыб, һөнкүр-һөнкүр ағламаға башлады.

Бу, вахтилә мәһләмиздә јашајан, Ираны тәрифләјән һәмин Баба иди. Башына кәлән мүсибәтләрдән данышды...

Бир күн Әзиз Әлијев мәни вә һәсән Шаһкәлдијеви јанына чағырыб деди ки: «Губер-

натор Фәһиминин дедијинә көрә, Сәрабын дағ кәндләринин бириндә бизим адамлар куја иғтишаш салырлар. Бу, дүшмән һижләсидир. Сәрабын дағ кәндиндә баш верән һадисәни Сәраб әмнијјә нүмајәндәләрилә бирликдә јохламағы сизә тапшырырам. Еһтијатлы олун, орада һәр чүр фитнә баш верә биләр».

Машынла Сәраба кәлдик. Дағлара атла кетмәли идик. Сәрабын әмнијјә рәиси илә көрүшдүк. Бизимлә кетмәкдән бојун гачырды: «Дағ кәндләриндә бизи өлдүрә биләрләр. Бир нечә кәндә әмнијјәләримизин силаһларыны алыблар» — деди. Замин олдуғ ки, бизимлә кетсәләр онлара тохунмазлар. Мән ат сүрмәји бачарырдым. Тәһким олундуғум сүвари дивизијасынын командири полковник Алексејевин тапшырығы илә дағыстанлы бир мајор Тәбриз дүзәнләриндә, дағларында мәнә ат чапмағы өјрәтмишди. Сән демә, һәсән Шаһкәлдијев неч ата минмәјибмиш. Мән әмнијјәләрлә бирликдә атларымызы дағлара доғру чапыр вә һәрдән ара вериб, биздән чох керидә галмыш һәсәни көзләјирдим. Јолда әмнијјә рәиси мәни гәрибә бир вәзијјәтә салмаға тәшәббүс етди:

— Аға, сол тәрәфә бахын, чанавардыр. Бу јерләрдә чох чанавар олур.

Диггәтлә бахдым. Чанавара охшајырды. О, мәни тәләсдирди:

— Аға, чанавардыр. Тез нишан алын, гача биләр!

Мән көзләрим и узагдакы нөгтәјә зилләмишдим. Чох чәкмәди ки, рәисин чанавар де-

дији кәндли ајаға галхды. Демә, намаз гылырмыш. Рәис пәрт олду. Фитнәси баш тутмамышды.

Кәндә чатдығ. Әһали топлашды. Ханын сви гарәт олунмушду. Намусуна тохунулмуш гызлар, ханын оғлу тәрәфиндән дөјүлмүш кәнд чаванлары вә әзаб, ишкәнчә чәкмиш гоча кишиләр, гарылар бизә одлу шикајәтләр етдиләр.

Ханын свиндән апарылмыш әшја кер и гарәт тарылды. Лакин ханын вә оғлунун һарада олдуғу ајдынлашмады. Әмнијјә рәисинә дедим ки: «Һаны бурда совет адамлары? Һаны совет вәтәндашлары?.. Сиз нијә зүлмүнүздән чана кәлмиш адамларын сизә гаршы чыхышыны бизим үнванымыза јазырсыныз?..»

Әмнијјә рәиси гоншу кәндә кетмәјимизи хаһиш етди. Куја орда 12 әмнијјәни бизимкиләр тәрк-силаһ едибләр. Кәндә чатдығ. Бир ағсаггал киши бизи касыб евинә дө вәт етди. Балача отағын гырығ пәнчәрәләри кағызла, хәмирлә јаманмышды. Отағын дөшәмәсинә көһнә һәсир салынмышды. Диварлара гәзетләрдән, журналлардан кәсилмиш шәкилләр јапышдырылмышды.

Балача отағ адамла долду. Һәлә бајырда да хејли адам топлашмышды. Лакин онларын арасында бир нәфәр дө олсун совет адамы јох иди.

Ајдын олду ки, бу кәндин өз чамааты әмнијјәләри гудурған һәрәкәтләринә көрә тәрк-силаһ едиб јола салыблармыш. Әмнијјә рәиси утанмадан, гызармадан бизә ишарә едиб кәнд-

лилэрэ мүрачиэтлэ деди: «Бу ағалар Иранда мүвэггәти гонагдылар. Мүһарибә гуртаран кими вәтәнләринә гаҗыдачаглар. Иранда јенә синлә биз галачағыг...» Бу сөзләрден сонра бир кәндли ајаға галхыб деди: «Вај бизим һаһымыза, вај!»

Әмнијјә рәнси ажанлардан алынмыш 12 түфәнки кәндлиләрден тәләб етди. Кәндиң ағсагалы мәтбәхә кечди. Отурдуғумуз отаға он бир әдәд түфәнк кәтирилди. Әмнијјә рәнси 12-чи түфәнки дә инадла тәләб етди. Араја дәрин сүкут чөкдү. Сонра мәтбәхдән чыхан чадралы гадын гундағы сыныг 12-чи түфәнки дә кәтириб дикәр силаһларын үстүнә атды.

Елә бу вахт сәккиз-доггуз јашында бир ушаг гартал кими 12-чи түфәнкин үстүнә шығыды. Түфәнки бағрына басыб: «Буну һеч кәсә вермәрәм» — дејә фәрјад гопарды. Әмнијјәләр түфәнки ушагдан зорла ала билдиләр. Биз бу 12-чи түфәнкин сиррини өјрәнмәк истәдик. Ағсагал киши деди ки, «нечә ај бундан габаг гоншу кәнддә зүлмдән чана дојмуш кәндлиләрин мүлкәдар нөкәрләрилә ганлы тоггушмасы олуб. Ушағын атасы бу 12-чи түфәнки көтүрүб һәмин кәндә көмәјә кедиб. Атышма заманы бир күллә түфәнкин гундағыны сындырыб, ушағын атасынын үрәјинә дәјиб. Ушаг она көрә бу түфәнки вермәк истәмир ки, вахты чатанда онунла атасынын интигамыны алсын.

Ана оғлуну гучаглајыб деди: «ағлама, бала. Бөјүјәрсән башга түфәнклә атаның интигамыны аларсан, ағлама!»...

Биз бу кәнддән чох гәмкин вә пәришан гаҗытдыг.

Тәбризә кәлиб һадисәләр һаггында јолдаш Әзиз Әлијевә әтрафлы мәһумат вердик. Душмәнләримизин совет адамларынын үстүнә атығы бөһтанлар пуча чыхды. Сонралар мән «12-чи түфәнк» адлы бир поэма јаздым.

Бир күн Әзиз Әлијев мәнә тапшырды: «Тәбризин мәктәб биналарынын бириндә шәһәр зијалыларыјла бир достлуг көрүшү тәшкил етмәјә чалыш. Гој бизим опера устадларымыз да орада чыхыш етсинләр. Бу чох јахшы иш олар.»

Тәбризин орта мәктәбләринин бириндә достлуг көрүшү дүзәлтдик. Шәһәрин адлы-санлы зијалылары салона топлашды. Губернатор да бурадајды. Мән әдәбијјат вә инчәсәнәтимиз һаггында кичик мәрузә етдим. Сонра бизим Бүлбүл вә дикәр сәнәткарларымыз алгышлар алтында чыхыш етдиләр. Лакин тәбризлиләр тәрәфиндән кимсә сәһнәдә көрүнмәди. Мән губернатора мүрачиәт едәндә о, деди ки: «Оручлугдур. Бурада бир нәфәр мүғәнни вар, әкәр ағзы оруч дејилсә охутдурарыг».

Ишарә илә бир нәфәри јанына чағырыб она нә исә деди. Бир аздан онун јанына јашлы, долғун бир адам кәлди вә салондан бајыра чыхды. Консерти идарә едән кәнч: «инди дә Тәбризин устад мүғәнниси Әбүлһәсән хан охучачагдыр — дејә билдирәндә, салонда узун сүрән алгышлар гопду. Губернаторун јанына чағыртдырдығы шәхс Әбүлһәсән хан имиш. Јанымыда отуран Бүлбүл деди: «Бу һеч јахшы ол-

мады. Мэн нијә айнаг нәғмә охудум. Бу кишини јанында пәрт олдум...»

Сорушдум:

— Бүлбүл, бу гоча кимдир, ахы?

— Нечә кимдир?.. — дејә Бүлбүл она бөјүк һөрмәтлә дилләнди: — Шәргин даһи мүғәнниһи!

Әбүлһәсән хан Сејид Әзимин «Зүлфүнү бас јарама, гојма мәни ган апарыр» гәзәлини елә мәһарәтлә, елә мәләһәтли сәслә охуду ки, һаһмыһыз һејран галдыг.

Бу көрүшдән сонра Әбүлһәсән ханла сәһми дост олдуг. Ордумуз шәһәрләримизи алман фашизмини тапдағы алтындан хилас етдикчә, бизим кими о да буна үрәкдән севинирди. Митингләримиздә, тәнтәнәләримиздә өз мәләһәтли, әвәзсиз сәсилә иштирак едирди.

Әбүлһәсән ханын бир арзусу да варды. Дејирди: «Мәни бир нечә ајлыға Бакыја апарын. Консерваторијанызда чаван мүғәнниләринизә бир нечә ај муғаматдан дәрс верим. Синәмдә сәнәт сирләри истифадәсиз јатыр».

* * *

Бир ахшам Тәбриз губернатору бизи евинә гонаг чағырмышды. Мәчлисдә он-он ики нәфәр адам варды. Совет тәрәфиндән мәчлисдә Әзиз Әлијев, Мехбалы Әмирасланов вә мән идим. Тәбризин чаван ханәндәси башмагчы Хәјјам да бурада иди.

Мәчлис башланмамыш Әзиз Әлијев учабојлу, гарабуғдајы бир адамы мәнә көстәриб јавашча деди: бу адамы көздән гојма, кимлијини сәнә сонра дејәрәм.

Мән Әзизин көстәрдији адамын јанында отурдум. Мәчлис башланды. Сағлыглар дејилди. Ханәндә Хәјјам мәним «Вәтән јанды» гәзәлими охумаға башлады. Гәзәл охундугча губернатор һиддәтләнирди. «Буну мәчлисдән кәнар еләјин» кими сөзләр дејирди. Лакин ханәндә гәзәлин сонунда:

«Сүлејман, гафил олма, јахшы бах әтрафа, шаирсән, Чинајәт ашды һәддиндән, һарај сал ки, вәтән јанды.» —

сәтирләрини охујан кими Фәһими дә, дикәрләри дә гәзәбләрини сүн'и тәбәссүмлә әвәз едәрәк, мәни алгышладылар. Јанымда отуран адам пивә ичмәји тәклиф етди. Мән дедим ки, бура киши мәчлисидир, гадын мәчлиси дејил, кәл араг ичәк. Гөншум деди: «мән арағы һадир һалларда дилимә вурмушам. Дејирсән ичәк, ичәк дә». Мән тез-тез гәдәһләри долдурдум. Арабир өз пијаләмә минерал су төкүрдүм. Чох кечмәмиш гоншум мүвазинәтини итирмәјә башлады. Данышанда дили топуг чалды. Мәнә деди ки, шәһәр бәләдијјәсиндә ишләјир.

Јанымдакынын вәзијјәтини баша дүшән губернатор фарсча она бир нечә ачы сөз деди. Тезликлә гоншуму хәстә ады илә мәчлисдән чыхарыб апардылар.

Әзиз Әлијев мәнзилә гајыданда деди:

— Чох сағ ол. Вәзифәни јахшы јеринә јетирдин. Јанындакы адам Тәбриз вилајәти мәхфи полис идарәсинин рәиси сәрһәнк Сејф иди.

Әзиз Әлијевлә мүһарибәдән сонра да тез-тез көрүшүрдүк. Тәбриздәки күнләри јада салырдыг.

Рәсул Һәмзәтов

Дағыстанын халкы шаиры,
Социалист Әмәли Гәһрәманы

УНУДУЛМАЗ ИЛЛӘРИН ӘЗИЗ ИНСАНЫ

Маһачгалаја көчүб кәләнә гәдәр Әзиз Әли-
јев һаггында мә'луматымыз олдугча аз иди,
даһа доғрусунун бөјүк бир шәхсијјәт олдуғу-
ну биз дағлылар билмирдик. Мәним исә о ил-
ләр бәхтим икигәт кәтирмишди: олдугча кәнч
идим. Дағыстан Вилајәт партија комитәсинин
биринчи катиби илә атам Һәмзәт Садасынын
аиләси бир һәјәтдә, гоншулуғда јашајырды-
лар. О вахта гәдәр аиләмиз Хунзах рајонунда,
Сада аулунда иди. Чох еһтимал ки, шаир ата-
мы—Һәмзәт Садасыны дағлар дијары Дағыс-
танын пајтахтына, әһалини Һитлер фашизминә
гаршы сәфәрбәрлијә алмаг үчүн Ә. Әлијевин
тәшәббүсүлә дә'вәт етмишдиләр.

Онда мән гәзет редаксиясында әмәкдаш-
лыг едирдим. Мүһарибә кедирди. Кечәләр шә-
һәрдә кәзмәк үчүн хүсуси вәсигә мөвчуд иди.
Бир дәфә мәтбәәдән гајыданда паспортсуз, вә-
сигәсиз вә јөндәмсиз кәнч бир шаир кими мә-
ни шәһәрин мәркәзиндә јахаладылар; кечә
патрулу мәнтәгәсинә апардылар. Јохлама әс-

насында билдирдим ки, шаир Һәмзәт Садаса-
нын оғлујам. Атамын зәнкиндән вә Әзиз Әли-
јев јолдашын кәстәришиндән сонра мәни евә
бурахдылар. Бу әһвалат о бөјүк инсанла би-
зим танышлығымызы уғурлу истигамәтдә да-
вам етдирди. Мән онун инсанпәрвәрлијини вә
шәхсијјәтини бүтүн варлығымла кәшф етдим.

Бөјүк гардашым Магомед Һәмзәтовун 1943-
чү илдә вәтән уғрунда гәһрәмәнчасына һәлак
олдуғуну Ә. Әлијев ешитмишди. Гара хәбәр
она чатан кими евимизә кәлди, хејли отурду,
анама тәсәлли верди. О, вахташыры бизә тәк-
чә башсағлығы вермәк үчүн јох, һәм дә аилә-
мизи овундурмаға, руһландырмаға кәләрди.

Ә. Әлијев јолдаш дағлыларын адәт-ән'әнә-
ләринә, онларын тәбиәтинә бәләд адам иди.
О, Дағлар дијарынын Ағсаггаллар Гурултајы-
ны чағырды. Гурултај фашизм гулдурларына
гаршы кәнчләрин сәфәрбәрлијә алынмасы
ишиндә бөјүк рол ојнады. Јахшы јадымдадыр,
онда атам бу мүнәсибәтлә «Гочалар, архамча,
архамча кәлин!» ше'рини јазмышды. Өзү дә
бу ше'р тезликлә бүтүн Дағыстанда дилләр әз-
бәри олду.

Ә. Әлијевин бизим дағлылара хүсуси мүнә-
сибәтинин вә рәғбәтинин һәдди-һүдуду јох
иди. Бу инсанијјәти вә һәлимлији мән ејни за-
манда онун бизим аиләјә бәсләдији мәһрәм
мүнәсибәтдә даһа ајдын дујурдум.

1944-чү илдә Ә. Әлијевин шәхси тәшәббүсү
илә шаир — атам Һ. Садасынын јарадычылыг
фәалијјәтинин 50 иллик јубилеји кечирилди.
О, Вәтәнин јүксәк мұкафаты — Ленин орде-
нилә тәлтиф олунду. Атамы елә илк дәфә тәб-

рик едән дә Әзиз Әлијев олду. Бу, тәкчә мәним атама дејил, үмумијәтлә, Дағыстанын бүтүн јарадычы зијалыларына олан јүксәк вә дәрин диггәтин ифадәси, тәзаһүрү иди.

Атамын јубилеј тәнтәнәси әрәфәсиндә фашистләрлә өлүм-дирим вурушларында органчыл гардашым да һәлак олмушду. Икидләрини гурбан вермиш дикәр дағлылар кими, бизим дә синәмиз дағлы иди. Ә. Әлијев јолдаш ики оғул итирән аиләмизә, гоһум-әгрәбамыза мә'нәви тәсәлли вермәк үчүн атамын шәрәфинә һөкүмәт гәбулу дүзәлтмишди. Сөһбәт әснасында мәнимлә дә марагланды, зарафатла сорушду: «Кечә патрулуна даһа урчаһ олмурсан ки?..» О вахт мәним илк ше'рләр китабчам чапдан чыхмышды. Ә. Әлијев бундан хәбәрдар иди. Мәчлисдә мәни тәбрик етди. Онун хаһишијлә бир дағлы рәгси ојнадым; мәмнун галды, ше'р охутду—тә'рифләди. Мән тызышараг тәкрарән ојнајыб ше'р охујанда, мүлајимчәсинә наразылығыны билдирди: «Бу күн атан һәмзәт Садасанын јубилејидир, бир аз ағајана ол. Сән дағлы баласысан...» Сонра хәбәр алды:

— Рәсул, сән бизим Сәмәд Вурғуну таныјырсанмы?

Чаваб вердим: -

— «Азәрбајчан» ше'ријлә ону јахшы таныјырам.

— Сәнин хәбәрин вармы ки, Сәмәд дүнән Маһачгаладајды. Азәрбајчан дивизијасы бурадән кечирди. Вурғун да кәлмишди. Ону өзүм гаршылајыб јола салдым...

Сәмәд Вурғуну Маһачгалада көрә билмә-

дијим үчүн дәрин тәәссүфүмү билдирдим. Фүрсәт әлдән чыхмышды. Ә. Әлијев јолдаш үзүнү мәнә тутараг, аталыг гајғысыјла мәсләһәт верди: — Рәсул, кәлсәнә, сәни Москваја ССРИ Јазычылар Иттифагынын Максим Горки адына Әдәбијат Институтуна көндәрәк. Тәһсилени орада давам етдирәсән, кәләчәјин үчүн фајдалы олар.

Өз аләмимдә фикирләшдим: Шаир олмаг үчүн Москваја охумага кетмәјин нә әһәмијјәти вар?! Дағыстанын мө'тәбәр шаирләри Сүлејман Сталски вә атам Москвада Әдәбијат Институту битирмәмишдиләр. Амма, һәр шеј мән дүшүнән кими дејилмиш...

1945-чи илдә, Һитлер фашизми үзәриндә тарихи гәләбәмиздән бир нечә ај сонра М. Горки адына Әдәбијат Институтуна дахил олдум. Һәмин ил Дағыстанда Совет һакимијјәтинин гурулмасынын 25 иллик јубилеји кечирилирди. Өмрүмүн ән һәјәчанлы, ән әләмәтдар күнләриндән бири иди. Дағыстан МССР-ин Москвадакы Даими нүмајәндәлијинә мән дә дә'вәт олунмушдум. Мәни шәхсән Ә. Әлијевин јанына чағырдылар. О, өзүнәмәхсус мәдәнијјәт вә аличәнаблыгла мәни тәбрик етди, Дағыстанын 25 иллији мүнәсибәтилә сувенир бағышлады, үстәлик дә мәнимлә јашлы бир адам кими данышды:

— Инди, — деди, — Дағыстанымызда исте'дадлы, габилијјәтли милли кадрлар јетишиб. Сән дә гочаг ол, али мәктәби мүвәффәгијјәтлә битир. Јазыб-јаратмаг үчүн һәр чүр шәраитимиз вардыр...

Әзизимиз Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Маһач-

галадан көчүб кедәндә чохлары кими мән дә көврәлмишдим. Фәгәт о һәм мәним Дағыстанымда, һәм дә мәним гәлбимдә әбәди галараг кетди. Әзиз Әлијев јолдаш партија рәһбәри олан заман Дағыстанымызда уғурлу башланғычлар, фәјдалы, сәмәрәли ишләр чох, олдугча чох иди!

Ибратәмиз бир әһвалаты һеч вахт унуда билмәрәм: Учгар Гунибдә е'замийјәттә идим. Маһачгалаја гајытмаг вахты чатмышды. Һәмин сәфәрдә мәнимлә биркә бир дағлы гадын да хидмәт е'замийјәтиндән гајыдырды. Чәтин илләрин сәрт гыш күңү иди. Јүк машынынын кузовуна хејли адам долушмушду. Бири-биримизә сығыныб машынын тәрпәнмәсини көзләјирдик. Дағлы гадыны исә кабинәјә миндирмишдик. Бу вахт мәс'ул вәзифәли бир шәхс дә Маһачгалаја кедирди. Бағышланмәз јекәханалыгла гадына кабинәдән чыхмағы тәклиф етди. Гадын исә чыхмајачағыны билдирди. Онда һәмин шәхс машыны сахлатды, гадынын палтосуну вә чамаданыны көзләнилмәдән кәнара атды. Кузовда кетмәк онун арына кәлирди. Машын артыг јола дүшмүшдү. Мән өз палтому сојунуб гадына вердим. Һамымыз пәрт олмушдуг. О исә донгулданыр, сөјүрдү. Гәрәз, Маһачгалаја кәлиб чатдыг.

Һәмин гадынын јаздығы мәктуб әсасында Ә. Әлијев әһвалатдан хәбәр тутмушду. О, мәни јанына чағыртдырыб, бәрк данлады: «Әз палтону гадына вердијинә көрә чох сағ ол! Амма, бир шаир вә дағлы кими нә үчүн о шәхсин габалығынын гаршысыны вахтында алмамысан?! Ејибдир, биабырчылыгдыр!..»

Өзүмә бәрәәт газандырмаға чалышдым ки, кәнчәм, үстәлик дә... о, мәс'ул вәзифәли шәхсдир.

Ә. Әлијев јолдаш зәнк чалыб прокурору јанына чағырды, әмр етди:

— Чәзәландырмаг!

— Ахы, о... — прокурор кәкәләди.

— Онунчүн даһа пис! Бу, ловғалыг вә вичдансызлыгдыр. Әкәр мәс'ул вәзифәлиләр дағлы гадынлара бу чүр јанашсалар, ишимиз ирәли кетмәз.

Бу әһвалат јаддашыма һәмишәлик һәкк олунду. Һәјәтымда алдығым илк төһмәт дә бу әһвалатла бағлыдыр. Һәмин тәшәккүр үчүн дә һәмин төһмәт үчүн дә мәним Дағыстанымын вә мәним Азәрбајчанымын шәрәфли коммунист оғлуна өмрүм боју миннәтдарам.

Ә. Әлијев јолдашын ағыр илләрдә партија тәшкилатымыза рәһбәрлик етдијини бүтүн Дағыстан әһли бөјүк разылыг һисси илә хатырлајыр, ону һеч вахт унутмурлар.

Һәрдән күзарым Бакыја дүшәндә, шәһәрин дағүстү тәрәфинә — фәхри хијабана кедирәм. Севимли мүәллимим Сәмәд Вурғунун вә Әзиз Әлијевин мазарына тәзә, тәр чичәкләр сәпирәм...

Әзиз Әлијевимизин көзәл аиләсинә јахын олмушам вә инди дә бу аиләнин досту олмағым мәнә һәдсиз дәрәчәдә хошдур.

Н. И. Труфанов

генерал-полковник

ЭЗИЗ ЭЛИЈЕВ ҲАГГЫНДА ХАТИРӘ

Загафгазија һәрби даирәсинин гошун һисәси, Совет һөкүмәти илә мүттәфигләрин гаршылыгылы разылығына әсасән, 1941-чи илин 25 августунда Иран сәрһәдини кечди.

О заман мән гәраркаһ рәиси идим.

Августун 27—28-дә гошунумуз Тәбризә дахил олду вә орадан Гәзвин истигамәтиндә ирәлиләди. Әмәлијат динч јолла апарылырды. Гошун һиссәләримиз һәрби-дөјүш иткисинә демәк олар ки, мә'руз галмады.

Августун ахыры, сентјабрын әввәлиндә мән Тәбриздә орду гәраркаһында бир чох мәсәләләрин һәлли илә мәшғул олурдум.

О күнләр Иран буржуазиясы вә мүхтәлиф чәмијјәт зүмрәләри арасында белә бир шајиә јаймышдылар ки, куја биз Ираны советләшдирмәк үчүн кәлмишик. Белә шајиәләр бизә чохдан мә'лум иди. Вахтилә һәлә Владимир Илич Ленин демишди ки, биз ингилабымызы, һәмчинин Совет һакимијјәтини экспортлашдырмалыјыг.

Биз белә әгидәјә гуллуғ едирдик ки, өз халгынын мәнәфејинә даһа чох ујғун кәлән дөвләт гурулушу јаратмаға һәр өлкәнин там һаггы вардыр.

Мән бу мә'луматы Иран ичтимаијјәтинә чатдырмағ мәгсәди илә фикирләшир, кәтүр-гој едирдим.

Елә бу заман полковник Шмаков (Орду гәраркаһынын һәрби комиссары) зәнк чалыб, башга бир јолдашла мәнә баш чәкмәк үчүн разылығ истәди. Бир нечә дәгигәдән сонра Орду һәрби Шурасынын үзвү сифәти илә бизә тәшриф кәтирмиш Әзиз Мәммәдкәрим оғлуну мәнә тәгдим етди.

Гаршымда елә мәни бојда, сағлам, долғунбәдәнли бир забит дајанмышды. Һәр икимиз ејни вахтда әл вериб таныш олдуғ. О өз нуранилији вә меһрибан тәбәссүмү илә мәнә олдуғча хош тә'сир бағышлады. Онун фамилијасыны, адыны, атасынын адыны өјрәнәндән сонра бизә нә мәгсәдлә кәндәрилдијини, һансы вәзифәни јеринә јетирәчәјини сорушдум. Мә'лум олду ки, Ирандакы үмуми вәзијјәти о, чох јахшы билир.

Тахыл, шәкәр, тәрәвәз тичарәтдә јох олмага башлады вә бунун нәтичәсиндә алыш-веришчиләр јејинти мәнсулларыны кизләјиб сахламаға чалышдылар; үстәлик, кәндләрдән шәһәрә кәндәрилән әрзағ малларынын да арасы кәсилмишди.

Ә. Әлијевлә мәсләһәтләшиб чидди тәдбирләр көрмәк гәрарына кәлдик: һәрби комендантлығы артырмадан, чари ишләри көрмәји јерли идарәдән тәләб етмәк, Тәһрана гачмыш

шәһәр валисинин вә онунла бирликдә кетмиш инзибати ишчиләрин нәзәринә чатдырмаг: Биз онларын тохунулмазлыгына вә инзибати-тәсәррүфат иши азадлыгына тәминат веририк. Елан едилсин ки, бүтүн мөминләр өз ибадәтләрн вә оруч-намазы илә сәрбәст мәшғул ола биләрләр. Тичарәти, хүсусилә дә күндәлик тәләбат вә әрзаг маллары алверини тезликлә инкишаф етдирмәк алыш-веришчиләрә тәклиф олунсун. Бу мәгсәд үчүн, мүвәггәти олага мүәјјән мигдарда жүк машынлары әјрылсын. Күлли мигдарда тахыла, әтә, тәрәвзәә малик олан мүлкәдарлара тәклиф олунсун ки, биз кәләндән әвәл гүввәдә олан сатыш гијмәтләри әсасында шәһәри тәһниз етсинләр.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлу илә, демәк олар ки, һәр күн көрүшүрдүк. Ишимизин нәтичәләрини, ортаја чыхан әлагәдар мәсәләләри мүзакирә сдир, фәәлијјәтимиздәки кәләчәк һәрәкәти, јени аддымларымызы нәзәрдән кечирирдик. Ә. Әлијев Иранда ишләјәркән өзүнү дәрин сијаси савада малик габил бир тәшкилатчы ки ми көстәрди. Мүбалиғәсиз демәк лазымдыр ки, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу сөзүн там мәнасында әсл коммунист вә мәрд адам иди.

Совет халгынын тәкчә һәрби күчә дејил, һәм дә әдаләтә вә жүксәк мәдәнијјәтә малик олдуғуну Ирана көстәрмәји гәти гәрара алмышдыг. Иран чамаатына Азәрбајчан артистләринин күчүлә тамашалар көстәрилик, концертләр верилирди. «Короғлу» вә «Аршын мал алан» тамашалары јахшы јадымдадыр. Бакидан о вахт Ирана кәлән артистләр дәстәсинин јалныз ики үзвүнү хатырлајырам—халг

чалғы аләтләри ансамблынын вә хорун дирижору, бәстәкар Нијазини вә мүғәнни Бүлбүлү...

Беләликлә, әсас мәсәләләрин чохунун һәлини Әзиз Мәммәдкәрим оғлу өз үзәринә көтүрмүш олду.

Иран Азәрбајчаны халгынын адәт-әнәнәләрини јахшы билмәси Ә. Әлијевә көмәк едирди.

Арадан бир мүддәт кечәндән сонра, 1941-чи илин октябр-нојабр әјларында гошунун бир һиссәси Иранда чыхарылыб Шимали Гафгаза көндәрилди.

Беләликлә, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу илә јолумуз әјрылды: мән Ордујла кедәси олдум, о исә гошун һиссәләримизин мүәјјән гисмијлә бир мүддәт Иранда галды. Амма достлуғумуз кәсилмәди.

1945-чи илдә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Дағыстанда ишләјәндә гатарла Бакидан Москваја кедирдим; Маһачгаладан кечәндә онунла јолүстү көрүшмәк мәгсәдилә телеграм вурдум.

Гатар Маһачгала вағзалына чатанда, көзләрим перронда ону ахтарды. Лакин Әзиз Мәммәдкәрим оғлу көрүнмүрдү... Гатар тәрпәниб јолуна давам етди. Хасавјурт рајонундан кечәндә гәфләтән вагонун гапысы ачылды вә Әзиз Әлијев ичәри кирди. Сән демә, о, Хасавјуртда имиш, телеграм барәдә она мәлумат верибләр, о да машына әјләшиб вә һајды гатарын архасынча! Мән кәләндән сонра Иранда баш вермиш бүтүн һадисәләр барәдә әтрафлы данышды, нөвбәти стансијаја гәдәр

мәни жолга салды, аярыланда мәнә жапынчы багышлады, мән дә өз гызыл саатымы она јади-кар вердим.

Сонралар онунла 1905-чи илдә Москвада көрүшдүм. Онда Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Али Партија Мәктәбиндә, мән исә Ворошилов адына Гәрби Академијанын нәздиндәки Али академик курсларда охујурдум.

Әзиз Әлијевлә Москвада тез-тез көрүшүрдүк, ону аиләмлә таныш етмишдим. О вахт Совет Ордусу Мәркәзи Евинин мейманханасында галырдым, һәтта бирликдә театр тамашаларына да кедирдик.

Әзиз Әлијев әввәл, олдуғу кими, јенә дә тәпәрли, шән, хејирхаһ, күмраһ вә мейрибан иди.

Бир ахшам Әзиз Мәммәдкәрим оғлу мәни дилә тутду ки, Рубен Ағамаловкилә кедәк. Рубен Иранда илк таныш олдуғумуз јолдашлардан иди, өзү дә Москвада јашајырмыш. Әввәлчәдән зәнк вуруб, она гонаг кетдик.

Рубен Ағамалов бизи күләрүзлә гаршылады, әла гәһвәјә гонаг етди вә бу минвалла Ирандакы ишимизлә бағлы сөз сөзү чәкди, хатирә хатирәјә чаланды. Рубен Иранда ишләдији дөврә аид марағлы әһвалатлар данышды.

Москвадан кедәндә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу биздән сөз алды ки, һөкмән Бакыја, она гонаг кәлмәлијик.

Мән өз сөзүмә әмәл етдим. Телеграм вуруб, арвадымла бирликдә Бакыја кетдим.

Бакы вағзалында бизи бүтөв бир Әлијевләр аиләси гаршылајырды. Әзиз Мәммәдкәрим оғ-

лунун ушағлары: евли, субај һамысы бир јердә олурдулар.

Бизә елә гонагпәрәстлик көстәрир, гајғыјла елә әһатә едир, елә једириб-ичирдирдиләр ки, доғрусу утанырдыг.

Бир нечә күн Әзиз Әлијевин гонағи олдуғ... Аярыланда о мәнә күмүш гынлы хәнчәр вә чох гәшәнк бир портсигар багышлады.

Јола саланда да онлар бизи елә ачыг үрәклә, елә нәвазишлә уғурладылар ки, биз бу мунис инсанлардан аярылмаг истәмирдик.

Мәктублашмағымыза бахмајараг, Әзиз Әлијевлә көрүшмәк бир даһа мәнә гисмәт олмады.

Москвада Мәркәзи госпиталда хәстә јатаркән, мәнә Харковдан ағыр бир хәбәр чатдырдылар ки, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу гәфләтән вәфат етмишдир.

Бу сарсыдычы хәбәр мәнә Әзиз Әлијевин дәфниндән үч күн сонра чатды. Вахтында билсәјдим белә, онун дәфнинә учмаг имканындан мәнрум идим.

О чүр зәкалы вә көзәл инсанын арамыздан вахтсыз кетмәсинә һәдсиз тәәссүфләнирәм. О, өз Вәтәнинә һәлә чох фајда верә биләрди. Арвадымла мән, Әзиз Әлијевин тез-тез хатырлајырыг вә онун һәјатда јохлуғу бизә ағыр кәлир.

Әһмәд Мусајев

Лак Рајон Партия Комитәсинин
кечлиш биринчи катиби. Фәрди тәгаүдчү.

УНУДУЛМАЗ ИЛЛӘР

1942-чи илин сентјабр ајы хатирәмә өмүр-лүк һәкк олунуб. О заман Дағыстан Вилајәт Партия Комитәсинин пленуму кечирилирди вә һәммин пленумда Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијев биринчи катиб сечилди.

Республикада ишләрин ағыр вәзијјәти барәдә натигләр чох кәскин данышдылар. Комитәнин јени катиблијинин сечилмәси мөгамы чатанда, УИК(б)П МК-нын нүмајәндәси мәлумат верди ки, вилајәт партија комитәсинин биринчи катиби вәзифәсинә Ә. М. Әлијев мәсләһәт көрүлүр.

Пленумун ахырында Әзиз Әлијев гыса чыхыш етди, пленум иштиракчыларына она көстәрдикләри етимәда көрә өз миннәтдарлығыны билдириб деди:

— Бар күчүмү әсиркәмәјәчәјәм, сизин етимадынызы доғрултмаға чалышачағам. Елә зәнн едирәм ки, бир-ики илдән сонра Дағыстанда керилијин ләғви һагда партијамызын Мәркәзи Комитәсинә һесабат верә биләрик.

Елә бу башдан дејим ки, о, өз сөзүнүн үс-

түндә доғрудан да мөһкәм дурду, вилајәтимиз онун рәһбәрлији алтында өн сыралара чыхды.

Бүтүн совет халгы үчүн мүсибәтли ил олан 1942-чи ил, мүнүм стратежи рајонлардан бири сајылан, Бақы Нефт һөвзәсини горујан Дағыстан үчүн даһа мәшәггәтли ил иди. О заман өз колхоз вә мүәссисәләриндән ајрылмыш он минләрлә дағыстанлы ағыр иглим шәраитиндә кечә-күндүз мүдафиә истәһкамлары тикинтиндә чалышырды.

Бу елә бир заман иди ки, әһалинин әсас ишчи гүввәси—кишиләр, һәмчинин автомобил вә тыртыллы нәглијјат чәәбһә үчүн сәфәрбәр олунмушду. Бунун нәтичәсиндә дә вилајәтин мүәссисәләри, колхозлары, мүхтәлиф тәсәррүфат идарәләри көрүләси ишин өһдәсиндән кәлә билмирдиләр, дәвләт план тапшырыгларынын өдәнилмәси иши позулурду.

Белә бир чәтин вә мүрәккәб шәраитдә республика партија тәшкилатына башчылыг едәчәк габил вә мәтин бир рәһбәрин нә дәрәчәдә кәрәк олдуғунун сүбута еһтијачы јохдур. Белә бир рәһбәр мәһз Ә. М. Әлијев олду.

Һәммин кәркин шәраитдә вилајәт партија комитәсинә башчылыг едән бу шәхсијјәтин чохчәһәтли фәалијјәтини бүтөвлүкдә әһатә етмәк игтидарында олмадығым үчүн, ајры-ајры фактлардан бәһс етмәк нијјәтиндәјәм.

Һәр шејдән әвәл ону демәк лазымдыр ки, Ә. М. Әлијевин рәһбәр вәзифәјә кәлиши илә вилајәт комитәсиндә иш үслубу көкүндән дәјишәрәк даһа оператив, дәғиг вә ишкүзар олду.

Ә. Әлијев бәјанатчылыг, ичласбазлыг үслубуна сон гојду, вилајәт комитәси апаратын

бүтүн сә'ләрини гәбул олунмуш гәрарларын јеринә јетирилмәсинә, чанлы тәшкилатчылыг ишинә јөнәлтди.

Тибб елмләри доктору алимлик дәрәчәси олан һаким Әзиз Әлијев мәһдуд ихтисас мигјаслы дејил, дөвләт әһәмијјәтли кениш тәфәкүрлү инсан иди. Халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләрини јахшылашдырмаг үзрә нәзәрдә тулан тәдбирләри чәсарәтлә, гәтијјәтлә һәјата кечирирди.

Вилајәт партија комитәсинин биринчи катиби кими, онун фәалијјәтинин әсасыны јүксәк идеја камиллији, дөвләт мәнәфәјинин партија-лы гаврајышы тәшкил едирди.

Ә. М. Әлијев сон дәрәчә тәләбкар иди. Ән хырда ишләрин белә ахыра чатдырылмасында һејрәтамизчәсинә тә'кид кәстәрирди. Партија ишинин бүтүн мәсәләләри илә әлағәдар катибләрә шәхсән өзү зәнк вурурду.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлу һәр чүр иш пинтилијини, сәһләнкарлығы, бүрократизми амансызчасына тә'гиб едирди, күнаһкарларын абрыны верирди. Тәнбәллији, сәлигәсизлији, мәдәнијјәтсизлији вә саир мәнфи кејфијјәтләри дәфәләрлә нәзәрә чатдырмагдан усанмырды.

Вилајәт партија комитәси рәһбәрлијинин күчләндирилмәси сәјәсиндә халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләриндә, әләлхүсус да малдарлыгда чидди, дејәрдим ки, көрүнмәмиш мүвәффәгијјәтләр газанылды.

Гејд етмәк истәрдим ки, Ә. Әлијев тәкчә мүдрик рәһбәр јох, һәм дә һәссас вә диггәтчил јолдаш иди. Өз иш јолдашларына, көмәк үчүн мүрачиәт едәнләрә онун кәстәрдији мүстәсна

һәссаслыг, гајғыкеишлик, инсанпәрвәрлик бизим Дағыстан чамаатына јахшы мә'лумдур. Е'тираф едирәм ки, һәјат јолумда Әзиз Әлијев кими икинчи нуруни адама раст кәлмәмишәм.

Бир дәфә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу сәһбәт әснасында созалдығымы сезәрәк деди:

— Үз-көзүндән хәстәјә охшајырсан, һәкимә мүрачиәт етмисәнми?

— Бронхитим вар, — дедим.

— Малијјә тәсәррүфат бөлмәсиндән путјовка көтүр, курорта кет, — деди.

— Инди путјовка олмур, — дедим.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлу гәләм көтүрүб ма саусту тәгвиминдә нәсә гејд етди.

— Путјовка үчүн мән МК-ја зәнк вурарам, сән исә мә'зунијјәтә һазырлаш.

Ики һәфтәдән сонра мән путјовкајла Кисловодска мүәличәјә кетдим.

О илләрлә бағлы бир һадисәни дә өмрүм боју унудан дејиләм...

1944-чү илин ахырларында Дөвләт Мүдафиә Қомитәсинин кечичи Гырмызы Бајрағыны республикаја тәнтәнәли сурәтдә тәгдим етмәк мүнасибәтилә кәнд тәсәррүфаты габагчыларынын кениш мүшавирәси чағырылмышды. Һәмин мүшавирәјә Лак вә Кулин рајонларындан 30 нәфәр нүмајәндә кәтирән автомашын јолда гәзаја уғрамышды. Ики чобан, бир сағычы һәлак олмуш, гол-габырғалары сынан дикәр нүмајәндәләр исә Бујнакск хәстәханасында јерләширилмишдир. Әзиз Әлијев јолдашы бу бәд хәбәрин нечә сарсытдығы јахшы јадымдадыр. Һәддән чох ганы гараяан Әзиз Мәммәдкәрим оғлу лазыми адамларын һамысыны ајаға гал-

дырараг, жаралананларын күчлү жемеклө, эң вачиб дэрманларла тэ'мин олунмасы барэдэ сэрэнчам вермиш; госпиталлардан чэрраһлар жыгыб, өзү шэхсэн онлары фэалијјэт програмы илэ силаһландырараг, Бујнакск хэстэханасына көндэрмишди. Зијан чэкэнлэрин һамысы вахтында тэшриһ едилиб һэјата гажтарылды. Әлијевин мүэјјән етдији чидди гаждаја эсасән хэстэхананын баш һәкими о вахт мүаличәнин кедиши барэдэ телефонла шэхсэн онун өзүнә мә'лумат вермәли иди. Лакин мәни ән чох һејрәтләндирән бу олду ки, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу фөвгәл'адә ишләрлә мәшгул олмасына бахмајараг, арабир вахт тапыб хэстэханаја баш чәкир, һәр хэстәнин сәһһәти барэдә рајкома зәнк вурараг, мәни хәбәрдар едирди. Өзү дә мәнән тәләб едирди ки, гәзаја уғрајанларын бир-бир евләринә кедим вә һәр шеји онлара шэхсэн билдирим.

Јаралы хэстәләр тамам сағалана кими белә бир гажы илэ әһатә олунмушдулар. Онларын чоху бу гажыны индијәчән унутмајыблар вә һәр дәфә мәнимлә көрүшәндә, Әзиз Мәммәдкәрим оғлуну хош сөзләрлә хатырлајырлар.

Аличәнәб бир инсан вә јүксәк мәдәнијјәт саһиби олан Ә. М. Әлијевә гышгырмаг вә јахуд һөкмранлыг әдасы илэ «рәһбәрлик етмәк» үсуллары јабанчы иди. О, ишчиләри ејниләшдирмәк, һамыја бир мүнасибәт бәсләмәк принсипиндән дә узаг рәһбәр олмушдур. Ајры-ајрылыгда һәр ишчијә гаршы онун өзүнәмәхсус фәрди јанашма методу варды, кимини үрәкләндирир, кимијә гол-ганад верир, кимини дә дүшүнмәјә, баш ишләтмәјә мәчбур едирди.

Шэхсэн мәни о, өз мөһрибанчылығы вә диггәтли мүнасибәти илэ руһландырырды.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлуја дәфәләрлә көрүшмүш вә һәмишә дә гаршыда дуран мәсәләләрә ондан дәгиг әмәли чаваблар алмышам, сағлам партијалы вә хејирхаһ мәнәви көмәк көрмүшәм.

Бунлары она көрә дејирәм ки, о заман мәним рәһбәрлик етдијим Лак рајон партија комитәси өз фәалијјәтиндә тәшкилатчылыг вә ишкүзарлыг нүмунәси көстәрирди. һејвандарлыг саһәсиндә газандығы наилијјәтләрә көрә, Лак рајону үч дәфә Дөвләт Мүдафиә Комитәсинин кечичи Гырмызы Бајрағына лајиг көрүлмүшдү.

Лак рајонунун үчүнчү дәфә тәлтиф олундуғу Гырмызы Бајрағы тәгдим етмәјә Совет Иттифагы Гәһрәманы, мајор Р. Б. Сүләјмановла бирликдә рајонумуза Әзиз Әлијев јолдашын шэхсэн өзү кәлмишди.

ДМК-нын кечичи Гырмызы Бајрағынын тәгдим олунмасы мәрәсими мүнасибәтилә милли театрын салонунда рајонун һәр бучағындан кәнд тәсәррүфаты габагчылларынын мин нәфәрлик нүмајәндәси топланмышды. Онлар кәлән гонаглары һәрарәтлә гаршыладылар. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу ичласын Рәјасәт һејәтиндә көрүнәркән, салонда алгыш сәдалары курлады. О, тәсәррүфат габагчылларыны һалал мүкафат мүнасибәтилә үрәкдән тәбрик етди, рајон рәһбәрләринин әлләрини мөһкәм-мөһкәм сыхды.

Тәнтәнәли ичласдан сонра јерли өзфәалијјәт дәстәси концерт верди. Театр салонуна

халг һавалары јајылды, мүхтәлиф дилләрдә маһнылар сәсләнди. Рус халг маһнысыны мәним 16 јашлы бачыгызым Һәбибәт Һүсәјнова охуду. Онун ифасы олдуғча мәләһәтли иди. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу да мәмнун галды. Бизим евдә шам едәндә о, Һәбибәтдән бир нечә дәфә охумағы хаһиш етди.

Әзиз Әлијев инсанларын көмәјинә тәкчә онлар мүрачиәт едәндә чатмырды. О, елә бир диггәтчил шәхсијјәт иди ки, ишчинин нәји чатмадығыны, нә умдуғуну биринчи өзү дујурду.

Јадымда бир әһвалат галыб; 1944-чү илин сонунда аиләмиздә кәркин вәзијјәт јаранмышды. Кичик гардашым мүһарибәдә һәлак олмушду. Анам кечәли-күндүзлү, ара вермәдән көз јашы ахыдырды. Ишдән һәр дәфә евә гајыданда кечә саат 2—3 радәләриндә анамы инләјән көрүрдүм. О чох пис јатырды, јемәкдән кәсилмишди, тез-тез азарлајырды. Мәним дә јухум позулурду, әсәбиләшмәјә башладым, кобудлашдым. Бу боғучу вәзијјәтдән чанымы гуртармағ үчүн чәбһәјә кетмәји гәти гәрара алдым. Елә һәммин нијјәтлә, ишдән азад олунмағым барәдә вилајәт партија комитәсинә үч дәфә мүрачиәт етдим. Әсл мәгсәди билдирмәкдән чәкинирдим.

Үчүнчү әризәдән сонра мәни Мәркәзи Комитәјә сәһбәтә чағырдылар. Мән бурадакы сәһбәтдә дә мәгсәдими кизләтдим; мүһарибәдә Вәтәнә арха чәбһәдә ишләдијимдән даһа чох фајда верә биләчәјими сөјләдим. Әзиз Әлијев јолдаш разылашмады.

— Сиз чох сәһв едирсиниз, — деди вә сөзүнә давам етди. — Мөһкәм арха чәбһә олма-

дан биз дүшмәни мәғлуб едә билмәрик. Сиз, рајон рәһбәри кими, демәк олар ки, бүтөв бир дивизијаны ән вачиб ләвазиматла тәмин едирсиниз. Амма чәбһәчи кими, зәррәчә фајданыз ола билмәз, чүнки дөјүшчү сәриштәниз јохдур, ордуда хидмәт етмәмисиниз...

О, чохлу нәсиһәтамиз сөзләр деди, мәнә, партија ишчиси кими, бөјүк һөрмәт вә нәвазишлә јанашарағ, вәзифәдә галмағымын вачиблијини баша салды, мүһарибә гуртарандан сонра Али Партија Мәктәбиндә охумаға көндәрәчәјинә сөз верди. (Вә доғрудан да өз вәдинә әмәл етди; 1948-чи илдә мәни ҮИК(б)П МК јанында Али Партија Мәктәбинә тәһсилә көндәрди.)

Лап ахырда, һамы кедиб икимиз галанда исә мәни нүфузедичи нәзәрләрлә башдан-ајаға сүзәрәк, мәналы-мәналы күлүмсүндү.

— Әминәм ки, бу чүр әризәни зәһин јорғунлуғу вә әсәб кәркинлијиндә јазмағ олар. Белә әсәбиләшмәк нә үчүн?

Ајры чыхыш јолум олмадығыны дәрк едиб, онунла сәмим-гәлбдән, ачығ данышмағы гәрара алдым. Әһвалаты нечә вар, сөјләдим.

Лакин о, мәним бүтүн дәлилләрим и алт-үст етди, баша салды ки, мән чәтинликдән гачырам.

— Сән һәтта орасыны дүшүнмәмисән ки, бу һәрәкәтин ананы даһа да сарсыда биләр! — деди.

Онун бу сөзләри мәни елә әфсунлады ки, әризәми алыб елә орадача чырдым. Әзиз Әлијевин өз мүдрик нәсиһәтләри илә мәнә нечә

мә'нәви көмәк көстәрдијини чох-чох сонралар анладым...

Унудулмаз Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијев бизим белә рәһбәримиз олуб!

Онун мәтинлији, әмәксевәрлији, жүксәк принципиаллығы, партија ишинә вә ишыглы коммунизм идеалларына сонсуз сәдагәти гәл-бимиздә бу күн дә јашајыр вә јашајачагдыр.

Абдулла Гулијев

Тибб елмәри доктору.

ИСТЕ'ДАДЛЫ ПЕДАГОГ

Унудулмаз мүәллимим вә тәрбијәчим Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијев шәхсән 1932-чи илдән таныјырдым. Онда о, Азәрбајчан Дөвләт Тибб Институтунун директору, мән исә тәләбәјдим. Әзиз мүәллим факултә терапијасы кафедрасы нәздиндәки лабораторија диагностикасындан бизә дәрс дејирди. (Габагчадан ону да дејим ки, Азәрбајчан дилиндә «Лабораторија диагностикасы» адлы илк тибб дәрслијини дә мәһз Әзиз Әлијев јаратмыш вә нәшр етдирмишдир).

Јахшы јадымдадыр, 1933—1934-чү илләрдә Совет Иттифагы әразисиндә гураглыг кечдијиндән, өлкәдә чөрәк гыт иди. Тәләбәләрин доланаचाғы о гәдәр дә јахшы дејилди. Карточка системинә кечмишдик. Директорумузун гајғысы сәјәсиндә тәләбә јемәкханасы тәшкил едилди. Һәмин јемәкхана индики «Азад гадын» һејкәли јанындакы мәктәбин биринчи мәртәбәсиндә јерләширди. Һәр тәләбәјә күндә 500—600 г. чөрәк верилирди, күзәрәнымыз јахшы

лашмышды. Директор һамылыгла севилән мө-
тәбәр гәјјумумуз иди.

Әзиз мүәллим, демәк олар ки, бүтүн тәлә-
бәләрини шәхсән, ад-фамилијасы илә таныјыр-
ды, һәр биримизә ајры-ајрылығда, һәссас фәр-
ди мүнәсибәт көстәрирди. Лакин һамыја ејни
аталығ тәләбкарлығыны да унутмурду.

О илләр касыб тәләбәләрин чоһу «ағ чадыр»
дејилән ајағгабылар кејирди вә ғыш ајлары
јахынлашанда онлары ғара рәнклә бојајырды-
лар. Белә һалларда, Әзиз мүәллим јахшы оһу-
јан тәләбәләрә директор фонду һесабына мүн-
әсиб ајағгабылар алдырырды. Она көрә дә
јолдашларымызын чоһу «јахшы» вә «әла»
ғијмәтлә оһумаға чалышырды.

1936-чы илин февралында Әзиз Әлијевин
тәшәббүсү илә сон курсун бир группуну пајтахт
һәкимләринин, мütәхәссис вә алимләринин иш
тәчрүбәси илә таныш олмағ үчүн Москва вә
Ленинград шәһәрләринә көндәрирдиләр. 32
нәфәрин сырасында мән дә вар идим. Алты
тәләбәнин ајағгабысы «чадыр» чыхды. Әзиз
мүәллимин көстәриши илә онлара абырлы
ајағгабы вә палтар алдылар ки, Москваја
«лүт» кетмәсинләр. Бу сәфәр мәнә вә мәним
курсдашым — һазырда республиканын адлы-
санлы һәким-алими Г. Исазадәјә чоһ шеј вер-
ди. Кончаловскинин клиникасында газандығы-
мыз тәчрүбә сонралар көстәрдијимиз аз-чоһ
елми фәалијәтимиздә голумуздан тутду. Ла-
кин һәр шејдән әввәл мән өз мүәллимин Әзиз
Әлијевин гајғысына, сәрраф узағкөрәнлијинә
борчлујам.

Мән вә мәним дикәр јолдашларым Ә. Әли-

јеви өзүмүзә ән доғма инсан, һами вә
башбилән санырдығ. Бу да сәбәбсиз дејилди.
О илләр институтумузда тәбабәтдән Азәрбај-
чан дилиндә дәрәс дејән мүәллим јоһ дәрәчә-
синдә иди. һәммин сәбәбдән, Әзиз Әлијев инс-
бәтән бачарығлы, сәриштәли мүдавимләрин
институтда сахланылмасына чалышыр, тибб
фәнләри үзрә кәләчәкдә дәрәс апара биләчәк
милли кадрларын һазырланмасына бөјүк гај-
ғы көстәрирди. О, мүнәтәзәм оларағ јатағһана-
ја кедир, һәммин кадрларын мәишәт шәраитини
јохлајыр, онларын елми инкишафыны, билик
даирәсини изләјирди.

Әзиз Әлијев Азәрбајчан ССР Сәһијјә ко-
миссары тәјин олунан күнләр тибб институ-
тунун тәләбәләри «үсјан» ғалдырмышдылар,
ону «итирмәк» истәмирдиләр.

Бир шәхсијјәт кими, инсан кими ону севди-
јимиздән, о вахт чоһумуз дәрк етмирдик ки,
Әзиз Әлијев сәһијјә комиссары вәзифәсиндә
республикамызда тибби елминин инкишафы,
милли тибб кадрларынын јетишдирилмәси
саһәсиндә нә кими бөјүк, фајдалы ишләр көрә
биләр?!

Мән 1936-чы илдә тибб институтуну битир-
дим. Әзиз Әлијевин вә факултә терапијасы ка-
федрасынын мүдири Константин Александров-
вич Јегоровун тәғдиматы илә мәнә Республика
Сәһијјә Назирлији Курортлар Идарәсинин
адыны јухарыда чәкдијим кафедрасында елми
ишчи јери ачдылар.

1936—1946-чы илләрдә, даһили хәстәлик-
ләрдә нафталанын мүәличә әһәмијјәтини өјрә-
нән тәдғигат иши үзәриндә чалышаркән, мән

Эзиз мұәллимни даими дигәтини, аталыг гажысыны, көмәјини јахындан дүјмушам. Бүтүн бунларла бәрабәр, о, өз јетирмәләринә ичтиман-сијаси е'тимад көстәрирди.

Эзиз мұәллим инандыгы, е'тибарлы јетишдирмәләрини тәдричән ичтимай-партија ишинә һазырлајырды. Өзү дә һәмишә бу истигамәтдә фәалијјәт көстәрирди. О, ичтимай вәзифәләрдә оланда белә, тәбабәтдән ајрылмырды, институтда дәрс дејирди, елми-тәдгигат фәалијјәтини сә'јлә давам етдирирди. Лап кәнч вахтларымда комсомол ишинә мәни мәнз Эзиз мұәллим чәлб етмишди. Өз јетирмәләринә о һәмишә тә'кидлә дејәрди: «Өз вәтәндашлыг борчунузу, чалышын ичтимай-партија борчунузла әлагәләндирә биләсиниз». Бу борчун өһдәснндән о өзү мәһарәтлә кәлә билирди вә јери кәләндә, принципал мәсәләләрдә бизи горујурду.

Мәсәл үчүн, 1939-чу илдә партија сыраларына кечән заман, рајком катиби мәнән сорушду:

— Институту битирәндән сонра рајонда ишләмәјә нијә кетмәмисән?

Мәним әвәзимдә Эзиз мұәллим чаваб верди:

— Оун тәгсири јохдур. Тибб саһәсиндә елми перспективләрини нәзәрә алараг, биз сахламышыг.

Мәсәлә бунунла битди. Мәни партија сыраларына гәбул етдиләр.

Истәр Бөјүк Вәтән мұһарибәсинә гәдәр, истәрсә дә мұһарибәдән сонра узун илләр бир-

ликдә ишләдијимиз заман бир һәким-алим, вәтәндаш вә әсл коммунист-тәшкилатчы кими Эзиз Әлијевин бир сыра гәһрәманлыгларынын шаһиди олмушам. Универсал јарадычылыг имканларына малик надир шәхсијјәтин бүтүн мәзијјәтләрини бир очеркдә ишыгландырмаг имкан харичиндәдир. Оун јалныз ики шүчаәтиндән бәһс етмәк истәјирәм.

1936—1940-чы илләрдә гыздырма хәстәлији республикамызын әһалисини, демәк олар ки, шикәст едирди. Халгын изтирабларыны сөзлә ифадә етмәк мүмкүн дејилдир. Гыздырмаја гаршы тә'хирәсалынмаз, ардычыл мұбаризә апармаг, даһа дәгиг десәк, «мұһарибәјә» галхмаг лазым иди. О дәһшәтли дүшмән халгымызын сағламлығыны әзир, әзмини гырырды. Адамларымызла бирликдә торпағымызын вачиб не'мәтләринин мәнбәји олан кәнд тәсәррүфаты да гәрг олурду.

Бах, елә о кәркин, тәлашлы вахтда Эзиз Әлијев сәһијјә комиссары вә һәким кими гыздырмаја гаршы өз гәһрәманлыг «мұһарибәсинә» башлады.

Оун шәхси көстәришләринә вә әмрләринә әсасән, хәстәлик јајылан рајонларда гыса мүддәт әрзиндә гыздырма әлејһинә диспансерләр вә стансијалар јарадылды, техники аваданлыгла тәчһиз едилди, гыздырма үзәринә күтләви һүчум башланды. Сәһијјә органларына дөвләт милјонларла вәсаит ајырмышды. Авиасија да дахил олмагла, хејли нәглијјат нөвү, он мин тонларла мазут, гыздырма әлејһинә дәрманлар халгын сағламлыг хидмәтинә јөнәлдилмишди. Өлкә тәлејинин ағыр вахтла-

рында, гыздырма төрэдән һәшәратын ән гор-хулу чоһалма мәнбәләри батаглыгларә һавадан мазут төкмәжә жүк тәјјарәләри верилмәси үчүн Әзиз Әлијев вар гүввәсини әсиркәмирди. Нәһәјәт, тәјјарәләр көјдән батаглыглар үзәринә арасы кәсилмәдән мазут ахытмаға башлады...

Гәрәз, өз һәмвәтәнләрини дәһшәтли епидемијадан хилас етмәк јолунда Әзиз Әлијев бүтүн исте'дад вә бачарығыны сәфәрбәрлијә алмышды.

100 километрлик Самур — Дәвәчи каналы тикинтиси боју, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу һәр 9 км-дән бир тибб мәнтәгәси јаратмышды. (Мән 11-чи мәнтәгәнин мүдири идим.) Онун чидди көстәриши вә шәхси гајғысы сәјәсиндә бүтүн мәнтәгәләр техники чәһәтдән тәһһиз едилмиш, тибб ишчиләри илә тә'мин олунмушду. О, тез-тез мәнтәгәләрә баш чәкмәжә кәләр, ишләрин кедишатыны јохлајар, «чәбһәјә» шәхсән команданлыг едәрди.

Мәним 11-чи мәнтәгәм даһа чәтин саһәдә јерләширди, канал боју пијада кетмәк чәтинлик төрәдирди.

Әзиз мүәллим бир дәфә ат алмаг үчүн пул верәрәк, мәнә деди: «Ал, шамаһылы баласы, тәрәкәмә бабаларын кими, сән ат чапа биләрсән. О көчәри чамаат малдарлыгга мәшғул олмушдур.» Хызыдан өзүмә Бозат адлы бир көһлән, ишчиләр үчүн исә газалаг алдым. Бә'зән дә Бозатын белиндә Әзиз Әлијев өзү саһәләрә кедир, Самур — Дәвәчи каналы боју тибб ишләринин кедишини јохлајырды.

1940-чы илдә республика тибб ишчиләринин фәаллар јығынчағында гыздырмаја гаршы мүбаризәнин јекуну мүсбәт гијмәтләндирилди.

Гыздырмадан һеч дә аз тәһлүкәли олмајан трахома епидемијасы да республикамызын Астара—Ләнкәран зонасыны, һәмчинин, Абшерону чулғамышды. Трахома адамларымызы шикәст едирди, онлар техника, оптика саһәләриндә чалыша билмирдиләр, бә'зән дә көзләринин нуруну өмүрлүк итиридиләр. Трахома һәмчинин гызларымызын фәчиәсинә чеврилмишди, онлары тәбии көзәлликдән мәһрум едирди.

Бу саһәдә дә Әзиз Әлијев гыздырма илә јанашы, трахомаја гаршы мүбаризә апарырды. Бу вурушда да онун түкәнмәз тәшкилатчылыг, һәким-алим енержиси өзүнү там мә'насы илә бүрузә верди. Үмуми профилактик тәдбирләрин һәр бөлмәсинә, мүәличә очагларынын јарадылмасына, кадрларын сечилиб һазырланмасына өзү рәһбәрлик едирди, һамыјла биркә чалышырды.

Онун башчылығы илә трахома әлејһинә хүсуси диспансерләр, 50 јерлик кәнд вә шәһәр көз хәстәханалары ачылмышды. Ә. Әлијев тәбиб-алим кими, һәммин объектләрин техники тәһһизатына мүстәсна диггәт јетирир, республикамызда көз һәкимләринин һазырланмасына хүсуси гајғы көстәрирди.

Онун сә'јләри бүтүн тибб ишчиләринин, һәким-мүтәхәссисләрин мәһсулдар әмәји илә бирликдә аз мүддәт әрзиндә өз фәјдалы бәһ-

рәсини верди—күнәшли јурдумузда трахоманын көкү кәсилмиш олду.

Бу нәчиб, хејрхаһ ишдә мисилсиз рол, әл-бәттә ки, профессор Әзиз Әлијевә мәнсубдур.

О өз доғма халгынын нурлу көзләринин, гырғы бахышларынын горунуб сахланмасыны тә'мин етди.

* * *

Һарда ишләмәсиндән, һарда чалышмасындан асылы олмајараг, Әзиз, Әлијев бир тәбиб, сәһијјә тәшкилатчысы вә сијаси хадим кими һәмишә өз идеалына, амалына садиг галмышдыр.

О исте'дадлы, јорулмаз инсанын сон илләрдәки һәјат вә фәалијјәтинин чанлы шаһиди олмушам.

Ә. Әлијев 1961—1962-чи илләрдә Азәрбајчан ССР Сәһијјә Назирлији Һәкимләри Тәкмилләшдирмә Институтунун директору, мән исә курортолокија-физиотерапија кафедрасынын досенти идим. Мәним вә нисбәтән чаван һәмкарларымын диссертасија ишләри техники бахымдан ахсајырды. Тәдгигат ишләримизи нормал һалда баша чатдырмаг үчүн Әзиз мүәллим бизә һәр чүр шәраит јарадырды.

Кениш үрәк саһиби, дәрин мәзмунлу, али мәгсәд фәдаиси олан бу көзәл инсан һеч вахт өзүнү коллектив үзвләриндән јүксәк тутмазды.

Севимли профессорумуз тез-тез бизә төвсијә едәрди:

— Тәләсин, чаванлар, биз — јашлы нәслин

нүмајәндәләри гочалырыг. Бизи намуслу, лајигли адамлар әвәз етмәлидирләр.

Сон ајлар Әзиз мүәллим тез-тез нахошлајырды, лакин хәстәханада јатмагы севмирди. Ағыр хәстә олмасына бахмајараг, вар гүввәси илә, бөјүк енержијлә чалышырды.

О, бизи дөјүш мөвгејиндә тәрк етди, фәгәт Вәтәнә, тибб елминә, практик сәһијјәмизә сәдагәт рәмзи кими гәлбимиздә әбәди галды.

Бахыш Гәһрәманов

Тибб елмләри намизәди, досент

ӘЗИЗ МҮӘЛЛИМ

Бу јахынларда тибб ичтимаијјәти Н. Нәриманов адына Гырмызы Әмәк Бајрағы орденли Азәрбајчан Дөвләт Тибб Институтунун 50 иллијини тәнтәнәли сурәтдә гејд етди. 1930-чу илдә Бакы университетинин тибб факултәси республиканын мүстәгил али тибб тәһсиләи мәркәзинә чеврилди. Бу, Коммунист Партијасынын вә Совет һөкүмәтинин Азәрбајчан халгынын сағламлығынын муһафизәсинә көстәрдији бөјүк гајғынын тәзаһүрү иди.

Республикамызда тибб елминин наилијјәтләриндән бәһс едәркән профессор Әзиз Мәмәдкәрим оғлу Әлијеви јада салмаја билмәрик. Бу бөјүк али тибб мәктәбинин јаранмасында вә инкишафында онун мисилсиз әмәји вардыр.

1932-чи илдә, институтун ән ағыр вә чәтин дөврүндә профессор Ә. М. Әлијев директор тәјин едилди. Бу заман институтун тәдрис базаларынын касыблығы, онларын зәиф тәһиз олунмасы, Азәрбајчан дилиндә дәрс китабларынын, вәсаитләринин јохлуғу, институтун нәшријјат органынын олмамасы, күтләви нәш-

ријјат ишинин чәтинлији, китаб фондунун азлығы, профессор-мүәллим һеј'әтинин, хүсусән, азәрбајчанлы кадрларын чатмамасы бөјүк чәтинликләрә сәбәб олурду. Ејни заманда чаван республика үчүн лазыми мигдарда һәким һазырламаға кәскин еһтијач вар иди.

Профессор Ә. М. Әлијев бу мүрәккәб шәраитдә вәзијјәти һәртәрәfli өјрәнир, нәтичә чыхарыр вә көрүләчәк тәдбирләрин һәлл олунмасына башлајыр. Сәмәрәли ишләр бүтүн истигамәтдә ејни заманда апарылыр, милли кадрларын јетишдирилмәсинә хүсуси диггәт јетирилирди. Директор институтда олан азәрбајчанлы кадрлары бачарыгла ишә чәлб едир, онларын вәситәсилә ана дилиндә дәрсликләр, тәдрис вәсаитләри һазырланмасына наил олур.

Институт рәһбәрлијинин бөјүк тәшкилатчылығы сајәсиндә вә кичик профессор-мүәллим һеј'әтинин вәтәнпәрвәрлији, сәмәрәли зәһмәти сајәсиндә илк үч ил әрзиндә (1932—1935) Азәрбајчан дилиндә 45 адда дәрслик вә тәдрис вәсаити һазырланмышдыр. Бу, һәмин шәраитә көрә бөјүк һүнәр иди. Һазырланан китабларын ичәрисиндә бир сыра самбаллы әсәрләри көстәрмәк олар: Ә. М. Әлијевин «Клиник-диагностик лабораторија анализләри», К. Балакишијевин «Инсанын нормал анатомијасы», М. Гәнијевин «Микробиолокија курсу», Д. Һүсәјновун «Паталожии анатомија», Ј. Газыјевин «АҒ чижәр вәрәми». У. Мусабәјлинин «Көз хәстәликләри», Ә. Талышинскинин «Травматолокија», Г. Сәфәрвовун вә Ә. Һәсәновун «Биоложи кимја» вә с. Бунлардан элавә М. А. Мирғасымовун, М. А. Топчубашовун, М. М. Мирсә-

лимовун, М. Ә. Әфәндијевин, З. М. Мәммәдовун вә башгаларынын әсәрләри дә нәшр олу- нурду.

Чәтин илләрдә Азәрбајчан дилинә бир сыра дәрсликләр дә тәрчүмә олунмушду: А. Аства- сатуровун «Синир хәстәликләри», И. Бербери- хин «Боғаз, гулаг, бурун», А. Галтьчинин «Ушаг хәстәликләри», В. Сквартсовун «Фар- моколокија курсу», Е. Фрејзелдин «Ҡистоло- кија» вә с.

Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, институтун 15 иллик фәалијјәтиндә (1930—1945) Азәрбај- чан дилиндә 80 адда дәрслик вә дәрс вәсаити бурахылмышды. Бунлардан 55-и профессор Ә. М. Әлијевин рәһбәрлик етдији 5 илә дүшүр. Азәрбајчан дилиндә һазырланан дәрсликләрә рус алимләримизин дә көмәји аз олмамышдыр. Институтун гаршысында дуран вачиб мәсәлә- ләрдән бири дә тәләбәләрин вә профессор-мү- әллим һеј'әтини тәдрис вә елми әдәбијјатла тәһһиз етмәк үчүн әсаслы китабхананын тәш- кили иди. Ејни заманда һәммин ваһид китабха- на республиканын һәкимләрини дә тибби әдә- бијјаты илә тә'мин етмәли иди. Бу заман ин- ститутун ихтијарында аз мигдарда тибб әдәбиј- јаты варды, онлар да Бакы университетинин китабханасындан ајрылмыш вә көһнә јериндә сахланырды, институтун өз китабханасы јох иди. Китабхананын тәшкили ардычыл, арам- сыз апарылырды. Институтун әсас бинасы олан Корганов күчәсиндә китабхана үчүн отаг- лар ајрылды, профессор П. Растовтсовун башчылығы алтында китабхана комиссијасы јаранды.

Ә. М. Әлијевин күндәлик рәһбәрлији сајә- синдә китабхана һәр ај јүзләрлә китаб, жур- нал вә башга әдәбијјат алыр вә ејни заманда институтун өзү бурахдығы әсәрләрлә зәнкин- ләширди. Китабхана гыса мүддәтдә институт коллективинин вә рајон һәкимләринин тәләби- ни өдәмәјә башлады.

1936-чы илдә китабхана комиссијасы оху- чулара китаб вә әдәбијјат алмаг һаггында тә'- лимат көндәрди, бурада јазылмышды: «Китаб- хана план үзрә бүтүн ССРИ-дә нәшр олунан тәзә китаблары, о чүмләдән дөври тибби био- ложи әдәбијјаты алыр. Бундан әлавә китаб- хана ССРИ-нин 231 елми мүәссисәси вә 87 ха- ричи өлкә илә китаб мүбадиләси апарыр». Бурадан ајдын көрүнүр ки, 4 ил әрзиндә кол- лективин вә институт рәһбәрлијинин чидди сә'јләри сајәсиндә гаршыја гојулан мәгсәд там јеринә јетирилмишди.

Институтун гаршысында дуран әһәмијјәтли мәсәләләрдән бири дә нәшријјат јаратмаг иди. Гејд олундуғу кими институтун профессор-мү- әллим коллективи рәһбәрлијин чағырышына үрәклә гошулуру, өз өһдәләринә көтүрдүкләри вәзифәләри јеринә јетирәрәк, бир чох саһәдә әлјазмалары һазырламышдылар. Анчаг онла- рын нәшри һәјата кечирилмирди. Директорун ишкүзарлығы, партија вә совет органларынын көмәји нәтичәсиндә 1934-чү илдә тибб инсти- туту нәздиндә «Тибб нәшријјаты» тәшкил олунду. Нәшријјатын тәшкили бир тәрәфдән институтун еһтијачыны өдәјир, диқәр тәрәф- дән республика сәһијјә органларында тибб әдәбијјатынын јажылмасында әһәмијјәтли кө-

мәк көстәрди. Һәм ин вахтларда тибб институтунун нәздиндә, профессор Ә. М. Әлијевин шәхси тәшәббүсү илә «Практики вә нәзәри тибб журналы» да нәшр олунамаға башлады.

Профессор Ә. М. Әлијев «Азәрбајчан тибб журналы»нын әввәлчә мәс'ул катиби, 1935-чи илдән исә онун редактору олмушдур. Бу журнал институтун һәјатында вә республикада тибби биликләрин јайылмасында бөјүк рол ојнады. Бурада институт әмәкдашларынын әсәрләри дә чап едилирди вә бу күнә гәдәр дә һәм ин ән'әнә давам едир.

Институтда мәфкурә-тәрбијә иши дә аз әһәмијјәт кәсб етмирди. Тәләбәләр вә әмәкдашлар арасында арамсыз вә ардычыл апарылан бу ишдә институт гәзетинин бөјүк тәсири олачағы көзләнирди. Профессор Ә. М. Әлијев белә бир гәзетин тәшкили уғрунда чалышырды. Директорун тәшәббүсү илә тәшкил олуна чохтиражлы институту гәзети 1933-чү илдә «Тибб кадрлары уғрунда» ады алтында чап едилмәјә башлады вә һазырда да мүвәффәғијјәтлә чыхмагдадыр.

Институтда һәким кадрларынын јетишдирилмәси илә јанашы, мүәллим һәјәтинин тәкмилләшдирилмәси, елми саһәјә кениш аддым атылмасы күндәликдә дурурду. Бунун нәтичәси олараг профессор Ә. М. Әлијевин института башчылыг етдији мүддәтдә 11 докторлуг вә 13 намизәдлик диссертасијасы мүдафиә едилмишди. Бунларын арасында елми дәрәчәјә лајиг олан милли кадрлар аз дејилди. Марағлы бурасыдыр ки, директор шәхсән нүмунә көстәрәрәк, һәлә 1929-чу илдә намизәдлик диссертаси-

јасыны биринчиләр сырасында мүдафиә етмишди.

Профессор Ә. М. Әлијевин бачарығлы тәшкилатчылығындан данышаркән, онун гејри-ади истәдада малик педагог-тәрбијәчи олмасыны, дәр ин елми тәфәккүрүнү јаддан чыхармағ олмаз. Директор Ә. М. Әлијев 1937-чи илдә тибб елмләри үзрә докторлуг диссертасијасы мүдафиә етди. Һәм ин иш Үмумиттифаг кәнч алимләр мүсабигәсиндә ССРИ Елмләр Академијасынын вә ҮИЛККИ Мәркәзи Комитәсинин мүкафатына лајиг көрүлдү. Бундан башга онун бу дөврдә бир сыра нәзәри вә практик әсәрләри нәшр олуна, ејни заманда о, факүлтә терапија кафедрасында педагожи иш апарырды.

Институтун кафедраларынын тәдрис базаларыны јаратмағ вә онлары лазыми вәсаитләрлә тәмин етмәк директорун күндәлик гајғысы иди. Чиһазлар, апаратлар чох вахт харичдән алынырды. Кафедраларын тәчһизи үчүн ајрыча сифариш лазым кәлирди. Бүтүн бу вә ја башга чәтинликләр арадан галдырылды, кафедралар дөврүнүн тәләбинә ујғун тәчһиз олунду.

Кәнч милли-елми кадрларын һазырланмасы проблем иститутун ән актуал мәсәләләриндән иди. Бу мәсәләнин һәлли үчүн клиники вә нәзәри кафедраларын нәздиндә аспирантура тәсис едилмишди. Аспирантлар јүксәк ихтисаслы, тәчрүбәли, тәшәббүскар алимләрә тәһким олуна вә мүәјјән дөврләрдә һазырлығын кедиши һагда директорун гаршысында һесабат верирдиләр. Артыг 4 ил әрзиндә институтда аспирантура үзрә 30 тибб елмләри на-

мизэди һазырланмышды ки, онлардан 19-у азэрбајчанлы, иди. Партијанын кадр сijasэти чаван интситутда белэ мүвэффэгијјэтлэ һэјата кечирилерди!

Бүтүн мүрэккэб вэ чэтин мәсэлэлэрин һэллиндэ профессор Ә. М. Әлијевин диггэт мэркэзиндэ инсан, онун хошбэхтлији, сағламлығы, рифаһ һалы дурурду. Директор вэзифэсини ифа етдији илк күнлэрдэн о, тэлэблэр үчүн јахшы јашајыш шэраити јаратмағ фикринэ дүшдү. Республикада илк дэфэ оларағ 1933-чү илдэ, тэлэбэлэр үчүн «тибб шәһәрчији» тикилмәси мәсэлэсини јухары тәшкилатларын гаршысында гојду. Онун тәшәббүсү бәјэнилди, тибб институту үчүн Семашко адына хәстәхананын јанында, клиник кафедраларын јахынлығында 2 бешмәртәбәли јатағхана тикилди. Бу јатағханаларда тэләбә һәјаты үчүн бүтүн шэраит јарадылмышды. Отағлар мүасир аваданлыгла тәһиз олунур, һәр мәртәбәдә мэтбәх, душ, корпусларда исә буфет, дәлләкхана, гираәтхана ишләјир, әрзағ мағазасы, ајағгабы тә’мири е’малатханасы хидмәт кәстәрирди. Јатағханаларын идарә едилмәси тәләбә тәшкилатынын ихтијарына верилмишди. Беләликлә, тибб институтунун үмуми јатағханалары вә тәләбә шәһәрчији јаранды.

Халғ сәһијјәсинин бөјүк тәшкилатчысы, исте’дадлы тәбиб-алим, профессор Ә. М. Әлијев өз фәдакар әмәји илә күтлә арасында кениш шәһрәт газанмыш вә ССРИ Али Советинин биринчи чағырышында депутат сечилмишди.

Һәммин мүбаризә вә гурулуш илләриндә инс-

титутун тәләбәси олуб, ичтимаи ишләрдә рәһбәрликлә әлагәдар олдуғум үчүн о күнләр олдуғу кими хатиримдәдир. О, шән, үзүкүләр, меһрибан, хејирхаһ, тәвазәкар бир инсан олмагла өз ишкүзарлығы, низам-интизамы, тәшәббүскарлығы, әдаләтлилији, принципиаллығы илә һамы үчүн чанлы нүмунә иди.

Профессор Ә. М. Әлијев нәинки гејри-ади тәшкилатчы, исте’дадлы алим, хејирхаһ инсан, ејни заманда, көзәл мүәллим иди. Биз она мәһәббәтлә «Әзиз мүәллим» дејирдик. О, инсана јанашмағы, онун гәлбинә јол тапмағы көзәл бачарырды.

О хатирә илләри инди чох-чох узағлардадыр, анчағ профессор Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијевин хидмәти, тибб институтунун вә тибб елминин тәшкили вә инкишафында онун ролу јадданчызмаздыр. Сәһијјә вә тибб елләри тарихиндә онун фәдакар әмәји, партијаја, халға кәстәрдији сәдагәт кәләчәк нәсилләр үчүн нүмунә олачағдыр.

Һәмид Рүстәмов

РСФСР халг артисти

САДӘ ВӘ ГУДРӘТЛИ ШӘХСИҖҖТ

1943-чү ил иди. Чәбһәләрдә шиддәтли вурушлар кедирди. Дүшмән Бақы нефтинә доғру чан атырды. Бир чох тәһсил мүәссисәләри вә мәдәниҖҖт очаглары Орта Асия республикаларына көчүрүлмүшдү. Тәкчә Јермолова адына Москва Драм Театры Маһачгалада иди вә о да Орта Асияја евакуасијаја һазырлашырды. Республиканын пајтахты мәдәниҖҖт мәркәзиндән мәһрум олурду. О вахт бизим Кумык Театры Бујнакск шәһәриндә иди. Бүтүн артистләрин мүдафиә истәһкамлары тикинтисинә сәфәрбәр олунмасына бахмајараг, елә орадача ахшамлар ачыг һавада концертләр верирдик. Тамашаларымызы тәмин едә билмәјән Бујнакск сакинләринин азлығыны нәзәрә алараг, театрын Маһачгалаја көчүрүлмәси барәдә вилајәт партија комитәсинә хаһишнамә көндәрдик. 15—20 күндән сонра театрын рәһбәрлији Мәркәзи Комитәјә чағырылды. Театрын директору Исајев, апарычы артистләрдән Мурадова, Курумов вә баш режиссор кими

мән тәҖин олунмуш вахтда көрүшә кетдик. Кечә саат 10 тамамда биринчи катибин гәбул отағында идик. Ичәридә бүро ичласы кедирди. Саат 11-дә бизи ичлас салонуна дәвәт етдиләр. Хејли адам вар иди. ДМССР Али Совети Рәјасәт һејәтинин сәдри Тахтаров бизи Әлијев јолдаша тәгдим етди. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу маса архасындан галхды, ирәли кәлиб бир-бир әлимизи сыхды, отурмағымызы тәклиф етди. Сонра бүро үзвләринә мүрачиәтлә билдирди ки, Кумык театрынын Маһачгалаја көчүрүлмәси барәдә Мәркәзи Комитәјә әризә верилмишдир. Әризәмизи охујандан сонра Әлијев јолдаш сөзүнә давам етди: — Биз бир сыра идарә вә тәдрис мүәссисәләринин евакуасијасыны дајандырмаг үзрә тәдбирләр көрүрүк, пајтахтда мәдәниҖҖт мәркәзинин олмамасы мәгсәдәујғун дејил, она көрә дә тәклиф едирәм театрын хаһиши јеринә јетирилсин.

Тәклиф бирсәслә гәбул олунду. Сонра Әзиз Мәммәдкәрим оғлу вилајәт партија комитәсинин икинчи катиби Ағабабова, тәблиғат үзрә катиб Әләкбәрова вә мәнә тапшырды ки, театрын Маһачгалаја көчүрүлмәси барәдә әсаслы редактәдән чыхмыш гәрар мәтни һазырлајаг. Бизи јан отаға кечирдиләр вә лазыми мәтн һазырладыг. Кечә саат 2-нин јарысында Ағабабов мәтн охуду. Ә. Әлијев јолдаш елә орадача чох вачиб бир ирад тутду — театрын Маһачгалаја көчүрүлмәси әсас иш дејил, мәтндә мәнзил мәсәләси гојулмајыб. Артистләр бәс һарада јашајачаглар? Она көрә дә мәтнә бир маддә әлавә едилсин: «Пушкин күчәсиндәки 16 №-ли евин бошалдылмасыны тәмин етмәк

вилајет партија комитэсинин биринчи катиби вэ шэһэр мұдафиэ комитэсинин сэдри Әзиз Әлијев јолдаша һэвалэ олунсун». Мэтнин камил вэрианты гэбул олунандан сонра Әзиз Мәммәдкәрим оғлу бүрө үзвләри адындан бизи тэбрик етди, ишимиздә мұвэффәгијјәт арзулады.

Чохданкы арзумуз белә садәчә, ишкүзарчасына һәјата кечди. Театрымыз бир ајдан сонра јени мөвсүмү Маһачгалада ачды. Тамашаларымыз там аншлагла кечирди. Республика ичтимајјәти вилајет партија комитэсинин бу тәшәббүскарлығыны лајигинчә гијмәтләндирди. Республикамызын партија, совет тәшкилатларынын ағыр мұһарибә илләриндә инчәсэнәтә кәстәрдији гајғы вэ диггәт ејни заманда бизим доғма театр үчүн икинчи һәјат демәк иди. Вилајет партија комитэсинин е'тимадыны доғрултмаг үчүн коллективимиз јарадычылыг имканларыны бөјүк әзмкарлыгла, сә'јлә сәфәрбәрлијә алды вэ бу да сәһнә мэдәнијјәтинин јени ахтарыш јолларынын башланғычы олду. Әзиз Әлијевлә илк көрүшүмүз, онун гәтијјәтлилији, үмуми ишә јүксәк инсани мұнасибәти, диггәтчиллији ширин хатирә кими гәлбимиздә галды.

О надир шәхсијјәтлә тез-тез көрүшмәк, иш вэ аилә шәраитиндә ону јахындан дүјмаг вэ танымаг мәнә дә нәсиб олмушду.

Театрымыз Маһачгалаја көчәндән 3 ај сонра Мәркәзи Комитәдән зәнк вуруб билдирдиләр ки, Әлијев јолдаш мәнимлә көрүшмәк ис тәјир. Дејилән вахтда биринчи катибин јанына кетдим. Адәти үзрә, чаја гонаг етди вэ сөһбәт

әснасында ишимизин кедиши, артистләрин аилә-мәишәт вәзијјәти барәдә сорушду. Гајғы вэ диггәтинә көрә артистләр адындан дәрин миннәтдарлығымызы билдирдим. О, бир аз фикрләшәрәк деди: «Баша дүшүрәм, ағыр зәманәдир — мұһарибә кедир, һамымыз гәләбә наминә чалышырыг. Инсан варлығынын мәзијјәтләри чәтин күнләрдә үзә чыхыр. Чәтинликләри арадан галдырмаг, бүтүн мүсибәтләрә мәтанәтлә синә кәрмәк — асан иш дејил. Бу бахымдан театр вәтәнпәрвәрлик руһу илә ашыланмыш тамашалары илә әһалијә көмәк едәр, чәтинликләрлә мұбаризәдә дәјанәт, дәнмәзлик нүмунәси кәстәрә биләр. Театрыныз белә бир тамашајла чыхыш етсәјди, јахшы оларды. Нечә билирсиниз, баш тутармы бу иш?» Әзиз Мәммәдкәрим оғлу үзүндә нурани тәбәссүм, сынајычы нәзәрлә мәни сүздү. Мән чавабымда билдирдим ки, коллективимиз өз репертуарына М. Хуршиловун «Надир шаһын тармары» гәһрәмәнлыг драмыны дахил етмишдир, өзү дә мұәллиф истилачы Надир гошунлары үзәриндә дағлыларын гәләбәсини тәрәннум едир. Фәгәт, орасы вар ки, мадди-техники тәһһизат чәтинлији мұәјјән дәрәчә әл-голумузу бағлајыб. Онда Әзиз Әлијев јолдаш пјеслә таныш олмаг истәди. Сөһбәтимизи тез-тез шәһәр вэ рајонлардан вурулан телефон зәнкләри кәсирди: һәрби дөјүшләрин кедиши һагда мә'луматлар верир, тә'чили һәлл олунасы мәсәләләр үзрә мұрачиәт едирдиләр. Гыса бир телефон данышығындан сонра Әзиз Мәммәдкәрим оғлу мәнә деди ки, фашистләр бизим дағ рајонуна десант-хәфијјә дәстәси атыблар вэ һазырда

оператив групп ахтарышла машгулдур. Оун телефон данышыгларыны мушаниде еде-еде мэн һејрәтә кәлирдим ки, худаја, муһарибә күнләринин ағыр јүкүнү чийинде дашыјан, минләрлә тәчили мәсәлә һәлл едән бу адам өзү кабинетдә самовар чајы дәмләјиб театр һагда мәнимлә данышмаға вахт да тапыр һәлә?!

Ә. Әлијев јолдашла нөвбәти көрүшүмүз о, «Надир шаһын тармары» пјесини охујандан сонра олду. Деди ки, пјес диггәтәлајигдир. Дағыстан халгларынын Надир шаһ ордусу илә вурушларда көстәрдији вәтәнпәрвәрлик руһу бүкүнкү фашизм чәлладларына гаршы апардығымыз дөјүш руһујла һәмаһәнкдир. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу тамашанын гојулмасына һәр васитәјлә көмәк едәчәјинә сөз верди, бир шәртлә ки — әсәрин тәртибат вә ескизләрини вә макетини она көстәрәк. Мән ондан ајрыланда елә бил гол-һанад ачыб учмаг истәјирдим. Оун хош мәсләһәтләринә, һавадарлығына гаршы үрәјим миннәтдарлыг һиссијлә долмушду. Кедә-кедә елә зәнн едирдим ки, бир инсанын меһрибан, сәрраф көзләри арһадан һәр аддымымы изләјир. Бу һал мәнә ишимдә түкәнмәз гүввә вә илһам верирди. Тәртибат вә кејим ескизләри һазыр оландан сонра Әзиз Мәммәдкәрим оғлуна зәнк вурдум. Сабаһа көрүш тәјин етди. Ертәси күн саат 10-да вилајәт партија комитәсинин катибләри Ә. Әлијев јолдашын кабинетинә топлашмышдылар. Музакирә саат јарым узанды, бир сыра гејд вә тәклифләр олду. Гәрәз, ескизләр һамынын хошуна кәлмишди. Сөһбәтин сонунда Әзиз Мәммәдкә-

рим оғлу сорушду: «Бүтүн бунлары һәјата кечирмәк үчүн гүввә вә вәсәнтләриниз чатармы? Бир дә Мәркәзи Комитә тәрәфиндән сизә нә кими көмәк лазымдыр?» Мән чаваб вердим ки, театр вәсәит чәһәтдән корлуг чәкмир, ди кәл, һазырда лазыми материаллары әлдә етмәкдә чәтинлик чәкирик. Ипәк, мәхмәр, чит вә саирә парча һагда дүшүнмәјә дәјмәз, амма бизә 1.000 метр без версәләр, вәзијјәтдән чыхмаг олар. «— Нә без?» — дејә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу сорушду. «Һансы јолла?» Мән билирдим ки, без индиликдә елә бир матаһ олуб ки, дағ аулларында ону гәдим һазыр палтарла дәјишмәк мүмкүндүр. Ә. Әлијев јолдашлар бахды, күлүмсәјәрәк сорушду: «Бәли, јолдашлар, театрын истәјини өдәјәкми?» Јолдашларын разылығындан сонра Әзиз Мәммәдкәрим оғлу III Бејнәлмиләл адына фабрикин директоруна зәнк вуруб театра 800 метр без ајрылмасы барәдә хаһиш етди. Бу бөјүк көмәк иди!

Бир нечә күн дағларда парча-палтар дәјишмәклә машгул олдуг: иран ипәјиндән, мәхмәрдән, гумашдан тикилмиш һазыр палтарлар, шалварлар, чадралар, мәстләр, чарыглар, кәмәрләр вә с. әлдә етдик. Бүтүн бунлар дағлыларын нәсилдән-нәслә, тојдан-тоја адладраг горујуб-сахладығы кејим нүмунәләри иди.

Тамашанын мәшгләри өз гајдасында кедирди. Јарадычы коллектив илһамла, јүксәк мәсулијјәтлә чалышырды, ајры-ајры сөхләрин ишинә сөз ола билмәзди. Кечирилән мәшгләрдә ајдын олду ки, сырф тарихи сәчијјәли бәзи силаһлар чатмыр. Чатышмајан силаһлары

өлкәшүнаслыг музејиндән көтүрмәжә ичазә алмаг үчүн Ә. Әлијев јолдаша хаһишлә мүрачиәт етдим. Бу барәдә дә сәрәнчам верилди.

Нәһажәт, арзу олуһан тамаша.

Билетләр тамашанын ачылышындан хејли-эввәл сатылмышды. Мараг олдуғча бөјүк иди. Премјера ахшамы Әзиз Мәммәдкәрим оғлу илә бүтүн бүро үзвләри театрда идиләр. Пәрдә галдырылмаға аз галмыш, шәһәрин електрик шәбәкәси хараб олду вә театр салонуна гаранлыг чөкдү. Намыны нараһатчылыг чулғамышды. О вахт белә һаллар тез-тез баш верирди. Премјеранын тә'хирә салынмасы тәһлүкәси јаранмышды вә белә бир шәраитдә Ә. Әлијев јолдаш театрын тә'чили ишыгла тә'мин олуһмасы барәдә сәрәнчам верди. Јарым саатдан сонра ишыг дүзәлди. Премјера јүксәк сәвијјәдә кечди. Тамашадан сонра Әзиз Мәммәдкәрим оғлу вә бүро үзвләри сәһнәжә галхдылар, коллективи мүвәффәғијјәт мүнасибәтилә тәбрик етдиләр. Ики күндән сонра театрымыз Дағыстан МССР Али Совети Рәјасәт һеј'әтинин Фәхри Фәрманы илә тәлтиф олуһду. Бу театр үчүн әсл бајрам иди.

Бир һәфтә кечмишди, јенә Әзиз Әлијев јолдашын јанында олдум. О, бирдән папирос чәкиб-чәкмәдијими ссрушду. Дедим ки, чәкәнәм. Онда јазы масасынын сијиртмәсиндән 5 гуту «Казбек» чыхардыб деди: «Бу да мәним сәнә хырдача пајым, чансағлығына чәк». Бу көзләнилмиз сәхавәтдән вә диггәтдән хејли мәннун олдум. О, елә бу анда мәндән сорушду: «Нијә партијанын үзвү дејилсән? Нәдир мане олан?» — «Билмирәм, — дедим. — Јә'ни бир фәјда

верә биләрәмми, тез дејилми?..» Әзиз Мәммәдкәрим оғлу күлүмсәјәрәк билдирди: «О чүр театра коммунист башчылыг етмәлидир. Кет, сәнәдләриһи һазырла». Елә о дәғигә дә шәһәр партија тәшкилаты катибинә зәнк вуруб мәнним партија сыраларына гәбул олунмағымы тезләндирмәји тапшырды. 1944-чү илин әввәлиндә партија үзвлүјүнә намизәд кечдим.

Бир әһвалат да јахшы јадымдадыр. 1944-чү илин баһарында Маһачғалада санитариянын вәзијјәти хараблашмышды. Мүхтәлиф шәһәр вә республикаларын евакуасијада олмуш сајсыз-һесабысыз вәтәндашлары көчүб келәндән сонра шәһәрин парк вә күчәләриһи зир-зибил јығынлары басмышды вә бу да епидемија төрәдә биләрди. Елә о вахт тәмизләмә үзрә елликлә үмумшәһәр имәчлији е'лан олуһду. Сәһәр саат 8-дә вағзалјаны мејдана кәләндә, Әзиз Әлијев јолдашы бүро үзвләри илә јанашы әлиндә бел шәһәри тәмизләјән көрдүк. Оһун шәхси нүмунәси вә әзмкарлығы һаһыја өрнәк олду.

1944-чү илдә театрымыз Үзејир һачыбәјовун өлмәз «Аршын мал алан» мусигили комелијасыны тамашаја һазырламышды. Әзиз Әлијев премјераја аиләси илә бирликдә кәлмишди. Тамаша она хош тә'сир бағышламышды, мәннун иди. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу һмкан даһилиндә театрымызын һәр премјерасына шәхсән кәлирди. Оһун инчәсәнәтә диггәти, тамашаларымыза бахмасы, сөһбәт вә мүлаһизәләри театрымызын јүксәлишиндә, тәкмилләшмәсиндә мүстәсна рол ојнады. Оһу һәр шеј марағландырырды... Тәкчә иһимизә сирајәт

етмирди, ејни заманда, һәјат тәрзимизи, мәи-
шәтимизи, һәтта јемәјимизин вәзијјәтини дә
өјрәнирди, лазыми гајғы көстәрирди. Бир дә-
фә Әзиз Әлијев јолдашын сәрәнчамы илә халг
тичарәт комиссары шаир һәмзәт Садасаны,
актриса Б. Мурадованы, рәссам М. Чамалы,
һејкәлтәрәш О. Хасбулаты вә мәни чағырыб
бизә јүксәк дәрәчәли әрзаг карточкасы тәг-
дим етди. Бундан башга әләмәтдар күнләрдә
биз әләвә бајрам пајы да алырдыг.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлујла сон дәфә 1957-
чи илдә көрүшдүм. О, Дағыстанда вәзифә хид-
мәтинин баша вурдугдан сонра Азәрбајчан КП
МК апаратына көндәрилмишди. Һәммин ил би-
зим Кумык театры Бакыја гастрол сәфәринә
кәлмишди. Бир ахшам галдығым «Интурист»
мәһманханасынын нөмрәсиндә телефон зәнки
чалынды. Дәстәји галдырыб динләјәркән Әзиз
Мәммәдкәрим оғлунун доғма сәсини ешит-
дим. Күсүбмүш кими, мәни әрклә тәнбей етди:
«Ајыб дејилми, Бакыја кәлмисән, зәнк вуруб
евә кәлмирсән!.. Машын көндәрирәм, бу саат
кәл бизә». Кетдим. Азәрбајчан сүфрәси әтра-
фында аилә үзвләри илә бирликдә Әзиз Мәм-
мәдкәрим оғлу илә сөһбәтимиз хејли узанды.
Көһнә достлары, онун иштиракчысы олдуғу
һадисәләри јада салдыг. Ә. Әлијев өмрүнүн
Дағыстанда кечән илләрини һәрарәтлә, һәјә-
чанла хатырлајырды.

Көрүш кечәмиз аилә «ансамблы»нын ма-
рағлы конserterјлә битди.

Инди илләр кечәндән сонра Әзиз Әлијев
сырамызда олмадығыны һисс едәндә, јадда-
шымызда бир фикир доланыр: онун јер үзүндә

гојуб кетдији изләриндән, мүнбит торпаға
сәпиб кетдији һалал тохумлардан бәһрәли чү-
чәртиләр бојланыб галхыр. Дағыстанлылары
вахтилә она дәрин һөрмәт бәсләмәләри, бу күн
дә онун хатирәсини хүсуси еһтирам вә мәһәб-
бәтлә јад етмәләри тәсадүфи дејил. Әзиз Әли-
јев һеч вахт инсана гајғы вә хејрхәһлыг мә-
сәләсилә зарафат етмирди, мүсәһибинә заһи-
ри еффект көстәрмәјә гәтијјән еһтијачы јох
иди. Бүтүн бу мәзијјәтләр онун тәбиәтиндә,
варлығында, тәфәккүр тәрзиндә, аличәнаблы-
ғында, әдәб-әрканындајды. Сон дәрәчә тәм-
кинлилији, сәбирлә динләмәк мәһарәти, һадисә-
ләрә дәриндән нүфуз етмәк истәдады, үстә-
лик дә фитри инсанијјәти ону һамыја севдир-
мишди.

О нәһәнк шәхсијјәт интәһасыз идракыјла
зәманәннин ән мүрәккәб вә гәлиз мәсәләләрини
асанлыгла һәлл едирди. О, дәриндән дәрк
едирди ки, бөјүк ишләрдә хырдалығлар ола
билмәз!

1970-чи илдә Азәрбајчанын 50 иллији әрә-
фәсиндә театрымызын коллективи јенә Бакы-
ја кәлмишди. Тәәссүфләр олсун ки, бу дәфә
севимлимиз Әзиз Әлијевин евинә јох, мүгәддәс
гәбрини зијарәт етмәјә кетдик. Биз Дағыстан
театр ишчиләри дәрин мәһәббәт вә миннәтдар-
лығ әләмәти олараг, о көзәл инсанын мәзары-
ны тәр чичәкләрлә бәзәдик!

Әбдүлвахаб Сүлейманов

Дағыстанын халг шаири

МИННӘТДАРАМ

1944-чү илин мајында, 416-чы Таганрог дивизијасы Молдавијанын эразисиндә оларкән о вахт Дашкәндә көчүрүлмүш Ленинград Али Һәрби Гызыл Орду Педагожи Институтунда охујурдум. Бу институту битирдикдән сонра Фәһлә-Кәндли Гызыл Ордусунун Баш Сијаси Идарәсинә кәлдим вә фашист Алманијасы үзәриндә сәбирсизликлә көзләдијимиз гәләбә хәбәрини дә Москвада ешитдим.

Мән Узаг Шәрг чәбһәсинин сијаси идарәсинин сәрәнчамына көндәрилдим. Бу, милитарист Јапонијасы илә мүһарибә әрәфәсиндә иди. Сијаси идарәнин кадрлар шө'бәсинин рәиси, кәнч полковник мәним анкетимлә таныш олду. Анкетдә дејилирди ки, мән шаир-драматург вә журналистәм, мүхтәлиф гәзет редаксияларында ишләмишәм, дөрд ушағым һеч бир јердә ишләмәјән һәјат јолдашымын һимајәсиндә галыб. Көрүнүр, полковник мәни бир даһа мүһарибәјә көндәрмәк истәмирди; онун өзү буну ачыг деди вә бүтүн е'тиразларыма бахма-

јараг, мәни ҺҺМ 98-чи дивизијасынын сијаси органы «Кешикдә» гәзетинә редактор тә'јин етмәји гәрара алды. Бунун гәти әлејһинә идим вә мәни дөјүшән ордуја көндәрмәсини хаһиш едирдим. Лакин полковник сөзүнүн үстүндә мөһкәм дурмушду. Онда, мән рус дилини, редактор сәвијәсиндә билмәдијим үчүн, ондан хаһиш етдим ки, мәни һеч олмаса редакторун мүавини тә'јин етсин. Полковник күзәштә кәдиб, мәнимлә разылашды.

ҺҺМ 98-чи дивизијасынын сијаси шө'бәси вә гәзет редаксиясы Николајевск-Амур шәһәриндә јерләширди. 1946-чы илин феврал ајына гәдәр гәзетдә редактор мүавини вәзифәсиндә ишләдим.

Бир сәһәр јемәкханаја кедәркән дивизијамызын радио ишчиләриндән бири мәнә мүрачигәт едиб:

— Јолдаш капитан, сиздән муштулуг!—деди.

Мәндән нә үчүн муштулуг истәдијини хәбәр алдым. Сөзүнә давам едиб деди:

— Капитан Сүлейманов Әбдүлвахаб Бекбулат оғлунун тәрхис олунмасы барәдә радиограм алмышыг. Радиограм Москвадан, Фәһлә-Кәндли Гызыл Ордусунун Баш Сијаси Идарәсиндәдир.

Буну ешидиб чох тәәччүбләндим. Нечә ола биләр? Ахы мән чаван вә сағлам идим, она көрә дә о вахт мәним кимиләрини Узаг Шәргдә тәрхис етмирдиләр. Мән радио ишчисинә сөз вердим ки, әкәр онун сөзләри ади бир зарафат чыхмаса, мән муштулуг дејил, әсл гәнаглыг верәчәјәм. Белә дә олду.

Маһачгалаја гајыдандан сонра мәни вилајет партија комитәсинә чағырдылар. Вилајет партија комитәсинин биринчи катиби Әзиз Әлијев јолдашын сәмими гәбулундан сонра вилајет комитәсинин катибләри, башга ишчиләри илә таныш олдум. Сөһбәтимиздән сонра мәнә вилајет партија комитәсиндә шө'бә мүдир вәзифәсини тәклиф етди. Мән она тәшәккүрүмү билдирдим вә разы олмадығымы дедим. Оун мәнә икинчи тәклифи Дағыстан Јазычылар Иттифагына рәһәрлик иши иди. Мән буна да е'тираз етмәк истәјәндә, мәни хидмәти вәзифәдән һеч олмаса бир ил азад етмәји хаһиш едәндә Әзиз Әлијев чаваб верди:

— Бу чүр е'тираз барәдә һеч бир сөһбәт ола билмәз. Сиз һәлә чавансыныз. Чәми отуз једди јашыныз вар. Бах, Ордубади гәдәр јашасаныз, ишдән азад олмаг барәдә јалныз о вахт даныша биләрсиниз. Сабаһ сәһәр кедин вә Јазычылар Иттифагына рәһбәрлик един!..

Ајаға галхыб видалашмаг истәјәндә Әзиз мүәллим мәни сахлады вә вилајет партија комитәсинин катиби Әләкбәрова мүрачиәтлә деди:

— Һачы Агајевич, нәшријјата көстәриш верин ки, гәләбә илә гајыдан бүтүн чөһбәчи-јазычыларын әсәрләри кими, Сүлејмановун да бирчилдлийини бурахсынлар.

Беләликлә, Әзиз Әлијевлә елә биринчи көрүшүн сәјәсиндә мән јенидән Дағыстан Јазычылар Иттифагынын мәс'ул катиби олдум.

Он једди мүәллиф вәрәги һәчминдә бирчилдлик ше'рләрим нәшр едилди, китаба автограф јазыб Әзиз мүәллимә бағышламагы унут-

мадым. Мәнә елә кәлир ки, әкәр Әзиз Әлијев он ил дә Дағыстанда галыб ишләсәјди, мәним әләби тәлејим, бәлкә дә башга чүр оларды.

Һәммин көрүшдән сонра мән өјрәндим ки, о вахт Ордубадинин јетмиш дөрд јашы вармыш. Ону да өјрәндим ки, ордудан мәни Әзиз Әлијевин мәктубу әсасында тәрхис етмишләр.

Бир дәфә Әзиз мүәллимдән вилајет партија комитәсинин вә Дағыстан һөкүмәтинин бүрө үзвләри илә јазычыларын көрүшүнү кечирмәји хаһиш етдим. Вилајет комитәсинин тәблиғат иши үзрә катиби Салам Мухтарович Ајдынбәјов мәни јанына чағырды, бир нечә күн әрзиндә һәммин көрүшдә данышылачаг мәсәләләрин сijaһысыны кәтирмәји тапшырды.

Мәни Әзиз Әлијевин јанына чағырдылар. Вилајет комитәсинин икинчи катиби Фәтәлијев дә оун јанында иди. Мән јазычыларла кечирилгәчк көрүш барәдә мүлаһизәләрим и атрафлы шәрһ етдим. Әзиз мүәллим мәни диггәтлә динләдикдән сонра Ајдынбәјова деди.

— Салам Мухтарович! Әбдүлваһаб Бекбулатовичин дедији кими един.

Кумык театрынын баш режиссору Рүстәмовла Бакыда, Әзиз мүәллимин евиндә гонаг олдуғумуз күн дә јахшы хатиримдәдир. О, бизи ән јахын дост кими, гонагпәрвәрлик вә сәмимијјәтлә гаршылады.

Даһа бир епизод данышым. Мүһарибәдән сонракы һәммин илләрдә мәнзил мәсәләси олдуғча чәтин иди. Әзиз мүәллим өзү јашадығы бинада мәнә икимәнзилли ев тәклиф етди. Мән бу еви көрмүшдүм. О бизим аилә үчүн чох балача иди. Фикирләшиб хүсуси ев алмаг

үчүн Әзиз мұаллимдән ичазә истәдим, пулум вар иди (бирчилдлийин гонорары). Әзиз мұаллим узун мүддәт буна ичазә вермәди. О дедирди: «Сиз коммунистсиниз, чәбһәчисиниз, ССРИ Жазычылар Иттифагынын үзвү вә республика жазычылар тәшкилатынын рәһбәрисиниз. Сиз хүсуси евдә јашаја билмәзсиниз. Өзү дә һәмин евләрдә о гәдәр чатышмајан шеј вар ки! Евләр гыздырылмыр, ишыг јанмыр вә с.» Буна бахмајараг, аиләмин доғрудан да даһа чох мәнзил саһәсинә еһтијачы олдуғуна әмин олдугдан сонра, нәһәјәт еви алмаға ичазә верди. Оранын шәһәр доғум евинин гоншулуғунда олдуғуну өјрәндикдән сонра, мәнә доғум евинин истилик системиндән истифадә етмәји мәсләһәт көрдү.

Мән белә дә етдим, индијәдәк Сәфәр Дударов күчәсиндә јерләшән, һәр чүр раһтлығы олаң һәмин евдә јашајырам вә бунун үчүн Әзиз Әлијевә миннәтдарам.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

<i>Имран Гасымов. Көзәл дост</i>	5
<i>М. С. И. Умаханов. Партијанын вә халғын сәдагәтли оғлу</i>	22
<i>Мустафа Топчубашов. Сәмәндәр гушу</i>	45
<i>Мирзә Ибраһимов. Сәдагәт, дәјанәт, мәдәнијјәт</i>	55
<i>Сүлејман Рүстәм. Јада дүшәнләр</i>	62
<i>Рәсул Һәмзәтов. Унудулмаз илләрин әзиз инсаны</i>	74
<i>Н. И. Труфанов. Әзиз Әлијев һагғында хатирә</i>	80
<i>Әһмәд Мусајев. Унудулмаз илләр</i>	86
<i>Абдулла Гулијев. Исте'дадлы педагог</i>	95
<i>Баһыи Гәһрәманов. Әзиз мұаллим</i>	104
<i>Һәмид Рүстәмов. Садә вә гүдрәтли шәхсәнијјәт</i>	112
<i>Әбдулваһаб Сүлејманов. Миннәтдарам</i>	122

ВОСПОМИНАНИЯ
ОБ АЗИЗЕ АЛИЕВЕ
(На азербайджанском языке)

Баку — 1983

Издательство «Язычы», 370088, Баку,
проспект Кирова, 18

Типография им. 26 бакинских комиссаров, 370005,
ул. Али Байрамова, 3.

Редакторлары *Ф. Рзабэрова, В. Бабанлы*. Рэссамы *А. Маммэдов*.
Бэдин редактору *Ф. Эфэндијев*. Техники редактору *С. Багырова*.
Корректорлары *М. Мурадова, К. Панахова*.

ИБ № 1616.

Јығылмаға верилмиш 18. 11. 1982-чи ил. Чапа имзаланмыш
15. 07. 1983-чү ил. Қағыз форматы 70×90^{1/32}. Қағыз № 1. Эдэби
гарнитур. Јүксәк чап үсулу. Физики чап вәрәги 4,0. Шәрти
ч. в. 4,68. Учот нәшр. вәрәги 4,9. Сифариш № 1175. Тиражы
5 000. Гијмәти 70 гәп.

Азәрбајчан ССР Дөвләт Нәшријат, Полиграфија вә Китаб
Тичарәти Ишләри Комитәси «Јазычы» нәшријаты. 370088.
Баку, Киров проспекти, 18.

26 Баку комиссары адына мөтбәә. Баку, Әли Бајрамов күчәси, 3.

MS-178012